

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Даля

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НІЖНІКОВ Ілля Михайлович

УДК 330.341:338.45 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ В
КОНТЕКСТІ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

05 - Соціальні та поведінкові науки
051 - Економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І.М. Ніжніков

Науковий керівник: **Клюс Юлія Ігорівна**, доктор економічних наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Ніжніков І.М. Реалізація соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – Соціальні та гуманітарні науки за спеціальністю 051 – Економіка – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, Київ, 2025.

Основний науковий результат дисертаційної роботи полягає у розробці методологічного та методичного підходів до соціально відповідальної поведінки бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку, що обґрунтовують нове уявлення про соціальну відповідальність бізнесу та побудовані на взаємозумовленості соціальних інвестицій та обсягу завданих збитків, а також використанні механізмів державного регулювання та державно-приватного партнерства.

Тривала еволюція ідеї соціальної відповідальності актуалізує питання її інституціоналізації в суспільному просторі. Формування та укорінення соціальної відповідальності бізнесу як самостійного соціально-економічного інституту має вирішальне значення як для її подальшого впровадження, так і для переходу до нової моделі економічного мислення. Сучасні підприємці розглядаються як рушійна сила змін, від якої великою мірою залежить, яким буде майбутнє суспільства – більш справедливим, соціально збалансованим і орієнтованим на сталий розвиток.

В дисертації визначено, що соціальна відповідальність бізнесу – це діяльність, спрямована на досягнення цілей сталого розвитку територій присутності, забезпечення екологічної стійкості, розвиток людського капіталу, формування глобального партнерства з метою реалізації принципів стійкого розвитку і розділяюча тягар державних витрат на соціальну політику, при

цьому обсяг фінансової участі безпосередньо залежить від сукупного розміру збитків, які завдає виробнича діяльність.

Доведено, що фінансування, один із видів якого – соціальне інвестування, є основним процесом фінансового регулювання, який надає значущий вплив на розвиток регіональних соціально-економічних систем та є формою реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Категорія «фінансування» розглядається як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній та/або безоплатній основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту. Детально розглянуто новий вигляд фінансування – соціальне інвестування, що дозволить не лише підвищити ефективність фінансового регулювання в процесі забезпечення розвитку регіональних соціально-економічних систем, але і покращити якість фінансових відносин. Подальша робота буде спрямована на дослідження соціального інвестування як фактора стійкого соціально-економічного розвитку регіону, для чого необхідно проаналізувати наявні приклади в закордонній та вітчизняній практиці.

Стійкий розвиток бізнес-організації представляє собою перспективне поле для проведення дослідницької та наукової діяльності. На наш погляд, одним з основних завдань на сьогоднішній день стає вироблення всебічного розуміння природи СРБО: драйверів (стимулів) бізнес-організацій, вигод і перспектив, основних критеріїв і факторів стійкого розвитку організації.

В дослідженні було запропоновано вісім підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону, а також взаємозв'язку понять соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної стійкості та сталого розвитку підприємства регіону (немасштабованість СР; КС як мікроекономічний аспект СР; відсутність відмінностей між СВБ, СР і КС; СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів фірми; КС та соціальна відповідальність; СРБО та соціальна відповідальність). В результаті дослідження підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону нами запропоновано «ув'язування» понять корпоративної стійкості, стійкого розвитку і стійкого розвитку підприємств

регіону.

Доведено, що забезпечення достатнього рівня соціального інвестування призведе до формування комплексного регіонального ефекту, включаючи запобігання еколого-економічних збитків, підвищення соціально-екологічної безпеки і конкурентоспроможності регіону, зниження додаткових видатків та підвищення доходів місцевих бюджетів та домогосподарств. Соціальне інвестування в Україні має значний потенціал, але його реалізація потребує вирішення ключових викликів. Впровадження ефективної державної політики, залучення міжнародного досвіду та активізація громадянського суспільства можуть стати каталізаторами розвитку цього важливого напрямку.

В дослідженні запропоновано інструментарій масштабного поширення соціального інвестування, що розглянуто як фактор стійкого регіонального розвитку. Він містить шість послідовних етапів, дотримання яких дозволить сприяти усуненню наявних диспропорцій в різних секторах економіки та підвищенню стійкого регіонального розвитку (створення відповідної законодавчої бази; розроблення механізмів взаємодії держави та бізнесу; розроблення інвестиційних соціальних продуктів; формування сприятливих умов для розвитку соціального інвестування; забезпечення інформаційної підтримки всіх соціального інвестування; забезпечення інформаційної підтримки всіх учасників процесу; визначення сфер економіки, що потребують припливу капіталу у вигляді соціальних інвестицій).

Для впровадження і розвитку даного процесу на регіональному рівні необхідно працювати над виявленням наявних проблем в області соціально-економічного розвитку (на основі запропонованої нами системи індикаторів оцінки ефективності соціальних інвестицій) та реалізовувати проекти соціального інвестування, спрямовані на їх усунення.

Як додатковий інструмент формування необхідних фінансових потоків на регіональному рівні, пропонується розглянути можливість створення стратегічного фонду регіонального розвитку. Основне завдання фонду – формування ресурсної бази для фінансування проблемних сфер на цільовій

основі. Крім того, пропонується впровадити організаційне оформлення програм соціальної відповідальності, що реалізуються бізнесом, відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку і включити їх у програми розвитку регіону.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальне інвестування, стійкий регіональний розвиток, підприємства, проекти, програмний підхід

ANNOTATION

Nizhnikov Illya. Implementation of social responsibility of business in the context of sustainable regional development – Qualification science work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 Social and Behavioral Sciences in the specialty 051 Economics. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2025.

The main scientific result of the dissertation is the development of methodological and methodological approaches to socially responsible business behaviour in the context of sustainable regional development, which substantiate a new concept of social responsibility of business and are based on the interdependence of social investments and the amount of damage caused, as well as the use of mechanisms of state regulation and public-private partnership.

The long-term evolution of the idea of social responsibility raises the issue of its institutionalisation in the public space. Formation and consolidation of social responsibility of business as an independent socio-economic institution is crucial both for its further implementation and for the transition to a new model of economic thinking. Modern entrepreneurs are seen as a driving force for change, which largely determines what the future of society will be like – more fair, socially balanced and focused on sustainable development.

The thesis defines social responsibility of business as an activity aimed at achieving the goals of sustainable development of the territories of presence, ensuring environmental sustainability, developing human capital, forming a global partnership to implement the principles of sustainable development and sharing the burden of public spending on social policy, while the amount of financial participation directly depends on the total amount of damage caused by production activities.

It is proved that financing, one of the types of which is social investment, is the main process of financial regulation, which has a significant impact on the development of regional socio-economic systems and is a form of implementation of social responsibility of business. The category of «financing» is considered to be the provision of financial resources by an owner entity to a recipient entity on a reimbursable and/or gratuitous basis with a view to obtaining a positive economic and/or social effect. A new type of financing – social investment – is considered in detail, which will not only increase the efficiency of financial regulation in the process of ensuring the development of regional socio-economic systems, but also improve the quality of financial relations. Further work will be aimed at studying social investment as a factor of sustainable socio-economic development of the region, for which it is necessary to analyse existing examples in foreign and domestic practice.

Sustainable development of a business organisation is a promising field for research and scientific activities. In our opinion, one of the main tasks today is to develop a comprehensive understanding of the nature of SDBO: drivers (incentives) of business organisations, benefits and prospects, main criteria and factors of sustainable development of the organisation.

Guided by the studied works and analysed approaches to the relationship between social responsibility of business and sustainable development of regional enterprise, we have revealed the role of social responsibility of business as a factor of sustainable development of regional enterprise and have shown the place of this factor in the system of factors of sustainable development of regional enterprise. We have proposed eight approaches to the interpretation of sustainable development of a

regional enterprise, as well as the relationship between the concepts of business social responsibility, corporate sustainability and sustainable development of a regional enterprise (non-scalability of SD; CS as a microeconomic aspect of SD; no differences between SRB, SR and CS; SDBO as sustainable development of the firm's stakeholders; CS and social responsibility; SDBO and social responsibility). As a result of the study of approaches to the interpretation of sustainable development of a regional enterprise, we propose to «link» the concepts of corporate sustainability, sustainable development and sustainable development of regional enterprises.

It is proved that ensuring a sufficient level of social investment will lead to a comprehensive regional effect, including prevention of environmental and economic damage, improvement of socio-economic security and competitiveness of the region, reduction of additional costs and increase of revenues of local budgets and households. Social investment in Ukraine has significant potential, but its implementation requires addressing key challenges. Implementation of effective public policy, the use of international experience and the activation of civil society can become catalysts for the development of this important area.

The study proposes a toolkit for the large-scale spread of social investment, which is considered as a factor of sustainable regional development. It contains six consecutive stages, the observance of which will help to eliminate existing imbalances in various sectors of the economy and increase sustainable regional development (creation of an appropriate legislative framework; development of mechanisms for interaction between the state and business; development of social investment products; formation of favourable conditions for the development of social investment; provision of information support for all social investment; provision of information support for all participants in the process; identification of areas of the economy that are in need of social investment).

In order to implement and develop this process at the regional level, it is necessary to work on identifying existing problems in the field of socio-economic development (based on the system of indicators for assessing the effectiveness of

social investment proposed by us) and implement social investment projects aimed at eliminating them.

As an additional tool for generating the necessary financial flows at the regional level, it is proposed to consider the possibility of creating a strategic fund for regional development. The main task of the fund is to form a resource base for financing problem areas on a targeted basis. In addition, it is proposed to introduce an organisational design of social responsibility programmes implemented by business in accordance with the paradigm of sustainable regional development and include them in the regional development programmes.

Keywords: social responsibility, social investment, sustainable regional development, enterprises, projects, programme approach

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Bokovets V., Nizhnikov I., Wang Fei. Risk management on regional innovation processes. *Управління змінами та інновації*. Випуск 5. 2023. С. 79-82. <https://doi.org/10.32782/CMI/2023-5-14>

Особистий внесок: кількісно визначено область компромісу, яка необхідна для ведення консультацій та переговорів, а також прийняття управлінських рішень щодо територіальних інноваційних кластерів.

2. Klius Y., Nizhnikov I. Study of methods of measuring social responsibility of business in the system of sustainable development of the region. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2023. № 1 (93) С. 52-56. <https://doi.org/10.32782/bsnau.2023.1.10>

Особистий внесок: вивчено взаємозв'язки соціальної відповідальності бізнесу та сталого розвитку, визначено пріоритети з боку бізнесу та територій присутності.

3. Klius Y., Nizhnikov I. Modern models of social responsibility of business and peculiarities of their implementation in ensuring sustainable development of the region. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного*

університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2023. Випуск 56. С. 49-55.
<https://doi.org/10.32782/2413-2675/2023-56-7>

Особистий внесок: розроблено підхід до класифікації моделей соціальної відповідальності.

4. Klius Y., Nizhnikov I. Development of the definition of "social responsibility of business" and its transformation. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. № 1 (68). С. 74-80.
<https://doi.org/10.32689/2523-4536/68-12>

Особистий внесок: уточнено дефініцію поняття «соціальна відповідальність бізнесу».

5. Nizhnikov I., Bulatnikov S. Social investment as a component of the «financing» category. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2025. № 3 (289). С. 38-47. <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2025-289-3-38-47>

Особистий внесок: розроблено концептуальної моделі інтеграції соціального інвестування до системи фінансування соціально-орієнтованих проєктів

Участь у міжнародних та всеукраїнських конференціях

6. Ніжніков І.М. Формування регіональної інноваційної системи. *Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку фінансів, менеджменту та маркетингу: традиції, моделі, перспективи»*, Київ, 28 травня 2024 р. Електронне видання, 2024. С. 20-23.

7. Nizhnikov Illya. Alternative options for economic development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики»*, Одеса, 13 вересня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 137-139.

8. Nizhnikov Illya. Tools for measuring corporate social responsibility. *Міжнародна науково-практична конференція «Економіко-правові аспекти*

господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи», Одеса, 4-5 жовтня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 445-447.

9. Shi Guangming, Wang Fei, Nizhnikov Illya. Risks of innovative activity in ensuring sustainable development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти»*, Київ, 15 жовтня 2024р., Інтерсервіс, 2024. С. 27-30.

10. Nizhnikov Illya, Buzyniuk Mykola. Mechanisms for measuring corporate social responsibility. *Всеукраїнська науково-практична конференція «ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі»*, Київ, 23-24 жовтня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 208-210.

11. Nizhnikov Illya, Bulatnikov Stanislav. Ensuring social investment as a factor of sustainable socio-economic development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості»*, Київ, 24 січня 2025р. Електронне видання, 2025. С. 209-211.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
1.1. Розвиток інституту соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку	21
1.2. Соціальне інвестування як форма реалізації соціальної відповідальності бізнесу	36
1.3. Інструменти та підходи до соціального інвестування: світовий та вітчизняний вимір	55
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
2.1. Взаємозв'язок концепцій стійкого розвитку з проблематикою соціальної відповідальності	79
2.2. Критерії та фактори стійкого розвитку підприємств регіону	90
2.3. Оцінювання перспектив стійкого регіонального розвитку на базі соціального інвестування	111
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РЕАЛІЗАЦІЄЮ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
3.1. Розробка інструментарію розповсюдження соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку	121
3.2. Побудова алгоритму впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні	132
3.3. Реалізація програмного підходу до соціальної відповідальності бізнесу	138
Висновки до розділу 3	154
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
ДОДАТКИ	189

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах глобалізації, зростаючої соціально-економічної нестабільності та екологічних викликів особливої значущості набуває питання соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) як фактора стійкого регіонального розвитку. Посилення ролі бізнесу у вирішенні суспільних проблем, забезпеченні екологічної безпеки та підтримці місцевих громад відповідає сучасним європейським та світовим тенденціям сталого розвитку. За сучасних умов досягнення сталого розвитку регіонів можливе лише за умови формування та ефективного функціонування інститутів, що забезпечують узгодження інтересів між ключовими суб'єктами ринкових відносин – державою, бізнесом та громадянським суспільством. Бізнесові структури мають взяти на себе активну роль у вирішенні суспільно важливих питань, які безпосередньо пов'язані з їх економічною діяльністю, зокрема у сфері екології, соціальних ініціатив щодо розвитку територій, а також у покращенні якості життя населення через підтримку систем охорони здоров'я, безпеки праці, освіти, культури та спорту.

Останніми роками питання, асоційовані з проблематикою стійкого розвитку, стали предметом обговорення, як на наднаціональному, так і національному рівнях. Неухильне зростання інтересу до названої проблематики підтверджується численними міжнародними ініціативами, великою кількістю наукових публікацій. Як справедливо зазначили американські дослідники Т. Діллів і К. Хокертс, які активно займаються дослідженнями в галузі сталого розвитку, «стійкість перетворилася на мантру ХХІ століття» [221].

Важливість інтеграції принципів СВБ у стратегії підприємств зумовлена необхідністю збалансування економічних, соціальних та екологічних інтересів регіонів. Успішна реалізація концепції СВБ сприяє підвищенню конкурентоспроможності територій, покращенню якості життя населення, зниженню рівня соціальної напруженості та розвитку людського капіталу.

Дослідження існуючих на практиці механізмів впровадження соціальної відповідальності свідчить про необхідність трансформації соціально відповідальної поведінки бізнесу в один із пріоритетних напрямів державної політики на сучасному етапі розвитку. Досягнення стратегічних політичних, економічних та соціальних орієнтирів вимагає реалізації комплексних і системних заходів, спрямованих на формування ефективної соціальної інфраструктури в індустріальних регіонах, забезпечення збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також створення передумов для стійкого соціально-економічного зростання.

Водночас недостатній рівень імплементації соціально відповідальних практик у діяльність підприємств, слабка нормативно-правова підтримка з боку держави та низька обізнаність бізнесу щодо довгострокових переваг СВБ зумовлюють потребу в поглибленому дослідженні цієї тематики. Зокрема, актуальним є визначення ефективних механізмів впровадження СВБ у регіональну політику, оцінка її впливу на стійкий розвиток територій, а також розробка практичних рекомендацій для підприємств та органів місцевого самоврядування.

Отже, дослідження реалізації соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку є надзвичайно важливим як з наукової, так і з практичної точки зору. Це дозволить сформулювати дієві підходи до інтеграції принципів сталого розвитку в бізнес-процеси та сприятиме збалансованому соціально-економічному розвитку регіонів.

Проблематика соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) та її впливу на стійкий розвиток регіонів є предметом досліджень багатьох науковців як в Україні, так і за кордоном. Західні науковці розглядають соціальну відповідальність бізнесу як один із ключових чинників стійкого розвитку. Ще у середині XX століття Г. Боуен (Howard Bowen) вперше окреслив концепцію СВБ у своїй праці «Social Responsibilities of the Businessman». Подальший розвиток цієї ідеї можна простежити у роботах М. Фрідмана (Milton Friedman), який наголошував на економічній доцільності СВБ, та Е. Фрімена (Edward

Freeman), автора концепції стейкхолдерів. Сучасні дослідники, зокрема Дж. Елкінгтон (John Elkington), активно розвивають концепцію Triple Bottom Line, яка підкреслює взаємозв'язок економічної, соціальної та екологічної складових бізнесу. Роботи А. Керолла (Archie Carroll) акцентують увагу на ієрархії соціальної відповідальності бізнесу, що включає економічну, правову, етичну та філантропічну складові. У європейських країнах питання інтеграції СВБ у регіональну політику досліджують такі науковці, як М. Портер (Michael Porter) та М. Крамер (Mark Kramer), які розробили концепцію Creating Shared Value (CSV). Вона розглядає соціальну відповідальність бізнесу як інструмент формування конкурентних переваг і водночас створення суспільних благ.

В Україні вивчення соціальної відповідальності бізнесу набуло популярності з початку 2000-х років. Серед провідних українських дослідників варто відзначити О.В. Дайнеко, Т.В. Мельник, А.Є. Воронкову, Ю.І. Ключ, Л.Г. Мельник, які аналізують вплив СВБ на сталий розвиток національної економіки. Особливу увагу приділяють питанням імплементації соціально відповідальних практик у діяльність підприємств (Т.О. Васильчак, Н.М. Бондар, О.Ю. Кудріна, Р.В. Манн), а також взаємодії бізнесу з місцевими громадами та органами державної влади (С.В. Ілляшенко, О.Г. Білорус, Є.А. Івченко, І.М. Семененко). Однак, незважаючи на активні наукові розвідки, питання взаємозв'язку між СВБ і стійким розвитком регіонів залишається недостатньо розробленим. Зокрема, потребують подальшого дослідження такі аспекти: ефективність механізмів регулювання СВБ на рівні регіональних стратегій; вплив соціально відповідальних практик на економічний та соціальний розвиток регіонів; адаптація міжнародного досвіду до умов української економіки; розробка рекомендацій для органів місцевого самоврядування щодо стимулювання СВБ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану наукових досліджень Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ). При виконанні теми Е-03-25 «Обліково-аналітичне та організаційно-

економічне забезпечення розвитку регіону» автором розроблено критерії та фактори стійкого розвитку підприємств регіону. При виконанні теми «Відновлення національної туристичної індустрії та сфери гостинності через соціальний діалог в регіонах України» (номер державної реєстрації 0123U102229, 2023-2025 рр.) автором досліджено соціальне інвестування як форму реалізації соціальної відповідальності бізнесу. При виконанні теми «Оцінка та розвиток економічного потенціалу Закарпатської області: проблеми, можливості та стратегічні напрями розвитку», (номер державної реєстрації 0124U003892, 2024-2025 рр.) автором визначено взаємозв'язок концепцій стійкого розвитку з проблематикою соціальної відповідальності.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розробленні теоретичних і методичних засад соціальної відповідальності бізнесу в контексті проблем стійкого регіонального розвитку, формування механізмів її реалізації відповідно до парадигми стійкого розвитку.

Для досягнення мети у дисертаційному дослідженні ставляться та вирішуються такі **завдання**:

досліджено онтологію поняття «соціальна відповідальність бізнесу»;

розглянуто соціальне інвестування як чинник стійкого соціально-економічного розвитку регіонів;

показано взаємозв'язок концепцій стійкого розвитку з проблематикою соціальної відповідальності;

розкрито роль соціальної відповідальності бізнесу як фактору стійкого регіонального розвитку;

обґрунтовано послідовність розрахунку агрегованого показника для оцінювання необхідного обсягу інвестицій в рамках соціальної відповідальності;

розроблено інструментарій масштабного поширення соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку;

розглянуто алгоритм впровадження проєктів соціального інвестування на регіональному рівні;

запропоновано підхід до реалізації соціальної відповідальності бізнесу в рамках розвитку механізмів державно-приватного партнерства.

Об'єктом дослідження є соціальна відповідальність бізнесу в умовах стійкого регіонального розвитку в контексті парадигми стійкого розвитку.

Предметом дослідження є механізми, інструменти та особливості реалізації соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку.

Методи дослідження. Методологічним базисом дисертації є фундаментальні положення економічної науки, теорії стійкого розвитку та конкуренції, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем стійкого розвитку. Теоретичною основою дослідження послуговували положення теорій менеджменту, конкурентоспроможності, економіки підприємства, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі управління інноваційною діяльністю, економічного аналізу та економіко-математичного моделювання.

Правове поле дослідження склали чинні законодавчі й нормативні документи, що регулюють інноваційну діяльність підприємств в Україні. Інформаційною базою послуговували статистичні дані, звітність і дані обліку підприємств, ресурси й видання мережі Internet, результати власних досліджень і розробок автора.

Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань у роботі використано такі **методи дослідження**: методи історичного та порівняльного аналізу – для дослідження еволюції концепції соціальної відповідальності бізнесу; системний підхід та логіко-структурний аналіз – для вивчення розвитку інституту соціальної відповідальності бізнесу в контексті регіонального розвитку; метод класифікації та типологізації – для визначення форм соціального інвестування та його ролі в СББ; метод економіко-статистичного аналізу – для оцінки взаємозв'язку концепцій сталого розвитку та СББ; методи факторного аналізу та експертного оцінювання – для визначення критеріїв і факторів стійкого розвитку підприємств регіону; методи математичного моделювання та SWOT-аналіз – для оцінки перспектив розвитку

регіону на базі соціального інвестування; методи стратегічного аналізу (PESTEL, GAP-аналіз) – для розробки інструментарію розповсюдження соціального інвестування; методи процесного моделювання та алгоритмізації – для побудови алгоритму впровадження проєктів соціального інвестування; методи програмно-цільового підходу – для розробки ефективної програми реалізації СББ.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат дисертаційної роботи полягає у розробці методологічного та методичного підходів до соціально відповідальної поведінки бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку, що обґрунтовують нове уявлення про соціальну відповідальність бізнесу та побудовані на взаємозумовленості соціальних інвестицій та обсягу завданих збитків, а також використанні механізмів державного регулювання та державно-приватного партнерства.

Основні результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено

систематизацію факторів стійкого регіонального розвитку на підставі визначення ролі соціальної відповідальності бізнесу в досягненні конкурентних переваг підприємств регіону у соціально-економічній сфері, що сприятиме подоланню актуальних викликів зовнішнього та внутрішнього середовища, зменшенню потенційних ризиків та стійкому регіональному розвитку;

методику розрахунку інвестицій в охорону навколишнього природного середовища, яка, на відміну від існуючих, заснована на використанні показника соціальних інвестицій, що містить витрати на інвестиції в природоохоронні заходи, витрати на інвестиції в запобігання економічним збиткам, витрати на соціальний розвиток територій присутності, додаткові інвестиції, що задає рамки прийняття бізнес-рішень та надає ряд інституційних переваг;

модель реалізації соціальної відповідальності бізнесу в регіоні відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку, яка, на відміну від існуючих, ґрунтується на програмно-цільових засадах реалізації і державно-приватному

партнерстві та передбачає здійснення діяльності з нівелювання завданих підприємствами збитків території присутності;

уточнено

поняття «соціальна відповідальність бізнесу» з урахуванням сучасних вимог сталого соціально-економічного розвитку територій, у межах якого, на відміну від наявних підходів до визначення цієї дефініції, акцентовано увагу на досягненні цілей сталого розвитку територій присутності та розподілі тягаря фінансування соціальної політики залежно від сукупного розміру шкоди, яку завдає виробнича діяльність бізнесу;

інструментарій масштабного поширення соціального інвестування, що розглянуто як фактор стійкого регіонального розвитку, що містить шість послідовних етапів, дотримання яких дозволить сприяти усуненню наявних диспропорцій в різних секторах економіки та підвищенню стійкого регіонального розвитку;

набули подальшого розвитку

визначення соціального інвестування як виду фінансування, що, на відміну від існуючих, є процесом, в основі якого лежить надання фінансових ресурсів від одного суб'єкта до іншого з метою розв'язання соціальних проблем суб'єкта-одержувача та з метою одержання матеріального зиску (інколи навіть мінімального) суб'єктом-власником, що сприятиме підвищенню активності інвесторів, активізації інноваційного потенціалу, залученню до розв'язання наявних соціальних, екологічних проблем, а також забезпеченню розвитку регіонів і регіонів України;

алгоритм впровадження проєктів соціального інвестування на регіональному рівні шляхом уточнення етапів оцінювання соціально-економічного ефекту, підвищення адаптивності до місцевих потреб і залученням механізмів державно-приватного партнерства. Це дозволяє підвищити ефективність реалізації соціальних ініціатив, оптимізувати

використання ресурсів та забезпечити стійкість фінансування соціально значущих проєктів.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати та практичні рекомендації становлять методичну основу реалізації соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку. До результатів, що мають найбільше практичне значення, належать: послідовність розрахунку агрегованого показника для оцінювання необхідного обсягу інвестицій в рамках соціальної відповідальності, інструментарій масштабного поширення соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку, алгоритм впровадження проєктів соціального інвестування на регіональному рівні.

Результати дисертаційної роботи використано у практичній діяльності Консорціуму «Будівельні технології»; ТОВ «Старвей Продакшн», Консорціуму «Союз Буд», а також у навчальному процесі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України при викладанні дисциплін «Стратегічний інноваційний облік, контроль і аналіз», «Економіка та організація інноваційної діяльності», «Сталий розвиток».

Особистий внесок здобувача. Наукові розробки, положення, висновки та рекомендації є результатом самостійно проведеного автором дослідження щодо реалізації соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку. Внесок автора в колективно опубліковані праці конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Отримані результати дослідження, висновки та пропозиції обговорювалися й схвалені на Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети розвитку фінансів, менеджменту та маркетингу: традиції, моделі, перспективи» (м. Київ, 2024 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (м. Одеса, 2024 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи» (м. Одеса, 2024 р.), Міжнародній науково-

практичній конференції «Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти» (м. Київ, 2024 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі» (м. Київ, 2024 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості» (м. Київ, 2024 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані в 11 наукових працях, серед яких 5 статей – у наукових фахових виданнях, 6 публікацій – у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 7,1 д.а., з яких особисто здобувачеві належать 4,9 д.а.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, які викладено на 175 сторінках друкованого тексту. Матеріали дисертації містять 10 таблиць та 27 рисунків, які наведено на 26 сторінках. Список використаних джерел із 238 найменувань наведено на 24 сторінках, 4 додатка – на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Розвиток інституту соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку

У західній науці концепція соціальної відповідальності бізнесу почала формуватися у 1950-х рр., коли Хоуард Р. Боуен сформулював ряд положень, що визначили рамки та напрямки дискусій з проблем соціальної відповідальності підприємств.

Згідно Х. Р. Боуену, саме підприємець як фізична особа виступає головним суб'єктом соціальної відповідальності бізнесу. Соціальна відповідальність персоніфікована, і доки підприємці у своїй діяльності враховують інтереси суспільства, це гарантує свободу підприємництва.

Пізніше Т. Левітт і М. Фрідман сформулювали кілька інших підходів до поняття соціальної відповідальності, який отримав назву «корпоративного егоїзму» [55]. Найбільш чітко позицію М. Фрідмана викладено в статті «Соціальна відповідальність бізнесу складається в підвищенні його прибутків»: «Існує одна і лише одна соціальна відповідальність ділового світу – використовувати свої ресурси і займатися діяльністю, що націлена на збільшення прибутку, за умови дотримання правил гри, тобто займатися відкритою, вільною конкуренцією без обману та шахрайства». У цей час побачила світ протилежна теорія, що пропонувала «вносити значний внесок у покращення якості американського життя» та відома як «теорія корпоративного альтруїзму» [79].

А. Керолл уточнює визначення так: «соціальна відповідальність бізнесу є багаторівневою відповідальністю, яку можна представити у вигляді піраміди. Економічна відповідальність, що лежить в основі піраміди, має на увазі безпосередній обов'язок організації на ринку як виробника товарів та послуг задовільняти будь-які потреби споживачів та таким чином витягувати свій

прибуток» [55].

Потім були роботи Д. Свансон, які розмістили модель Д. Вуда в контекст процесів розвитку принципів соціальної відповідальності.

До кінця XX століття класична теорія соціальної відповідальності значно збагатилася інтерпретаціями та паралельними концепціями, в тому числі концепціями зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, корпоративної стійкості, стейкхолдерською теорією фірми.

На цій теорії слід зупинитися більш детально, оскільки саме на її принципах побудовано ідею пріорітизації інтересів стейкхолдерів. Авторство належить Е. Фрімену і М. Кларксону, які переконливо довели, що максимум прибутку компанія витягує з своєї діяльності лише за умови налагодження стійких позитивних відносин із зацікавленими сторонами і урахуванням їх потреб при прийнятті стратегічних рішень.

М. Кларксон запропонував розділити стейкхолдерів на дві групи — первинні та вторинні. До первинних, на його думку, слід віднести акціонерів, інвесторів, споживачів, співробітників, постачальників, уряд та будь-які місцеві спільноти, до вторинних — всіх інших [51].

Значний інтерес представляє реагуюча модель соціальної відповідальності бізнесу М.М. Портера та М. Креймера. Заснована вона на тому, що для досягнення як соціального, так і економічного прогресу мають враховуватись принципи створення цінностей. Цінність визначається як співвідношення отриманої вигоди та відповідних витрат, а не лише як вигода сама по собі. Ідея створення цінностей вже давно отримала визнання у бізнесі, де прибуток розуміється як сума надходжень від клієнтів за вирахуванням вироблених витрат. Проте вирішення соціальних проблем рідко розглядалося бізнесом як можливість створення економічної вартості — навпаки, цьому зазвичай приділяють другорядну увагу.

У соціальному секторі образ мислення в категоріях громадської вартості є ще більшою рідкістю. Громадські організації та держструктури найчастіше розглядають успіх чи з позиції соціального результату, або з позиції витрачених

коштів.

Підхід М. Портера призвів до розмивання взаємозв'язків між економічними та соціальними аспектами. Передбачається, що коли органи влади та некомерційні організації почнуть мислити з позиції цінностей, їх зацікавленість в співпраці з бізнесом неминуче зросте [121].

У дослідженнях на початку 2000-х років розуміння соціально відповідальної поведінки стає більш широким: кожна компанія апріорі наділена соціальною відповідальністю, як громадянин суспільства, що забезпечує баланс інтересів усіх зацікавлених сторін, відповідає суспільним стандартам моралі і сприяє корпоративній стійкості.

На противагу стейкхолдерській теорії з'являється концепція корпоративного громадянства, згідно з якою компанія має певні цивільні права, обов'язки, відповідні цінності і т.зв. добрі дії, які вона має здійснювати добровільно.

На перший план висувається топ-керівництво, лідери компанії, запроваджується поняття «відповідальне лідерство».

На хвилі ідей сталого розвитку, що набувають транснаціональної популярності, виникає концепція загальної цінності. Між трьома підставами стійкості, її автор, Дж. Елкінгтон позначив 3P (People, Planet, Profits), відбувається постійний симбіоз, а розвиток одного з компонентів наводить до розвитку решти.

Починаючи з 2000-х рр., тренд соціальної відповідальності поступово зміщується в бік змішаної моделі, що включає в себе три напрямки з соціальних ініціатив – економіку, охорону навколишнього середовища і зайнятість.

Ситуація з пандемією COVID-2019 наголосила на значущості такого явища, як соціальна відповідальність бізнесу. Соціальна та економічна криза, що викликана дезадаптацією світової системи охорони здоров'я, окреслила важливість ініціатив в сфері, що обговорюється. Очевидно, що саме соціальна відповідальність великих корпорацій, а також містоутворюючих підприємств – це значний важіль управління для боротьби з негативними наслідками

всесвітнього локдауну і тих, для кого триває обмеження.

Тиск з боку громадянського суспільства спричинив перегляд бізнес-суб'єктів стратегій соціальної відповідальності. Неможливо недооцінювати значимість взаємодії бізнесу, держави і місцевих спільнот в питаннях підтримки взаємного соціального благополуччя, забезпечення здоров'я та безпеки населення, а також підтримки людей, що знаходяться в соціально небезпечному положенні.

Найбільші світові корпорації спрацювали дуже злагоджено та підтримали урядові ініціативи у питаннях боротьби з пандемією. Основні механізми – це організація дистанційної роботи та обслуговування клієнтів, підтримка медичних установ, організація постачання продуктів харчування, медикаментів, засобів захисту, організація інформаційного потоку та інші послуги. Великі компанії надали неоціненну фінансову допомогу регіонам, некомерційним організаціям, фондам і тим територіям, на яких вони ведуть свою виробничу діяльність.

В умовах військового стану соціальна відповідальність бізнесу в Україні зазнала суттєвих змін, трансформувавшись із добровільної ініціативи в критично необхідний елемент підтримки держави, суспільства та економіки. Основні напрями змін такі:

1. Фокус на гуманітарну допомогу:

масштабна підтримка ЗСУ: фінансові внески, закупівля амуніції, транспорту, дронів, медичних засобів;

допомога цивільному населенню: продуктові набори, медикаменти, тимчасове житло для переселенців;

підтримка волонтерських ініціатив та благодійних фондів.

2. Перехід на військову економіку:

бізнеси переорієнтовуються на виробництво продукції подвійного призначення (бронежилети, тактичне спорядження, безпілотники);

впроваджуються соціальні ініціативи для відновлення критичної інфраструктури.

3. Трудові гарантії та підтримка працівників:

збереження робочих місць і виплат навіть у складних умовах;
переміщення бізнесів у більш безпечні регіони для продовження роботи;
психологічна підтримка для працівників, які постраждали від війни.

4. Прозорість та підзвітність:

бізнеси частіше звітують про свої благодійні та соціальні ініціативи,
посилюючи довіру громадськості;

співпраця з державними органами для розподілу допомоги та
ефективного використання ресурсів.

5. Інновації та адаптація:

розвиток технологій, спрямованих на відбудову країни (3D-друк житла,
альтернативна енергетика, IT-рішення для військових потреб);

підтримка стартапів та підприємців, які працюють над проєктами для
відновлення економіки.

6. Патріотизм як частина корпоративної культури:

впровадження політик пріоритетного найму ветеранів та переселенців;
кампанії з підтримки національної ідентичності та єдності.

Загалом, український бізнес довів свою здатність бути не лише
комерційним, а й стратегічним партнером держави у складні часи. Соціальна
відповідальність стала не просто частиною корпоративної етики, а справжньою
місією, що допомагає наближати перемогу.

Вважаємо за необхідне відзначити, що, незважаючи на значну кількість
досліджень, концептуальна база та понятійний апарат соціальної
відповідальності так і залишилися недостатньо розробленими, тому доцільно
уточнити сутність поняття «соціальна відповідальність бізнесу» в рамках
підтвердження гіпотези справжнього наукового дослідження.

Систематизація знань та узагальнення теоретичних обґрунтувань
особистих авторів говорить про те, що зараз вичерпна характеристика поняття
соціальної відповідальності бізнесу та її структурних елементів відсутня.
Йдеться переважно про спроби окреслити загальні межі, напрямки і тенденції

розвитку досліджуваного явища.

Ряд авторів припускає, що не можна говорити про категорію поняття соціальної відповідальності бізнесу, так як існують теоретичні методологічні проблеми, зокрема так звана «термінологічна плутанина», тобто проблема виділення категорії не вирішена навіть на нижньому рівні абстрагування, оскільки неможливий перехід термін – поняття – категорія.

До цих пір не розроблена специфічна методологія, при дослідженні даного явища стандартно реалізується універсальна методологічна модель виду «сутність - зміст - форма», однак при конкретизації цілей дослідження виникає необхідність додаткових уточнень.

Як зазначає Є. М. Кулаков, для наукового аналізу необхідно, щоб його об'єкт був пізнаний у мінімально необхідному ступені, тобто було досягнуто стійкого консенсусу з питання про сутність, зміст і форму явища [49]. Щодо поняття соціальної відповідальності така визначеність відсутня, немає стійкого формулювання, чіткого визначення змісту. Основна увага у сучасних дослідженнях приділяється прояву форм соціальної відповідальності, а не дослідженню її сутнісного змісту.

Ми не зовсім згодні з вищеописаною точкою зору і вважаємо, що на сьогоднішній день вже можна говорити про вироблений єдиний підхід до розуміння соціальної відповідальності бізнесу та відмінності цього поняття від поняття «корпоративна соціальна відповідальність». Це міркування базується на тому, що вже достатньо деталізовані ознаки соціально відповідального ведення бізнесу, вивчено його структуру. До ознак фактично одноголосно відносять наступне:

- 1) повна відповідність чинному законодавству у всіх його напрямках;
- 2) соціально відповідальна поведінка має відповідати етичним вимогам товариства;
- 3) раціональний відгук на очікування стейкхолдерів, що має на увазі дотримання балансу між реалізацією власних інтересів та зустрічних очікувань, так як у стейкхолдерів завжди достатньо багато очікувань і вимог до бізнесу:

фінансових, економічних, екологічних, соціальних, і далеко не завжди бізнес може без шкоди для себе їм відповідати.

Досить часто зустрічається думка, що соціально відповідальне ведення бізнесу підприємцем має виключно добровільний характер, але ми вважаємо, що принцип добровільності не може розглядатися стосовно поняття «соціально відповідальна поведінка бізнесу», це суперечить змісту першого загального принципу – дотримання законодавства, яке є по суті примусовим, а не добровільним. Корпоративна соціальна відповідальність забезпечується відповідними нормами трудового та податкового законодавства, питання про добровільну реалізацію зобов'язань бізнесу перед співробітниками не розглядається навіть в теоретичному наближенні.

В даній точці виникає деяке протиріччя: відповідальність бізнесу перед співробітниками у розрізі нормативного зобов'язання, а перед територією присутності – добровільного. З нашої точки зору дана позиція є нелогічною. На кожному структурному рівні соціальна відповідальність повинна передбачатися і регулюватися слушними нормативними актами, починаючи з виконання зобов'язань перед співробітниками, що не викликає жодних заперечень, та закінчуючи регламентацією форм реалізації соціальної відповідальності бізнесу, проте ця позиція в деяких випадках викликає осуд.

Де-факто в науковій літературі відбувається змішання понять «корпоративна соціальна відповідальність» та «соціальна відповідальність бізнесу», у роботах різних авторів під час аналізу трактувань можна зустріти одні і ті ж визначення стосовно до обох термінів. Великий економічний словник визначає соціальну відповідальність бізнесу в двох сенсах:

«1) дії організації, що вживаються на благо суспільства добровільно, а не за вимогою закону;

2) концепція, згідно з якою компанії повинні активно піклуватися про добробут суспільства в цілому» [21].

Інший словник економічних термінів інтерпретує це поняття як «свідоме ставлення суб'єкта соціальної діяльності до вимог соціальної необхідності,

цивільного боргу, соціальних завдань, норм і цінностей, розуміння наслідків здійснюваної діяльності для певних соціальних груп та особистостей, для соціального прогресу суспільства» [32].

Сучасний бізнес трактує соціальну відповідальність як «принцип, який повинен лежати в основі бізнесу для забезпечення благополуччя товариства, а не тільки для максимізації прибутків» [26].

Розуміння суті соціальної відповідальності як засобу узгодження інтересів бізнесу та товариства простежується у роботах як іноземних (Н. Аберкромбі, Л. Болтанський, Ф. Найт та ін.), так і вітчизняних дослідників (І. Акімова, В. Шаповал, О. Герасименко).

Множинність підходів до аналізованого явища визначає наявність великої кількості понять, родинних досліджуваному поняттю:

«етика бізнесу – ділова етика, заснована на чесності, відкритості, вірності даному слову, здатності діяти на ринку відповідно до чинного законодавства і існуючих традицій» [6];

«філантропія – полягає у відповідальності бізнесу перед акціонерами з підтримки ефективності та прибутковості компанії. Легальний компонент стосується відповідності діяльності законодавству, наприклад, виконання зобов'язань щодо сплати податків та виключення «сірих» схем. Етичний компонент має на увазі відповідність діяльності компанії нормам та цінностям, не закріпленим на законодавчому рівні, але прийнятим у суспільстві» [26];

«благодійність – підтримка мистецтва, приватних та державних освітніх установ, корпоративне волонтерство, проекти, що підвищують якість життя спільноти» [26];

«соціальна політика компанії – система соціального захисту, забезпечення необхідних умов праці, продуктивність зайнятості працівників та адекватності оплати їх праці, розвиток та використання їх творчої ініціативи, підвищення їх загальноосвітнього рівня та професійного зростання, формування та підтримка трудових відносин та соціального партнерства, впливу покращення житлових та культурно-побутових умов працюючих, а

також здійснення інших заходів соціального характеру» [52];

Коли йдеться безпосередньо про соціальну відповідальність, частина авторів застосовує термін «корпоративна соціальна відповідальність»:

«усвідомлення організацією проблем, що виходять за межі вузьких економічних, правових та технічних вимог та реакції на ці проблеми для досягнення суспільної користі, поряд з традиційними економічними вигодами, до яких прагне організація» [43].

«система етичних норм, корпоративних цінностей та принципів, що лежать в основі діяльності організації і визначених її стратегією, що дозволяють знизити до мінімально можливої межі ризики соціальних, екологічних та економічних проблем, підвищити конкурентоспроможність організації, забезпечити її стійкість в довгостроковій перспективі і сприяти в рішенні глобальних проблем» [26];

«корпоративна соціальна відповідальність – сукупність зобов'язань, що добровільно та узгоджено виробляються за участю ключових зацікавлених сторін, прийнятих керівництвом організації, особливо з урахуванням думок персоналу та акціонерів, що виконуються в основному за рахунок коштів організації та націлених на реалізацію значних внутрішніх та зовнішніх соціальних програм, результати яких сприяють розвитку організації, покращення репутації та іміджу, становлення корпоративної ідентичності, розвитку корпоративного бренду, а також розширення партнерських зв'язків із державою, діловими партнерами, місцевими спільнотами і цивільними організаціями» [63];

«корпоративна соціальна відповідальність – філософія поведінки організації у суспільстві, орієнтована на реалізацію послідовних економічних, соціальних, екологічних заходів, спрямованих на задоволення потреб і очікувань зацікавлених сторін» [33].

Інші фахівці кажуть про соціальну відповідальність бізнесу та/або фірми, не застосовуючи термін «корпоративна»:

соціальна відповідальність бізнесу - «інструмент, за допомогою якого

можна надавати вплив на суспільство, забезпечуючи стійкий розвиток» [26];

«добровільний внесок у розвиток суспільства в соціальну, економічну та екологічну сфери, пов'язані безпосередньо з основною діяльністю компанії і виходить за рамки нормативного мінімуму» [45];

«відповідальність організації за вплив її рішень та діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозору та етичну поведінку, яка: сприяє стійкому розвитку, включаючи здоров'я та благо товариства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки» (стандарт ISO 26000).

Сучасні трактування поняття «соціальна відповідальність бізнесу» пропонують наступні варіанти інтерпретації явища:

«бізнес-імператив, який безпосередньо впливає на управління компанією, прийняття рішень про впровадження інновацій, мотивацію та благополуччя співробітників. Дотримання принципів соціальної відповідальності дозволяє привернути увагу інвесторів та отримати широкий доступ до фінансових ресурсів» [33];

«раціональний відгук компанії на систему суперечливих очікувань зацікавлених сторін, спрямований на стійкий розвиток компанії» [28];

«механізм з створення іміджу організації, що зрештою сприяє основній меті бізнесу – одержанню прибутку, розширенню ринків збуту та ін.» [111];

«готовність нести необов'язкові витрати на соціальні потреби понад меж встановлених трудовим, екологічним та податковим законодавством» [82];

«нова система поглядів та принципів ведення бізнесу, яка орієнтована на потреби та очікування стейкхолдерів та на результативність компанії по триєдиному підсумку» [56].

Проаналізувавши наведені трактування, виділимо відмінні риси понять «корпоративна соціальна відповідальність» (далі – КСВ) і «соціальна відповідальність бізнесу» (далі – СВБ) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Ключові характеристики понять КСВ і СВБ [систематизовано автором]

КСВ	СВБ
Добросовісне виконання бізнесом своїх зобов'язань – своєчасна виплата заробітної плати, перерахування податків, випуск продукції і надання послуг з дотриманням всіх технічних, технологічних та інших стандартів, дотриманням екологічної безпеки, дотриманням заходів по забезпеченню безпеки праці.	Діяльність повністю відповідна не тільки чинному законодавству, а й етичним вимогам суспільства.
Розвиток внутрішньофірмових відносин на основі соціального партнерства, безпосередній облік інтересів працівників, в тому числі: надання пакету соціальних пільг та преференцій, інвестиції у професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу, власні житлові і пенсійні програми, соціальні програми спрямовані на членів сім'ї співробітників.	Урахування як інтересів своїх співробітників та членів їх сімей, так і представників місцевої спільноти, знаходження балансу між запитом стейкхолдерів та власними очікуваннями від реалізації бізнесу.
Добровільне виконання зобов'язань перед суспільством у вигляді позитивного відгуку на очікування зацікавлених сторін.	Погодження інтересів бізнесу та суспільства за допомогою зняття протиріч між різними інституційними угодами.

Є всі підстави вважати, що корпоративна соціальна відповідальність та соціальна відповідальність бізнесу – це окремі види соціально відповідальної поведінки підприємства. Вибір варіанта соціально відповідальної поведінки, на нашу думку, залежить від галузевої власності бізнес-суб'єкту.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це такий варіант соціально відповідальної поведінки, яка, хоч і передбачає підтримку сприятливої зупинки в регіонах діяльності, проте розглядає цей напрямок, скоріше як супутній. Іншими словами, концепція КСВ передбачає ведення діяльності в власних інтересах, проте компанія при цьому розуміє, що для благополучного існування їй необхідно підтримувати сприятливу взаємодію з провідними стейкхолдерами, і тому включає у сферу своїх інтересів соціальні аспекти, але обсяг реалізації бізнес-суб'єктів встановлює самостійно.

Концепція соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) передбачає підхід,

за якого дотримання законодавчих вимог і належна взаємодія з трудовим колективом сприймаються як базові, самоочевидні елементи діяльності. У фокусі ж уваги опиняється відповідальність підприємства перед територією його функціонування та місцевою громадою.

Діяльність видобувних та переробних виробництв, на відміну від підприємств обслуговуючого сектора, часто призводить до формування додаткової економічної шкоди для регіонів, в яких вони здійснюють виробничу діяльність; такі збитки пов'язані з втратами якості довкілля і, як наслідок, з втратами якості та рівня життя населення.

Соціальна відповідальність бізнесу, на нашу думку, має включати обов'язкову реалізацію заходів або по недопущенню, або по відшкодуванню супутніх збитків, а також роботу з налагодження діалогу з громадськістю та вирішення конфліктів, оскільки діяльність промислових підприємств часто супроводжується протидією місцевого населення. З урахуванням сучасної інформаційної доступності негативна реакція громадськості завдає фактично миттєву шкоду репутації компанії, в тому числі і на міжнародному рівні.

Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу, на наш погляд, це діяльність, спрямована на досягнення цілей сталого розвитку територій присутності, забезпечення екологічної стійкості, розвиток людського капіталу, формування глобального партнерства з метою реалізації принципів стійкого розвитку і розділяюча тягар державних витрат на соціальну політику, при цьому обсяг фінансової участі безпосередньо залежить від сукупного розміру збитків, які завдає виробнича діяльність.

У сучасному світі склалися п'ять базових моделей соціальної відповідальності бізнесу: європейська, британська, американська, канадська і японська. У деяких тематичних дослідженнях також йдеться про африканську та латиноамериканську моделі. Крім того, особливості соціально-економічного розвитку постсоціалістичних країн, у тому числі України, дозволяють говорити про формування в них характерних моделей соціальної відповідальності бізнесу.

Європейська модель соціальної відповідальності бізнесу з'явилася і розвивається в північних країнах Європейського Союзу (далі ЄС). Європейські корпорації співпрацюють із зацікавленими сторонами як із рівноправними партнерами, і це співробітництво є обов'язковим.

Уряд країн ЄС надає підтримку тим суб'єктам бізнесу, які демонструють відданість міжнародним стандартам ділового етикету. Європа є піонером у питанні розробки та формування нефінансової звітності і творцем платформи «Financial Innovation Platform». З 2017 року все великі компанії з чисельністю персоналу більше 250 осіб та чистим оборотом від 40 мільйонів євро, за умови, що їх діяльність зачіпає суспільні інтереси, зобов'язані розкривати нефінансові дані.

Американська модель поширена в США, країнах Латинської Америки, англomовних країнах Африки, в її основі лежать державні економічні стимули підприємствам, здійснюючим соціально відповідальну діяльність. Форми державного стимулювання у США, наприклад, виявляються в тому, що вводяться пільги з податку на прибуток, сума благодійних вкладів віднімається з оподатковуваного доходу і т.д.

Зазначимо, що традиції благодійності склалися в США століттями, за роки вироблені різні механізми участі бізнесу в соціальній підтримці товариства, в том числі величезна кількість корпоративних фондів.

Американська професійна освіта спонсорується благодійними фондами, в яких у США є потужні структури, які планують діяльність в довгостроковому періоді і містять значний штат співробітників. Таким чином, корпорації забезпечують приплив висококваліфікованих кадрів. Існують пенсійні, страхові та інші соціально значущі програми. Переважний вигляд соціальної відповідальності – адресна допомога в вигляді філантропічної участі.

Канадська модель соціальної відповідальності бізнесу заслуговує на слушну згадку. Регулюється вона спеціально створеними організаціями і пильна увага зі сторони держави приділяється соціальній відповідальності підприємств видобувної галузі економіки. Прийнята державна стратегія

просування соціальної відповідальності підприємств видобувної промисловості, а також державний закон «Про заходи по забезпеченню прозорості у видобувному секторі». Відповідно до законодавства, канадські гірничодобувні компанії зобов'язані щорічно повідомляти про конкретні виплати, зроблені на користь уряду. Саме канадськими спеціалістами в області соціальної відповідальності було введено поняття «соціальної ліцензії», вперше це поняття використав канадський експерт з гірничодобувної промисловості Д. Куні на зустрічі з фахівцями Всесвітнього банку в 1997 року. Внаслідок такої пильної уваги з боку держави канадські підприємства гірничодобувної та паливної промисловості лідирують за рівнем соціальної відповідальності, у тому числі й за рівнем якості відносин між гірничим виробництвом та місцевим співтовариством, що для України в даний час є достатньо актуальною проблемою.

Форми реалізації соціальної відповідальності канадських підприємств досить різноманітні, активно застосовується механізм державно-приватного партнерства, працюють благодійні організації. Для розвитку соціальної відповідальності представники бізнесу та держави впроваджують активний діалог з місцевою спільнотою у вигляді різних комунікацій.

Японська модель. Японці не визнають європейські стандарти та орієнтуються на свої етичні кодекси. Лише у 2010 р. вони частково увімкнули в практику стандарт ISO 26000.

Особливості японської моделі соціальної відповідальності бізнесу:

- 1) забезпечення гендерної рівності;
- 2) розвиток волонтерства – відповідальне ставлення громадян до своєї країни;
- 3) підтримка програм збереження чистоти навколишнього середовища;
- 4) забезпечення сумлінного партнерства (створення індустріальних груп).

Вітчизняна модель соціальної відповідальності бізнесу формується в напрямку розвитку державно-приватного партнерства. Така схема має певні

історичні причини. В епоху СРСР форму державного пристрою можна охарактеризувати як патерналістську, де в ролі патерну по відношенню до доступу до базових суспільних благ виступала держава. Це здійснювалося шляхом планового виробництва та ціноутворення, субсидування певних виробництв та повного державного фінансування виробництва частини товарів і послуг. Велика частина організацій культури та відпочинку знаходилися на балансі підприємств та відомств, створюючи високе соціальне навантаження на підприємства. Приватизація виробництва, що почалася в 1990-х рр., призвела до кардинальної трансформації соцкультпобуту в пострадянський період – різкого скорочення соціальної інфраструктури.

У перше десятиліття після розпаду СРСР говорити про соціальну відповідальність бізнесу практично не доводилося. І лише з поступовою стабілізацією промисловості в країні стало можливим відновити участь комерційних підприємств в підтримці соціальної сфери.

Дослідження соціальних практик українського бізнесу показують, що на сучасному етапі відповідальну поведінку підприємців можна розділити на чотири моделі:

1. Великі підприємства, містоутворюючі підприємства чи комплекс великих підприємств.
2. Бізнес, що веде добровільно-примусову благодійну діяльність.
3. Розвиток торгових відносин (наприклад, розробка нового вугільного родовища на території житлового району в обмін на фінансування медичних та освітніх установ).
4. Соціальне (державно-приватне) партнерство.

Повноцінна політика соціальної відповідальності проводиться здебільшого великими промисловими компаніями нафтогазової, металургійної, гірничодобувної промисловості, деякими великими підприємствами електроенергетики і компаніями фінансової сфери. Партнерські відносини бізнесу і регіональної влади не поширені, у більшості регіонів влада реалізує соціальні програми, враховуючи можливості тільки великого бізнесу, при

цьому не торкаючись інтересів інших її форм.

Основні напрямки витрачання коштів приватного бізнесу на соціальні потреби по окремим країнам представлені в додатку Б.

Погіршення економічної ситуації сприяє скороченню обсягу соціальних витрат майже у всіх компаній. З плином часу можна спостерігати переоцінку значущості соціальної відповідальності і серед українських компаній і підприємців. Уповільнення темпів впровадження принципів соціальної відповідальності в ділову практику добре ілюструється динамікою розвитку нефінансової звітності. Звісно ж, що бізнес приймає участь в соціальних проектах в нашій країні лише в том випадку, коли отримує або преференції в освоєнні нових родовищ природних ресурсів, або привілеї з боку влади в області місцевих податків, або гарантії відсутності можливих економічних і адміністративних санкцій, накладених органами влади.

Узагальнюючи, можна сказати, що на першому місці в соціальній відповідальності бізнесу в нашій державі залишається проста благодійність. Причина у тому, що розробка ефективних соціальних стратегій - занадто дороге заняття, і компанії проводять соціальну активність у тому ключі, який їм доступний. Найчастіше компанії самі не розуміють, який ефект, в тому числі і довгостроковий, несе соціальна активність, і діють лише тому, що від них очікують на якусь відповідну діяльність. В такому випадку простіше виділити гроші на рандомну благодійність та формально звітувати про соціальну активність.

1.2. Соціальне інвестування як форма реалізації соціальної відповідальності бізнесу

Фінансові відносини в сучасному світі постійно удосконалюються і ускладнюються, граючи дедалі більше значну роль у розвитку економіки країни. Вдосконалення категоріального апарату має величезне значення в

розвитку відносин, і фінансові в цьому плані не є винятком.

Формування єдиної змістовної платформи у відношенні категорії «фінансування» дуже актуально, оскільки розширений аналіз джерельної бази Національної електронної бібліотеки щодо пошуку по слову «фінансування» показав наявність більше 55 тисяч публікацій, серед яких по запиту «категорія фінансування» знайдено 747 публікацій. Однак в більшості з них не досліджується суть даної категорії.

Так, наприклад, наявні публікації присвячені питанням процесу фінансування в різних галузях застосування: держава [84, 116, 151, 152, 153], малий бізнес [87, 88, 104, 192], корпоративні фінанси [23, 101, 41] і т.д.; окремим видам фінансування, таким як «фінансування тероризму» [22, 114, 132, 134], «бюджетне фінансування» [94, 127, 191], «соціальне фінансування» [110], «торгове фінансування» [113, 145, 172], «проектне фінансування» [103, 104, 147], «краудфандінг» [111, 173, 193].

Дослідження джерельної бази Національної електронної бібліотеки показало не тільки актуальність обраної тематики, але і широкий спектр застосування категорії «Фінансування». Різноманітність трактувань, введених різними авторами, що використовують сучасні підходи до визначення розглянутої дефініції, призводить до відсутності єдиного уявлення про суть досліджуваної категорії.

Теоретична основа є фундаментом в процесі розуміння, вивчення і дослідження будь-якого явища. Більшість, що користуються поняттям фінансування, не можуть точно сформулювати суть цієї категорії, трактуючи його як «постачання», «фондування», «інвестування», «кредитування» та/або «благодійність». Застосування лінгвістичного та логічного підходів дозволяє відзначити однаковість визначальних понять, що виявляються за своєю суттю синонімами, що описують процес (дія) і що є віддієслівними іменниками (віддієслівні іменники – це іменники, які утворені від дієслівних основ, позначають певну дію (процес, стан) і представляють його в абстрактному сенсі). Однак синоніми не завжди можуть трактуватися однаково однозначно,

що становить проблематику проведеного дослідження.

Застосування економічного підходу дозволяє говорити про те, що основою досліджуваних категорій є рух грошей, що представляє собою грошовий потік, однак інші параметри (такі як цілі, об'єкти, суб'єкти, ініціатори відносин) є абсолютно різними. Розмежування позначених категорій має важливе не тільки теоретичне, але і практичне значення, оскільки дані напрацювання можуть бути використані як студентами, аспірантами, науковими співробітниками у своїх дослідженнях, так і лягти в основу розвитку законодавства, а, отже, сприяти підвищенню ефективності економічних відносин.

Дослідження поняття «фінансування» проведемо шляхом вивчення аналізованої категорії у вітчизняній та закордонній літературі.

Для детальної та продуктивної обробки отриманої інформації з метою виявлення найголовнішого з наявної множини визначень використовуємо закони логіки: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього і закон достатньої основи. Оброблений матеріал в табличному вигляді представлений у додатку Б.

Аналіз вітчизняної джерельної бази показав, що визначальне слово «фінансування» трактується за допомогою таких визначальних понять, як «забезпечення» (порядкові номери в таблиці в додатку Б - 1; 2; 3; 8; 11; 12), «виділення» (номери 5; 9; 10; 12), «надання» (4; 6; 7), «постачання» (12), «використання» (порядковий номер у таблиці в додатку Б – 12) ресурсів. Спираючись на лінгвістичний підхід, варто відзначити, що визначальні поняття є між собою синонімами, отже, можна висунути гіпотезу, що всі досліджувані визначення мають різну форму, але однакові за змістом.

Перевірку гіпотези здійснимо за допомогою аналізу змісту категорії «фінансування» виходячи з таких параметрів: об'єкт, суб'єкт, умова та цілі.

У першу чергу необхідно вибрати визначальне поняття, яке в повному обсязі відображає суть процесу фінансування. «Використання» не завжди має на увазі отримання ресурсів ззовні, тому що використовуватися можуть і власні

кошти, а не залучені. Термін «забезпечення» в своєму основному трактуванні означає надання всього необхідного, що не буває при здійсненні фінансування. Визначальне поняття «постачання» змінює суть аналізованої категорії, оскільки постачання передбачає рух не фінансових, а матеріальних ресурсів (наприклад, матеріали, обладнання і інші активи). У даному випадку процес фінансування буде трансформовано в процес постачання за засобами зміни об'єкта з фінансового на матеріальний. Слід відзначити, що це абсолютно різні категорії, які мають однакові суб'єкти (суб'єкт-власник та суб'єкт-одержувач), але різний об'єкт відносин.

Виходячи з наведених вище аргументів, більше підходящими визначальними поняттями слід рахувати «надання» і «виділення».

Дослідимо наявні визначення з погляду об'єкта фінансових відносин, що лежить в основі процесу фінансування. У п'яти (порядкові номери в таблиці у додатку Б – 1; 2; 3; 8; 9) із дванадцяти визначень об'єктом є фінансові ресурси. Сама поширена форма фінансових ресурсів – це грошові кошти, однак це не єдина форма, також слід відзначити всі види кредитів, цінних паперів, фінансових інструментів, бюджетних асигнувань і різні види пожертвувань. Підтвердженням цього є визначення (порядкові номери у таблиці в додатку Б – 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12), де використовуються вузьчі категорії, такі як бюджетні асигнування, бюджетні кошти, короткострокові або довгострокові кредити.

Таким чином, в якості висновку за об'єктом фінансових відносин, аналізованих при дослідженні категорії фінансування, варто відзначити, що об'єктом фінансових відносин, що відображає його в повному обсязі, є фінансові ресурси.

Наступний критерій дослідження – суб'єкти відносин, а саме: сторона, що надає фінансові ресурси (суб'єкт-власник) та одержувач фінансових ресурсів (суб'єкт-одержувач). Деякі джерела, представлені в таблиці в додатку Б, не конкретизують суб'єкти, що робить їх визначення неповними (номери 5; 8; 9; 10).

Варто підкреслити той факт, що дослідження всіх представлених

визначень категорії «фінансування» показало відсутність суб'єкта, що надає фінансові ресурси.

Зазначимо визначення, що містять суб'єктів-одержувачів: господарство країни, регіонів, підприємств, підприємців, громадян [67]; підприємства, галузі, економіка загалом, соціальна сфера, регіони [37]; проект, технічне переозброєння, план заходів, комплексні програми бюджету і бюджетні витрати [198]; всі бюджетотримувачі [37]; підприємства, установи, організації, бюджети нижчого рівня [198]; фірми [216]. Дослідження суб'єктів фінансових відносин, наведених вище, дозволяє говорити про те, що незалежно від специфічних особливостей вони є одержувачами фінансових ресурсів, а відмінність їх спирається лише на рівень функціонування на мікро-, мезо- та/або макрорівні.

Перша виявлена проблема в ході аналізу досліджуваної джерельної бази – представлені визначення є неповними з точки зору суб'єкта відносин. Повне визначення категорії «фінансування» має містити суб'єкта-власника та суб'єкта-отримувача фінансових ресурсів.

Наступним критерієм будуть умови надання ресурсів. Умови, відзначені в п'яти визначеннях (порядкові номери в таблиці в додатку Б – 4; 6; 9; 10; 12) з дванадцяти: «надання в безповоротному порядку», «поворотність», «надання на безповоротній і зворотній основі... відповідно з встановленим законодавством», «оплатне (платне) і безоплатне (безкоштовне)».

Аналіз умов надання фінансових ресурсів дозволяє виділити ключові, об'єднуючі в собі всі умови з різних джерел – надання фінансових ресурсів здійснюється на відплатний та/або безоплатній основі.

Щодо цілей (порядкові номери в таблиці у додатку Б – 2; 3; 4; 5; 6; 8; 10), то вони конче різноманітні: «розвиток», «розвиток чогось», «повне або часткове покриття витрат», «витрати, пов'язані зі здійсненням державних замовлень, виконанням державних програм», а також більш вузькі цілі, такі як «ведення бізнесу, реалізація інвестиційного проекту», «досягнення намічених цілей», «досягнення поставленої мети за допомогою виділених ресурсів чи

коштів».

Друга виявлена проблема: різноманітність цілей не дозволяє ясно уявити суть категорії «фінансування». Тим не менше, мета – дуже важливий критерій. Основна мета фінансування – це отримання позитивного ефекту. Однак, приймаючи до уваги умови надання фінансових ресурсів, слід мати на увазі, що позитивний ефект може бути економічним при оплатному наданні ресурсів та соціальним – при безоплатному. Таким чином, метою фінансування є отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту

Підсумки аналізу змісту категорії «фінансування» представлено в табл.1.2.

Таблиця 1.2

Підсумки аналізу змісту категорії «фінансування» [систематизовано автором]

Параметр дослідження	Зміст
Визначається слово	Надання/виділення
Об'єкт	Фінансові ресурси
Суб'єкти відносин	Суб'єкт-власник, суб'єкт-одержувач
Умови надання фінансових ресурсів	на відплатний та/або безоплатний основі
Цілі	Отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту

Спираючись на результати, представлені в табл. 1.2, сформулюємо авторське визначення категорії «фінансування». Отже, фінансування – це надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-одержувачу на відплатний та/або безоплатний основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту.

Це визначення відповідає чотирьом законам логіки, спирається на економічний, лінгвістичний, порівняльний і логічний підходи, а також вирішує проблеми, виявлені при вивченні наявних визначень.

У сучасному усному та письмовому мовленні термін «фінансування» [99, 128] часто використовується поряд з такими термінами, як «фондування», «постачання», «кредитування», «запозичення», «інвестування», «благодійність/філантропія» та «спонсування». Подібна ситуація не завжди

вірно відображає суть висловлювання, наводячи до спотворення інформації, і як наслідок – до проблемних ситуацій в фінансово-економічних відносинах. Проведемо порівняльний аналіз аналізованих категорій на основі дослідження процесів, що відповідають кожному терміну, з метою їх розмежування та класифікації, що дозволить не лише підвищити ефективність фінансового регулювання, але й покращити якість фінансових відносин за рахунок однаковості в термінології.

Вищепредставлене дослідження дозволило нам сформувати визначення категорії фінансування, відповідно до чотирьох законів логіки, яке спирається на економічний, лінгвістичний, порівняльний і логічні підходи. Дане визначення буде служити відправною точкою для проведення порівняльного аналізу з іншими заявленими категоріями.

Аналіз зарубіжної літератури показав, що термін «фінансування» в англomовних країнах звучить як «funding», що в перекладі з англійської мови во всіх словниках означає «фінансування» та/або «постачання». На сучасному етапі застосування англіцизмів в українській мові стає поширеним явищем, що вводить в українську мову такий термін, як «фондування», який означає «залучені ресурси, використовувані банком задля забезпечення своєї основної діяльності». У банківському секторі найчастіше використовують саме таку категорію як «фондування» [97, 178], ніж «фінансування».

Уявимо порівняння категорій «фондування» і «фінансування» в вигляді схеми на рис. 1.1 (ТВФР – тимчасово вільні фінансові ресурси).

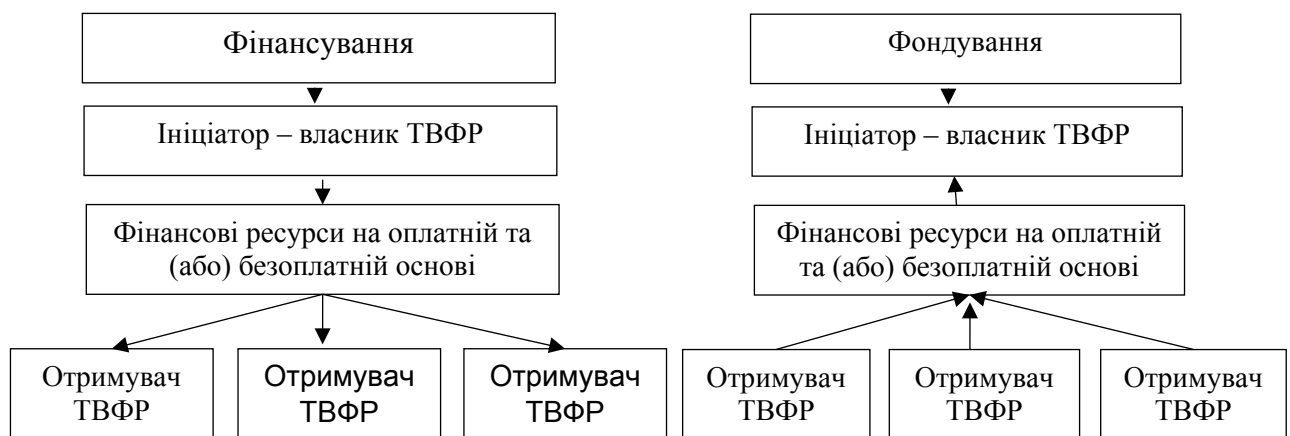

Рис. 1.1. Порівняння категорій «фінансування» і «фондування» [складено

автором]

Рис. 1.1 наочно показує, що категорії «фінансування» і «фондування», попри на схожі об'єкти фінансових відносин (фінансові ресурси), представляють собою різні процеси, так як відрізняються:

причинами побудови фінансових відносин (при фінансуванні причиною є бажання Власника направити тимчасово вільні фінансові ресурси одному та/або кільком Одержувачам, у той час як при фондуванні Одержувач залучає тимчасово-вільні фінансові ресурси одного та/або кількох Власників);

суб'єктами-ініціаторами фінансових відносин.

Таким чином, фондування являє собою залучення суб'єкта-одержувача від одного та/або кількох суб'єктів-власників тимчасово вільних грошових коштів на оплатній та/або безоплатній основі, отже, процес отримання фінансових ресурсів, ініційований одержувачем, слід розглядати як фондування. Важливим моментом є те, що процес фондування протікає одночасно з процесом фінансування, де власник ТВФР фінансує, а одержувач ТВФР у цей момент фондується.

Продовжимо порівняння категорії «фінансування» із наступною категорією – «постачання» [143], яке у деяких випадках використовується як визначальне поняття категорії «фінансування». «Постачання» в свою чергу визначається як «сукупність заходів щодо задоволення матеріальних потреб» [143]. Це дозволяє визначити відмінні риси порівнюваних категорій – об'єкт відносин і самі відносини. У фінансуванні об'єктом відносин виступають фінансові ресурси, формуючи фінансові відносини, а в постачанні об'єктом відносин є матеріальні ресурси, що формують економічні відносини. Наочно порівняння категорій «постачання» та «фінансування» представлено на рис. 1.2. (ТВМР – тимчасово вільні матеріальні ресурси).

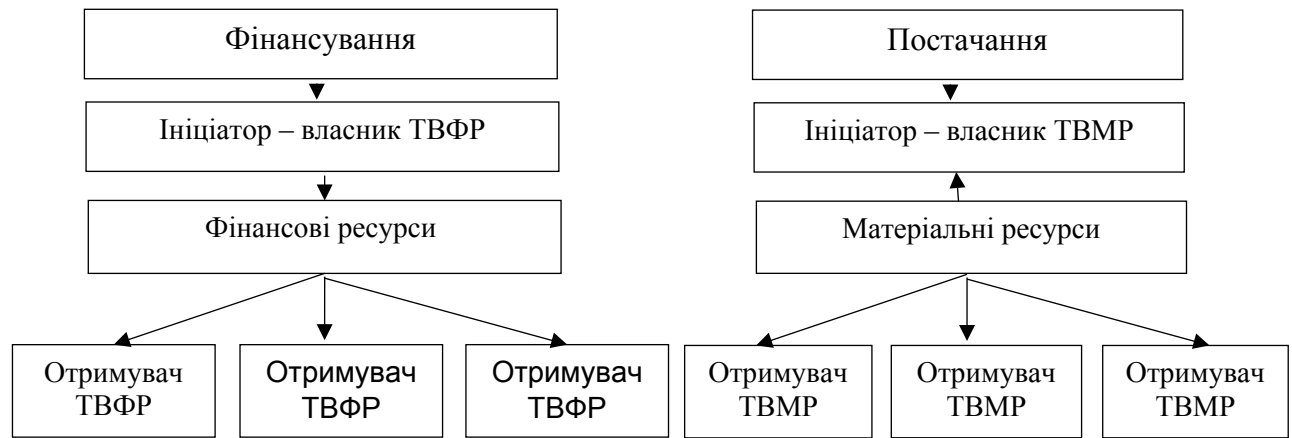

Рис. 1.2. Порівняння категорій «фінансування» і «постачання» [складено автором]

Схема, наведена на рис. 1.2, показує, що категорії «фінансування» і «постачання» не можуть використовуватися як взаємозамінні, синонімічні поняття, тому що представляють собою різні процеси, засновані на різних об'єктах відносин та формують різні відносини. В результаті категорія «постачання» визначається як надання матеріальних ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-одержувачу на відплатний та/або безоплатній основі.

Подальше порівняння фінансування проведемо з категорією «кредитування» [170]. Одним з основних принципів процесу кредитування виступає його платність, що має на увазі певну вартість використання коштів. Фінансові ресурси від кредитора-власника тимчасово вільних фінансових ресурсів направляються до позичальника-отримувача за умови їх повернення з певним відсотком. Важливим моментом в процесі кредитування є те, що кредитором може бути тільки кредитна організація, що здійснює свою діяльність на підставі спеціальної ліцензії [125]. Наочне порівняння категорій «фінансування» і «кредитування» наведено на рис. 1.3. (КО – кредитна організація).

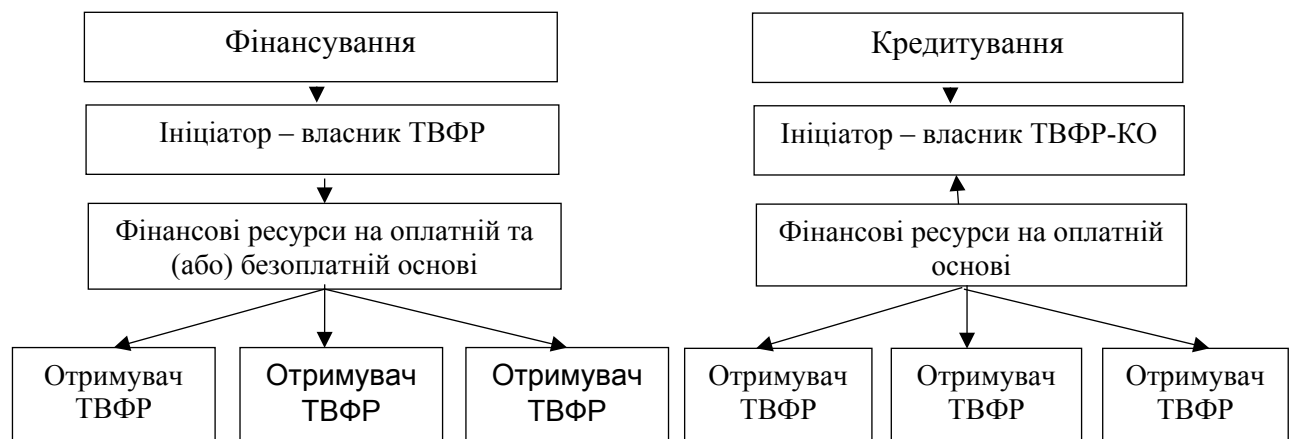

Рис. 1.3. Порівняння категорій «фінансування» і «кредитування» [складено автором]

Таким чином, категорія «кредитування» є окремим випадком категорії «фінансування» та визначається як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній основі з метою отримання позитивного економічного ефекту.

Розглянемо зміст наступної категорії – «запозичення» [92, 174]. В Україні суть категорії «запозичення» розкривається через поняття договору позики. Згідно ст. 1046-1053 Цивільного кодексу України, «за договором позики одна сторона (позикодавець) передає або зобов'язується передати у власність іншій стороні (позичальнику) гроші, речі, певні родові ознаками, або цінні папери, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцю таку ж суму грошей (суму позики) або рівну кількість отриманих ним речей того ж роду та якості або таких самих цінних паперів» [1, пункт 1 ст. 1046]. У пункті 6 зазначеної вище статті говориться, що «позичальник вправі залучати грошові кошти громадян в вигляді позики під відсотки» [1, пункт 1 ст. 1048].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що категорія «фінансування» і категорія «запозичення» представляють собою аналогічні процеси, пов'язані з наданням фінансових ресурсів на відплатний та/або безоплатний основи. Графічне порівняння категорій представлено на рис. 1.4. (ЮО – юридична особа, ФО – фізична особа).

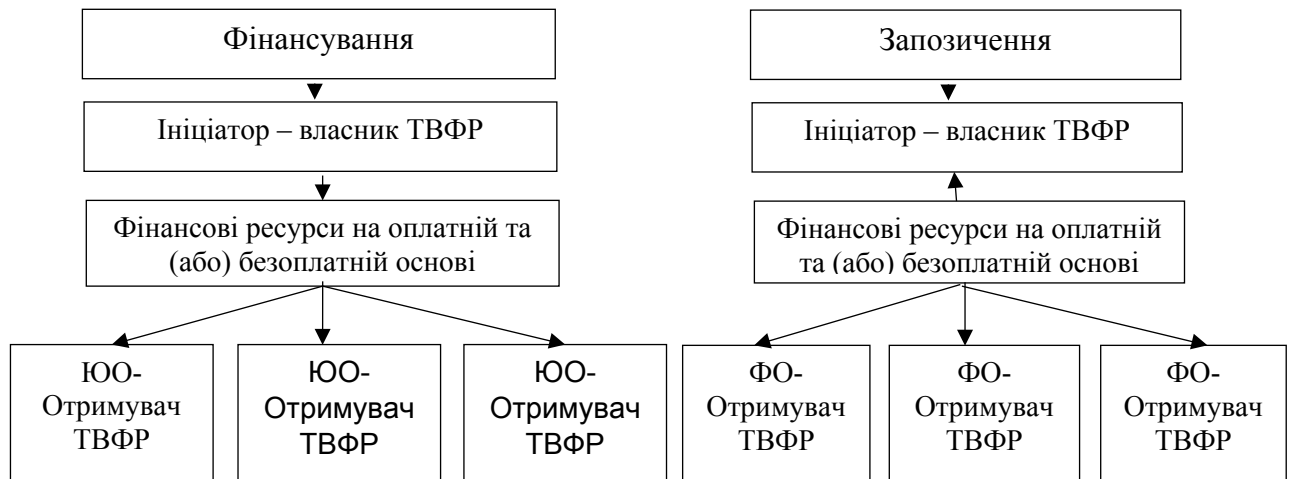

Рис. 1.4. Порівняння категорій «фінансування» і «запозичення» [складено автором]

Аналіз схеми на рис. 1.4 підтверджує наступний висновок: терміни «фінансування» і «запозичення» є синонімами і можуть вживатися в усній і письмовій мові як взаємозамінні концепції. Відповідно, категорія «запозичення» буде трактуватися як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-одержувачу на оплатній та/або безоплатній основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту. Однак з практичної точки зору термін «запозичення» частіше характеризує відносини фізичних осіб, а термін «фінансування» - держави та/або юридичних осіб [118, 175, 190].

Продовжимо дослідження категорії «фінансування» в порівнянні з категорією «інвестування» [106, 107, 148, 152, 164, 165, 169, 194, 200, 223]. Основною метою суб'єкта (Інвестора), що здійснює процес інвестування, є збільшення початкового капіталу і отримання позитивного економічного ефекту в вигляді інвестиційного прибутку. Отже, «інвестування» є різновидом «фінансування», де інвестор як суб'єкт-власник надає фінансові ресурси суб'єкту-отримувачу на оплатній основі з одержання позитивного економічного ефекту. Наочно порівняння даних категорій представлено на рис. 1.5.

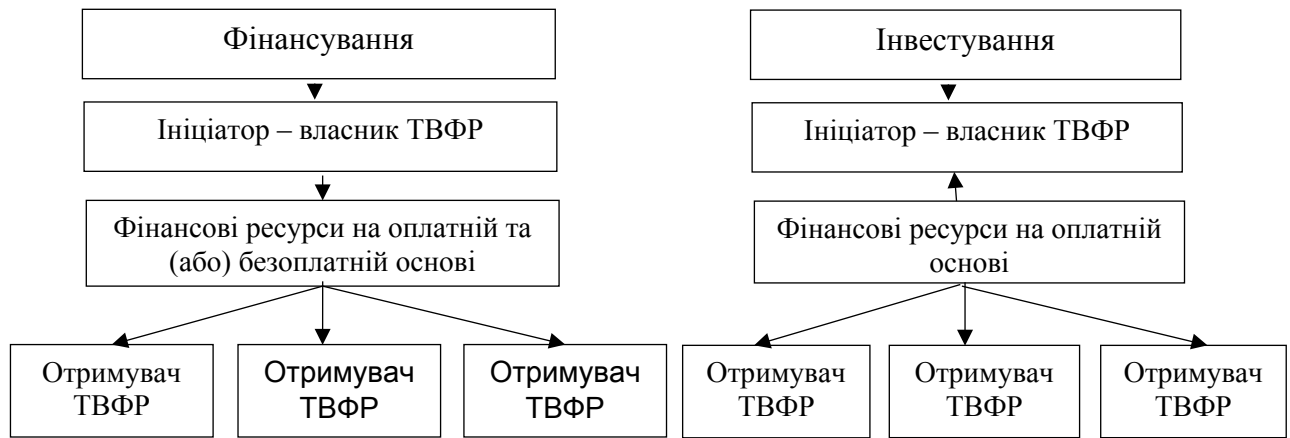

Рис. 1.5. Порівняння категорій «фінансування» і «інвестування» [складено автором]

Таким чином, можна дійти невтішного висновку, що категорія «інвестування», як та «кредитування», є окремим випадком категорії «фінансування», де надання фінансових ресурсів здійснюється тільки на відплатній основі. У даному випадку суб'єктом-ініціатором відносин може бути як фізична, так і юридична особа. Отже, категорія «інвестування» визначається як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на оплатній основі з метою отримання позитивного економічного ефекту.

Подальше порівняння категорії проведемо з категоріями «благодійність/філантропія». Категорії «благодійність» [114, 129, 130] та «філантропія» представлені в даному дослідженні як синоніми, оскільки, попри різне походження, мають одне лексичне значення.

Благодійність – це синонім слова філантропія (від грец. Philanthropia - людинолюбство) [182]. Дані процеси не передбачають якихось фінансових зобов'язань (поворотності) з боку одержувача. Благодійник (філантроп) демонструє вільну волю, надає підтримку як акт дарування у формі перерахування коштів, оплати рахунків, передачі цінностей з балансу на баланс, дарчої і т. Відповідно, ініціатор-власник (благодійник/філантроп) не має мети отримання економічного ефекту, однак його події націлені на отримання позитивного соціального ефекту. Наочно порівняння аналізованих

категорій представлено на рис. 1.6.

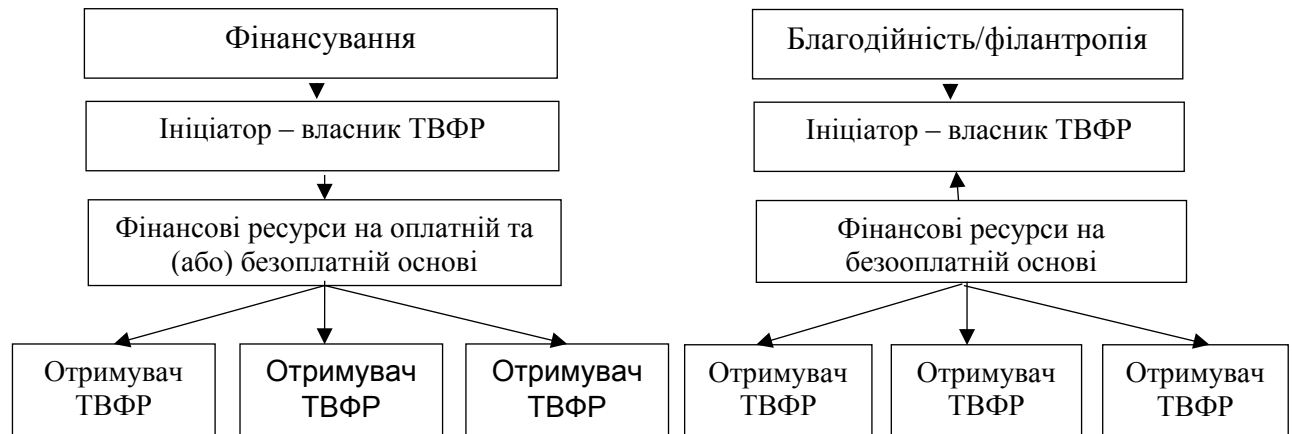

Рис 1.6. Порівняння категорій «фінансування» і «благодійність/філантропія» [складено автором]

Таким чином, категорія «благодійність/філантропія» є різновидом категорії «фінансування» і трактується як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту – одержувачу на безоплатній основі з метою отримання позитивного соціального ефекту.

Перейдемо до останнього порівняльного аналізу категорії «фінансування» з категорій «спонсорування». Часто терміни «спонсорування» і «благодійність/філантропія» використовуються як синоніми, але варто відзначити відмінність цих понять [129, 137, 149]. Звернемося до закону України «Про рекламу» (ст. 1) [10], де «спонсорство» визначається як «це участь у прямому чи опосередкованому фінансуванні будь-якої діяльності (культурної, освітньої, наукової, спортивної тощо) чи передачі в обмін на поширення інформації про спонсора, його ім'я, товарний знак чи діяльність» [10, ст. 1].

На підставі викладеного вище видно, що «спонсорство», як і «спонсорування», представляє собою процес надання тимчасово вільних фінансових ресурсів з метою вилучення вигоди у вигляді самореклами і покращення іміджу спонсора, в то час як «благодійність/філантропія» – процес безоплатного надання фінансових ресурсів з метою отримання тільки соціального ефекту. Наведемо порівняння категорій «фінансування» і

«спонсорування» на рис. 1.7.

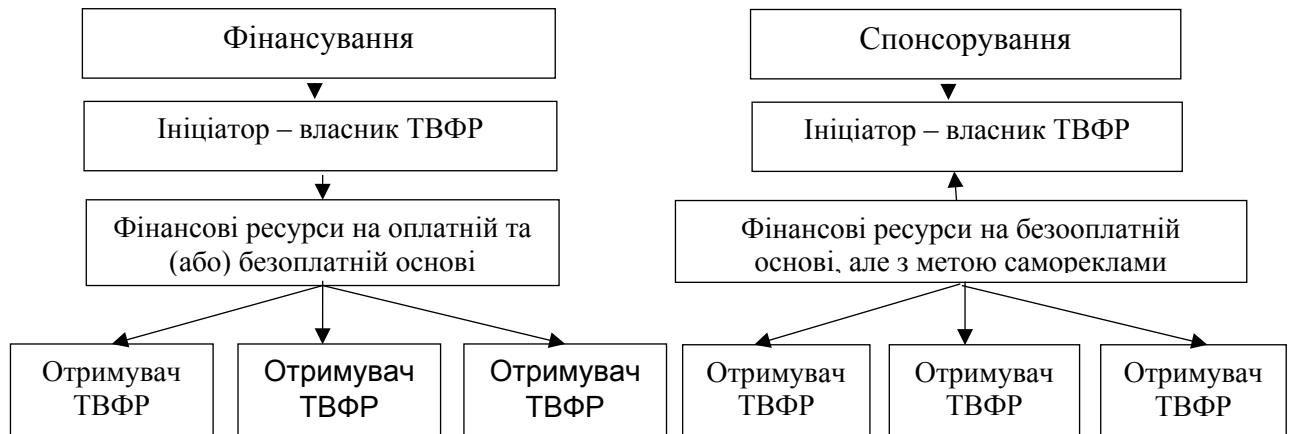

Рис. 1.7. Порівняння категорій «фінансування» і «спонсорування» [складено автором]

Таким чином, аналіз рис. 1.7 показує, що «спонсорування» можна визначити як процес надання фінансових ресурсів суб'єкту-одержувачу на безоплатній основі, тобто без отримання економічного ефекту. Незважаючи на те, що спонсор переслідує особистий інтерес, що виявляється в поширенні позитивної інформації про нього (самореклами) і підвищенні його іміджу, його дії приносять прямий позитивний соціальний ефект.

Маючи результати проведеного дослідження, зробимо загальний висновок. У ході порівняльного аналізу категорії «фінансування» з іншими заявленими категоріями виявлено всього один синонім – «запозичення». Категорії «постачання» і «фондування» позначають абсолютно інші процеси, ніж процес фінансування. Такі категорії, як «кредитування», «інвестування», «благодійність/філантропія» і «спонсорування» є приватними випадками категорії фінансування, тобто фінансування виступає родовим поняттям для даних категорій, а кредитування, інвестування, благодійність/філантропія і спонсорування – це види фінансування. Схематично дана класифікація представлена рис. 1.8.

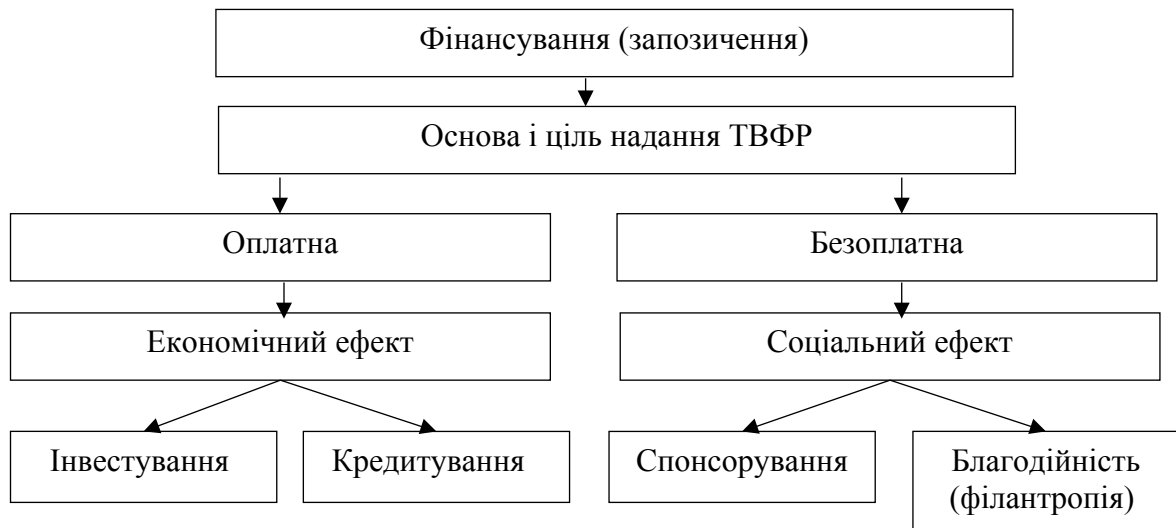

Рис. 1.8. Класифікація видів фінансування [складено автором]

Подальша робота буде спрямована на дослідження нового явища в галузі фінансування – соціального інвестування як однієї з форм реалізації соціальної відповідальності бізнесу.

Словосполучення «*impact investing*» поки що не має чіткого перекладу, оскільки це явище з'явилося нещодавно і стійкий вираз в українській або інших іноземних мовах на даний момент відсутній. Традиційно *Impact Investing* перекладають як соціальні інвестиції або інвестиції впливу.

Перед тим, як досліджувати місце, роль, характерні риси і особливості «*impact investing*», необхідно звернутися до теоретичних трактувань даної категорії і співвіднести дослідження, проведені раніше, з наявними даними. В останні роки одною з головних тенденцій світового розвитку Інвестування є *Impact Investing* – соціальне інвестування. Визначення терміну «соціальне інвестування» не має явних кордонів і може застосовуватися до різних видів вкладень. Одні з самих поширених прикладів – інноваційні рішення проблем товариства, інвестиції у розвиток регіонів, спеціальні внутрішньокорпоративні вкладення. Однак соціальне інвестування повинно мати відмінні особливості від класичного інвестування, докладно вивченого у ранніх роботах [152, 155, 161, 166, 167].

Розглянемо різні погляди на трактування терміну «соціальне

інвестування» і його іноземного аналога «*impact investing*».

За запитом «соціальне інвестування» Наукова електронна бібліотека Elibrary [204] знаходить 2060 публікацій. Основні напрямки вивчення даного питання пов'язані не з його теоретичним застосуванням, а з практичною стороною цього процесу. Розглядаються можливості приватного і державного соціального інвестування в роботах В.М. Гейця, В.В. Захарченко, Ю.С. Беленької, А.А. Чухно, А.А. Мазаракі, Г.О. Швиданенко, Н.С. Ковальчук та ін. Однак на теоретичних основах даного явища авторами публікацій не робиться акценту. За запитом «*impact investing*» знайдено майже в три рази менше публікацій – 700. Серед них такі: *Impact Investing: зарубіжний досвід* [153], *імпаکت інвестування* як новий напрямок фінансування [152], *імпаکت-інвестування* як нова категорія фінансових відносин [155], *імпаکت-інвестування* як вкладення у суспільство [119] та ін. Аналогічно попереднім роботам, автори розглядають особливості, можливості застосування, цілі, але не теоретичну складову.

Звернемося до наявних трактувань. Отже, Вікіпедія [199] визначає соціальне інвестування як «загальна назва різних практик вкладення ресурсів з метою досягнення позитивного соціального ефекту». Варто відзначити той факт, що при детальному вивченні видів фінансування були виділені два підвиди, метою яких є отримання обов'язкового соціального ефекту – це благодійність та спонсорство (спонсування) [156]. Однак в назві терміну як в англomовному вигляді (*impact investing*), так і при перекладі на українську мову (соціальне інвестування) фігурує саме слово «інвестування». Інвестування ж у свою чергу, як відмінний вигляд фінансування має на увазі саме матеріальну вигоду, тобто економічний ефект, і трактується автором роботи як «надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатний основі з метою отримання позитивного економічного ефекту» [156]. Виходить, що назва категорії - «соціальне інвестування » та розглянуте вище трактування («загальна назва різних практик вкладення ресурсів з метою досягнення позитивного соціального ефекту») суперечать один одному, тому що у

визначенні не озвучується зворотність вкладених коштів, яка є основою процесу інвестування.

Проаналізуємо інші трактування даного терміну, щоб розібратися в ситуації.

Сама перша згадка о impact investing була зафіксована в 2007 році найбільшим фондом The Rockefeller Foundation. Йшлося про те, що і приватні інвестори, і бізнес-корпорації повинні займатися інвестуванням, метою якого є рішення певних соціальних проблем (екології, підвищення рівня життя, боротьби з безробіттям і т.д.). Однак важливе зауваження: за думкою The Rockefeller Foundation, даний вигляд вкладень не є благодійністю. Незважаючи на орієнтацію на отримання соціального ефекту, проект повинен бути окупним і принести інвестору матеріальну вигоду.

Продовжимо раніше розпочатий порівняльний аналіз категорій «фінансування» [170, 171] та «соціальне інвестування». Як було сказано вище – основною метою інвестора при даному вигляді вкладень є досягнення певного соціального ефекту, але це не виключає окупності проекту, отримання вигоди і збільшення спочатку вкладеного капіталу, а відповідно має на увазі наявність і економічного ефекту. Таким чином, «соціальне інвестування», або «impact investing», є інноваційним видом фінансування, утвореного шляхом злиття двох класичних видів благодійності і інвестування. У даному приватному випадку інвестор як суб'єкт-власник надає фінансові ресурси суб'єкту-отримувачу (певна соціальна середа) на оплатний основі з метою отримання позитивного соціально-економічного ефекту. Наочно порівняння даних категорій представлено на рис. 1.9.

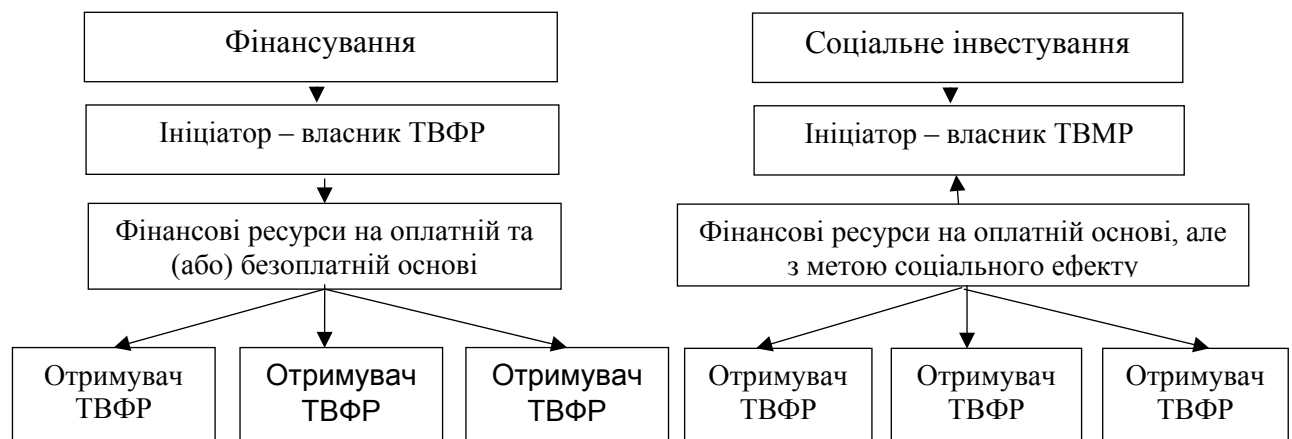

Рис. 1.9. Порівняння категорій «фінансування» і «соціальне інвестування»
[складено автором]

Соціальне інвестування є інноваційним виглядом фінансування, утвореного шляхом злиття двох традиційних процесів – благодійності і інвестування. Подібна освіта представляє собою продукт фінансового інжинірингу, де відбувається об'єднання двох процесів в один. Соціальне інвестування включає таке поєднання характеристик і властивостей, які раніше не зустрічалися в інших процесах. Соціальне інвестування як вигляд фінансування є процесом, в основі якого лежить надання фінансових ресурсів з метою рішення соціальних проблем (соціальний ефект) і з метою матеріальної вигоди інвестора (економічний ефект). Відповідно, соціальне інвестування є інноваційним процесом фінансового регулювання, спрямованим на вдосконалення фінансового регулювання соціальних і економічних процесів.

Виходячи з отриманої інформації, а також на основі запропонованих раніше визначень видів фінансування, ми визначаємо соціальне інвестування (impact investing) як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній основі з метою отримання позитивного соціально-економічного ефекту.

Таким чином, можна зробити висновок, що категорія «соціальне інвестування» не входить у вже наявні запропоновані групи видів фінансування, а формує нову групу, що об'єднує кінцеві цілі процесів – економічний і соціальний ефекти. З урахуванням даних коригувань

класифікація видів фінансування представлена на рис. 1.10.

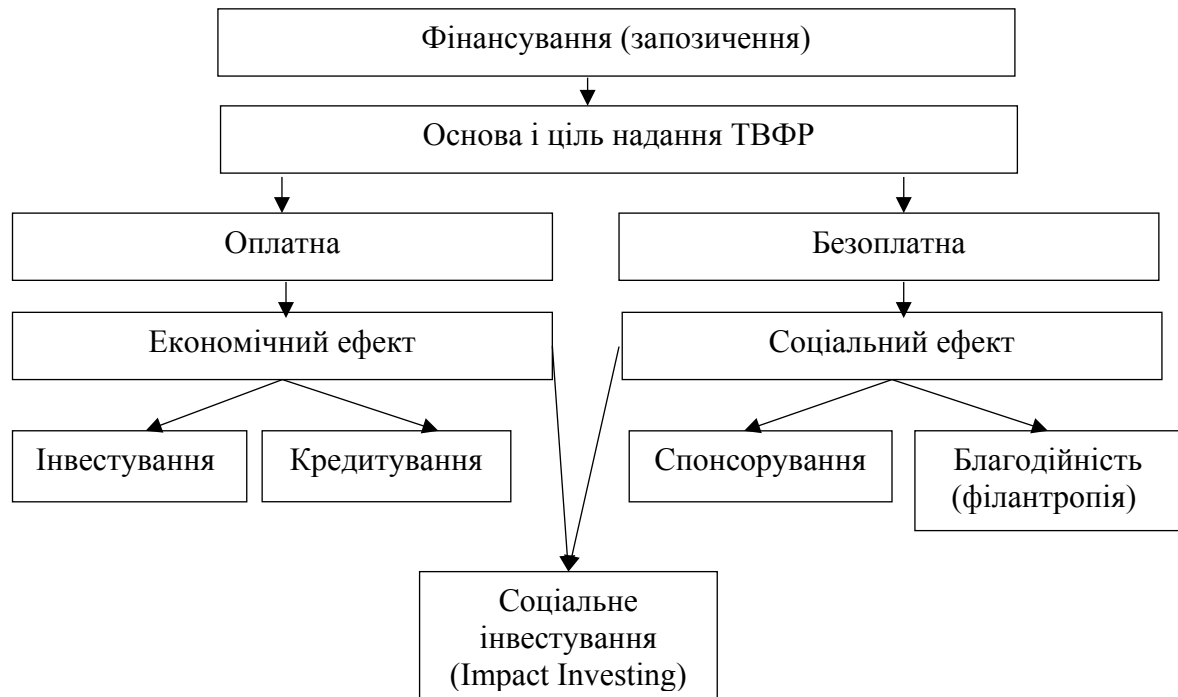

Рис. 1.10. Класифікація видів фінансування [складено автором]

Підсумовуючи формування класифікації видів фінансування, варто відзначити основні наступні моменти:

1. Кінцева класифікація включає в себе п'ять видів фінансування, серед яких: інвестування, кредитування, спонсорування, благодійність (філантропія) і соціальне інвестування (impact investing).

2. Виходячи з критеріїв поділу видів фінансування на групи – основи і цілей надання тимчасово вільних фінансових ресурсів – виділяється три групи. Перша – фінансові ресурси надаються на відплатний основі, а метою їх надання є матеріальна вигода інвестора (суб'єкта-власника), тобто здобуття економічного ефекту. До даної групи віднесено два виду фінансування: інвестування і кредитування. Друга – фінансові ресурси надаються безоплатно, з метою рішення соціальних питань, відповідно з метою отримання економічного ефекту, без будь-якої матеріальної вигоди. Складовими даної групи є наступні два види: благодійність і спонсорування. І остання, третя група об'єднує цілі, описані вище: тимчасово вільні фінансові ресурси

надаються на рішення конкретних соціальних проблем, але не виключають відплатну основу вкладень. Метою подібних вкладень є досягнення соціально-економічного ефекту. До цієї групи належить один інноваційний вид фінансування – соціальне інвестування, або *impact investing*.

3. Дана класифікація видів фінансування розширює можливості, як початківців, так і досвідчених інвесторів. Поєднання класичного інвестування і спонсорування дозволяє в більшій мірі задовольняти потреби сторін-учасників процесу. Інвестор як сторона, матеріально зацікавлена, отримує матеріальну вигоду, а соціум як сторона, яка потребує, отримує вирішення наявних проблем. У свою чергу, соціальне інвестування як вигляд фінансування є однією з форм реалізації соціальної відповідальності бізнесу.

Таким чином, для підтвердження правильності припущення про те, що фінансування є основним процесом фінансового регулювання, що сприяє реалізації соціальної відповідальності бізнесу, наведемо наступні аргументи:

1. Фінансування є процесом, в основі якого лежить надання фінансових ресурсів одного суб'єкта іншому, що сприяє досягненню основній цілі фінансового регулювання – підтримці стану рівноваги і, як наслідок, стійкого розвитку об'єкту.

2. Цілі та основи видів фінансування різноманітні та відповідають будь-яким заявленим параметрам регулювання, а саме: відплатна основа з метою отримання економічного ефекту і безоплатна основа, метою якої є соціальний ефект.

3. Категорія «фінансування» є ємною і має на увазі можливість застосування даного терміна не лише на рівні державного регулювання, але й на регіональному, місцевому, суспільному рівнях.

Узагальнюючи все вищевикладене, можна зробити висновок про те, що фінансування, один із видів якого – соціальне інвестування, є основним процесом фінансового регулювання, який надає значущий вплив на розвиток регіональних соціально-економічних систем та є формою реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Категорія «фінансування» розглядається як надання

фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній та/або безоплатній основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту. Детально розглянуто новий вигляд фінансування – соціальне інвестування, що дозволить не лише підвищити ефективність фінансового регулювання в процесі забезпечення розвитку регіональних соціально-економічних систем, але і покращити якість фінансових відносин. Подальша робота буде спрямована на дослідження соціального інвестування як фактора стійкого соціально-економічного розвитку регіону, для чого необхідно проаналізувати наявні приклади в закордонній та вітчизняній практиці.

1.3. Інструменти та підходи до соціального інвестування: світовий та вітчизняний вимір

Продовжимо дослідження соціального інвестування з практичного боку. Це явище підтримується урядами провідних країн, має ґрунтовну практичну базу, а також знаходить своє відображення в законодавстві. До статистики і цифр ми звернемося під час подальшого дослідження цієї категорії, а зараз необхідно звернутися до критеріїв (принципів), що відрізняють соціальні інвестиції від інших видів фінансування.

Розглянемо основні принципи, що характеризують імпакт-інвестиції на думку Глобальної мережі імпакт-інвесторів (Global Impact Investing Network, Америка).

Глобальна мережа імпакт-інвесторів (Global Impact Investing Network, Америка) говорить про чотири основні принципи. Глобальна мережа інвестицій впливу Global Impact Investing Network заснована у 2009 році та об'єднує 293 фінансові інститути з 41 країни, зокрема 97 власників активів (міжнародні банки розвитку, цільові фонди капіталу, інвестиційні та трастові фонди), 139 керівних компаній, 57 фінансових сервіс-провайдерів у галузі фінансових послуг (юридичні та консалтингові компанії, неприбуткові організації).

Отже, перший критерій – це досягнення позитивного соціального ефекту від здійснюваних вкладень. У цьому разі позитивний ефект – це розв'язання наявної соціальної проблеми на певній території (регіон, місто, сільська місцевість тощо). Також, з огляду на складну екологічну ситуацію, що склалася в усьому світі, розв'язання екологічних проблем розглядають як досягнення позитивного соціального ефекту, оскільки проблема екології – це проблема і всього соціуму.

Другий критерій має на увазі чітке підґрунтя і потребу в здійсненні інвестицій саме в цей проєкт. Соціальним інвестором має проводитися оцінка наявних соціальних та екологічних проблем певної місцевості з метою виявлення більш гострих, які потребують відповідних вкладень. Також інвестором мають бути визначені кінцеві цільові показники для оцінки проєкту. В обов'язковому порядку, як і в разі класичного інвестування, необхідно врахувати систематичні та несистематичні ризики, супутні цьому проєкту.

Третій критерій – безпосередньо сам етап оцінювання ефективності проєкту як із соціального (екологічного), так і з економічного боків. Для економічного оцінювання ефективності проєкту використовують стандартні показники: термін окупності, рентабельність, дисконтована рентабельність, чистий приведений дохід та інші. Для оцінки соціального (екологічного) ефекту найчастіше використовують показники, що характеризують рівень життя: тривалість життя (можливість вживати очищену воду підвищує тривалість життя), середній дохід (розвиток приватного підприємництва підвищує середній дохід регіону), рівень безробіття (надання нових робочих місць шляхом будівництва фабрик, заводів тощо знижує рівень безробіття), якість освіти (відкриття нових шкіл та інших навчальних закладів, реконструкція наявних – підвищують якість та рівень освіти в країні).

Четвертий критерій – велика кількість угод, що мають позитивний вплив на соціальні фактори та навколишнє середовище. Мають бути забезпечені прозорість і підзвітність освоєних грошових коштів у процесі інвестування, а також обмін думками між учасниками ринку щодо результатів інвестицій

впливу.

Impact Investing, будучи новим видом фінансування, дає змогу розв'язувати колосальні фінансові, соціальні, екологічні проблеми суспільства, не позбавляючи інвесторів їхнього доходу та отримання коштів для здійснення подальшої діяльності. Розвиток цього напрямку сприятиме соціально-економічному розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому.

Соціальні інвестиції залучають зацікавлених осіб до створення інфраструктури та механізмів взаємодії з метою розв'язання соціальних та економічних проблем, тим самим розвивають економічні відносини між інвесторами розвинених, тих, що розвиваються, і країн третього світу для освоєння нових, раніше не доступних галузей. Такі явища, як глобалізація та інтеграція, не відбуваються без участі в них соціальних інвестицій, саме вони сприяють розвитку світової економіки в процесі взаємодії країн під час розв'язання соціальних та екологічних проблем, що виникли. Усе сказане вище свідчить про популяризацію цього виду фінансування та його величезний вплив на розвиток економічних суб'єктів.

Раніше проведені дослідження привели до висновку про те, що фінансування є основним процесом фінансового регулювання, який справляє значущий вплив на соціально-економічний розвиток регіонів. Отже, соціальне інвестування як вид фінансування є процесом розвитку фінансового регулювання. На підтвердження цього припущення наведемо такі факти:

1. Соціальне інвестування як вид фінансування є процесом, в основі якого лежить надання фінансових ресурсів від одного суб'єкта до іншого з метою розв'язання соціальних проблем суб'єкта-одержувача та з метою одержання матеріального зиску (іноді навіть мінімального) суб'єктом-власником. Таке пересування фінансових ресурсів сприяє формуванню соціальної та економічної рівноваги сторін, які беруть участь у процесі, що і є розвитком.

2. Основа і мета соціального інвестування відповідає заявленим вимогам у рамках регулювання, а саме – оплатна основа з метою отримання економічного ефекту і соціального ефекту.

3 Impact Investing на сучасному етапі розвитку світової економіки сприяє побудові відносин між країнами різного рівня економічного розвитку, формуванню гармонійного розвитку кожної з них, що безпосередньо пов'язано з розвитком фінансового регулювання, яке розглядається нами як функція управління, що забезпечує фінансову стійкість керованого об'єкта за допомогою регуляторів.

4. Крім того, варто наголосити на тому факті, що перехід від видів фінансування, які не переслідують економічної вигоди (спонсорство і благодійність), до нового виду Impact Investing, сприятиме підвищенню активності інвесторів, активізації інноваційного потенціалу, залученості до розв'язання наявних соціальних, екологічних проблем, а також забезпеченню розвитку регіонів.

На основі включення до класифікації видів фінансування інноваційного виду – соціального інвестування – запропоновано авторську класифікацію процесів фінансового регулювання за допомогою фінансування. Цю класифікацію представлено на рис. 1.11.

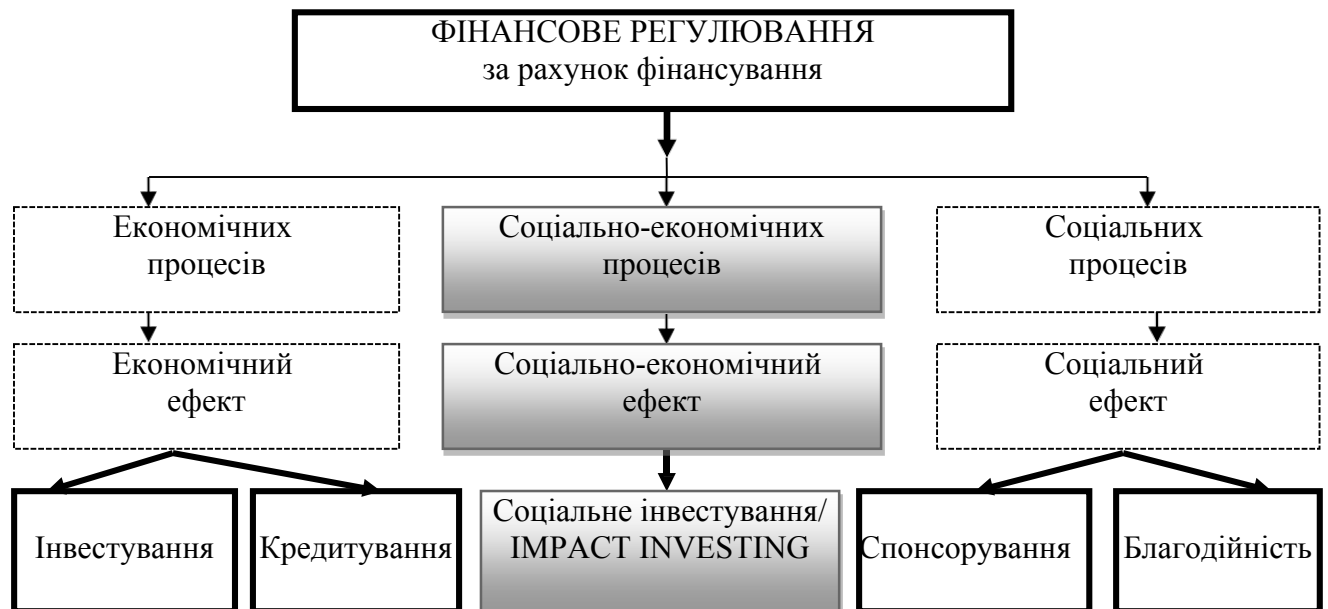

Рис. 1.11. Класифікація процесів фінансового регулювання за допомогою фінансування [розроблено автором]

Підсумовуючи формування класифікації процесів фінансового регулювання, варто зазначити такі основні моменти:

1. Процеси в класифікації поділено на три групи: фінансового регулювання економічних процесів, фінансового регулювання соціальних процесів і фінансового регулювання соціально-економічних процесів.

У першій групі фінансові ресурси надаються на оплатній основі, а метою їх надання є матеріальна вигода інвестора (суб'єкта-власника), тобто отримання економічного ефекту. До таких процесів віднесено інвестування та кредитування.

У другій – фінансові ресурси надаються безоплатно з метою вирішення соціальних питань, відповідно, з метою отримання соціального ефекту, без будь-якої матеріальної вигоди. Складовими цієї групи є благодійність і спонсорування.

І остання, третя група, об'єднує цілі: тимчасово вільні фінансові ресурси надаються для розв'язання конкретних соціальних проблем, але не виключають відплатну основу вкладень. Метою подібних вкладень є досягнення соціального та економічного ефекту. До цієї групи належить один інноваційний процес фінансового регулювання – соціальне інвестування.

2. Кінцева класифікація містить 5 процесів: інвестування, кредитування, спонсорування, благодійність (філантропія) і соціальне інвестування.

3. Авторська класифікація процесів фінансового регулювання, доповнена соціальним інвестуванням, розширює можливості як інвесторів-початківців, так і досвідчених інвесторів. Поєднання класичного інвестування та спонсорування дає змогу більшою мірою задовольняти потреби сторін-учасників процесу та розширює межі фінансового регулювання.

Для більш детального вивчення впливу Impact Investing на соціально-економічні процеси та на соціально-економічний розвиток регіонів необхідно звернутися до вивчення наявного досвіду в зарубіжній та вітчизняній практиці.

Як уже було сказано вище, соціальне інвестування – це спочатку американське явище. Глобальна мережа імпакт-інвесторів (Global Impact

Investing Network, Америка), створена 2009 року, поклала початок новому напрямку у фінансуванні. Якщо говорити про особливості Impact Investing у Сполучених Штатах Америки, то варто відзначити той факт, що вони мають орієнтацію на зовнішній вплив – зовнішню спрямованість. На сьогодні в більшості корпорацій США (незалежно від їхнього розміру та обсягів виручки) розроблено механізми, спрямовані на участь приватного бізнесу в розв'язанні соціальних та екологічних проблем суспільства в конкретних регіонах. У рамках цього механізму створюються спеціалізовані фонди, які здійснюють акумулюючу та розподільчу функцію фінансів: тимчасово вільні кошти інвесторів спрямовують на рахунок до цього фонду, об'єднують, а потім відбувається їхній розподіл – на розв'язання більш гострих суспільних проблем (медицина, освіта, екологія тощо). Матеріальна вигода для інвестора також присутня. Згідно із запропонованим нами раніше визначенням, кінцевий результат Impact Investing – це досягнення соціально-економічного ефекту (розв'язання суспільної проблеми + дохід інвестора).

Таким чином, за допомогою соціального інвестування відбувається фінансове регулювання одразу двох процесів: фінансового (у вигляді віддачі від інвестиційної діяльності для інвестора) і соціального (у вигляді розв'язання конкретної соціальної проблеми для суспільства) і, як наслідок, відбувається соціально-економічний розвиток об'єкта.

Ринковий тип фінансової системи США позначився також і на розвитку Impact Investing. В Америці набуло широкого поширення соціальне інвестування на ринку цінних паперів. Особливість цього виду американських соціальних інвестицій полягає в такому:

1. Основна орієнтація інвестицій на ринку цінних паперів – отримання матеріальної вигоди від вкладень, однак вибір інвестора підкріплюється і другим критерієм – позитивний вплив на суспільство, екологію, соціальний розвиток тощо. Іншими словами, серед компаній, задіяних у підтримці соціального середовища, інвестор обирає ту, що принесе більший дохід.

2. Здійснюючи інвестиційну діяльність, інвестор бере на себе

відповідальність за те, які наслідки спричинять його вкладення для соціуму. Так, наприклад, інвестиції в компанії, що займаються розв'язанням екологічних проблем, підтримкою незаможних, розвитком приватного підприємництва в готельних регіонах, будуть привабливішими, ніж інвестиції в компанії, що здійснюють викиди в зовнішнє середовище або використовують неякісне очисне обладнання під час виробництва.

3. Impact Investing на ринку цінних паперів обмежена кількістю підходящих під критерії корпорацій, що емітують акції та облігації, у зв'язку з основною стратегією бізнесу – чи є метою або підметою корпорації розв'язання соціальних проблем.

Impact Investing набуло найбільшого розвитку в країнах з фінансовою системою, заснованою на ринку цінних паперів, якою і є США. Частка активів, що належать до соціального інвестування, досить висока і становить близько 20% від загальної маси активів. Розвитку соціального інвестування у США також сприяють особливості фінансового ринку цієї країни, а саме:

- високий рівень прозорості;
- диверсифікована структура фінансових інструментів;
- розвинена інформаційна та законодавча інфраструктура фінансового ринку та інше.

Розглянемо основних інституційних учасників ринку соціальних інвестицій у США.

1. Соціально відповідальні взаємні фонди. Ці організації націлені на акумуляцію коштів великої кількості інвесторів, вкладення яких розподіляються між підприємствами, націленими на побудову соціально орієнтованого бізнесу.

2. Separately managed account – індивідуальні рахунки, де структуру і вартість портфеля формує конкретний інвестор, орієнтуючись на бажаний кінцевий результат – розмір прибутковості, соціальна значущість вкладень і прийнятний ризик.

3. Ендаумент-фонди – це цільові фонди, що утворюються на базі

некомерційних організацій для їхнього ж фінансування. Фінансова складова фонду найчастіше формується за рахунок благодійності та спонсорства, а вже наявні кошти фонд має право займатися підприємницькою та інвестиційною діяльністю, однак увесь дохід спрямовують на користь тієї некомерційної організації, на базі якої його було створено. Таким чином, діяльність ендаумент-фонду являє собою не що інше, як соціальне інвестування.

4. Державні та приватні пенсійні фонди. У США, як і в багатьох інших країнах, грошові кошти, що перебувають у розпорядженні фонду, інвестують у безризикові та малоризикові проєкти й активи (найчастіше державні облігації тощо), а кошти, отримані від інвестиційної діяльності, спрямовують на розв'язання соціальних проблем у рамках діяльності фонду.

5. Страхові компанії. Принцип розподілу грошових коштів аналогічний попередньому учаснику.

6. Community Development Financial Institution (CDFI) – це фінансові інститути розвитку місцевих громад. У США ці учасники ринку соціального інвестування поширені більше, ніж будь-де. Їхня діяльність спрямована на видачу корпоративних і персональних споживчих кредитів юридичним і фізичним особам за лояльнішими критеріями відбору позичальників (за наявності негативної кредитної історії для фізичних осіб, за від'ємного розміру чистого прибутку для юридичних осіб тощо). Кошти, що перебувають у розпорядженні фонду, формуються не тільки за рахунок приватних та інституційних інвестицій, а також за рахунок субсидій Казначейства США. Яскравим прикладом Community Development Financial Institution є мікрофінансові організації, що набули поширення по всьому світу. Поряд із приватними та інституційними інвестиціями, подібні установи отримують субсидії з Казначейства США.

7. Соціально відповідальні банки – банки, що реалізують соціальні вклади та кредити (ощадний рахунок: кошти вкладника спрямовують на будівництво нової лікарні; соціальний кредит: відсотки за користування грошовими коштами банку спрямовують на розв'язання екологічної проблеми тощо).

З кожним роком кількість і види учасників ринку соціальних інвестицій збільшуються, залучаючи до цього процесу дедалі більшу кількість зацікавлених осіб, у такий спосіб створюючи гармонійне середовище розвитку і взаємодії фінансової та соціальної сфер.

Було розглянуто яскраві різнопланові приклади соціальних інвестицій у США для подальшого порівняння їхньої спрямованості та масштабності, виявлення їхніх особливостей і відмінностей від проєктів інших країн.

За своєю активністю у сфері соціального інвестування США є лідерами поряд із такими країнами, як Велика Британія, Бразилія, Голландія. Велика роль держави в розвитку цього напрямку фінансування. Уряд бере активну участь у масштабних проєктах Impact Investing, активно підтримує і стимулює учасників ринку соціального інвестування податковими пільгами, закріпленими на законодавчому рівні. Основними інститутами, що надають підтримку соціальним підприємцям, є такі: Американська урядова корпорація приватних зарубіжних інвестицій (OPIC), Агентство з міжнародного розвитку (USAID), Адміністрація у справах малого бізнесу США.

Ринок соціальних інвестицій щороку зростає. Темпи приросту дуже високі. У 2009 році розмір активів, залучений у Impact Investing, становив приблизно 50 млрд дол. США. За останніми даними, представленими в червні 2021 року Global Impact Investing Network, на дату проведення оцінки обсяг ринку соціального інвестування становив 502 млрд дол. США, що в 10 разів більше, ніж у 2009 році. Ці цифри говорять самі за себе і позначають колосальний вплив ринку соціального інвестування на світові тенденції ведення бізнесу. За даними Global Impact Investing Network, збільшення обсягів соціального інвестування в США за останні 10 років відбулося переважно за рахунок зростання у сфері мікрофінансування. Мікрофінансування як фінансовий інститут, своєю чергою, виступає інноваційним посередником між учасниками фінансових відносин у рамках виконання розподільчої функції фінансів. Дана система є успішною і гармонійною поряд з повною відповідальністю учасників процесу мікрофінансування. Чимале місце в

соціальному інвестуванні США посідають проекти у сферу сільського господарства, у соціальне життя суспільства.

Далі звернемося до розгляду досвіду у сфері соціального інвестування країн Європи. Європейська модель соціального інвестування є дуже складною та неоднорідною. Хвиля соціального інвестування наздогнала Європу наприкінці 90-х – на початку 2000-х років, коли в більшості європейських країн відбувалися політичні зміни. Однак не в усіх європейських державах соціальне інвестування набуло однакового поширення. Країни Південної Європи – Італія, Португалія, Греція, Іспанія – Impact Investing обійшло стороною. Лідером серед європейських країн є Велика Британія. Також широкого застосування цей вид фінансування набув у Скандинавських країнах (Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія та Ісландія), у Франції, Бельгії та Німеччині.

На сьогодні Великобританія впевнено входить до п'ятірки найкращих країн, які щорічно залучають максимальний обсяг іноземних інвестицій. Багато експертів та аналітиків інвестиційного ринку кажуть, що Велика Британія посідає другу позицію в цьому рейтингу одразу після Сполучених Штатів Америки.

Ідеї соціального інвестування в сучасному розумінні склалися в 90-х роках XX століття, спричинене це було значними змінами в політичному образі багатьох європейських країн, коли до влади прийшли уряди соціал-демократів, які ставили завдання реформування соціальної політики (прикладом цього слугує і Велика Британія).

З кінця 90-х і до 2013 року стратегія соціального інвестування, що проголошувалася на загальноєвропейському рівні, не знайшла відгуку в багатьох країнах Європи, проте Велика Британія помітно вирізнялася на загальному тлі й висунулася в лідери з розвитку соціальних інвестицій.

Британська модель соціальних інвестицій є однією з основних моделей. У ній закладено ідею переходу від патерналістської політики соціального захисту (дана модель характеризується всебічною відповідальністю держави за соціальний та економічний стан громадян) до стимулювання особистої та

колективної підприємницької активності громадян у справі вирішення суспільних завдань. Цікавим є той факт, що модель фінансового ринку США і Британії однакова.

Перелічимо та коротко охарактеризуємо основних інституційних учасників ринку соціальних інвестицій у Великій Британії:

1) спеціалізовані фінансові інститути для соціального інвестування. До них належать місцеві та міжнародні фонди (Ashoka, Big Lottery Fund, ClearlySo, Co-operative and Community Finance та ін.), фонди підтримки при різних міністерствах, «трастові» фонди, кредитні спілки, венчурні організації (Impetus-PEF);

2) організації «соціальних» інвесторів: Big Issue Invest, Bridges Ventures (Bridges Fund Management), CAF Venturesome, Social Finance та багато інших;

3) «соціальні» банки: Charity Bank [220], Triodos Bank [228], Unit Trust Bank [229] і Futurebuilders England [222];

4) мікрофінансові організації;

5) державні та приватні пенсійні фонди;

6) страхові компанії.

Інфраструктура ринку Impact Investing також включає соціальну фондову біржу (Social Stock Exchange), онлайн-платформу Ethex, краудфандингову платформу для соціальних інвестицій Abundance. Як і в Америці, тут є фінансові інструменти соціального інвестування, як-от «облігації соціального впливу» (Social Impact Bonds) та MicroGenius, що дають змогу звичайним людям купувати акції підприємств легко та безпечно [48].

Перша організація, що займається підтримкою соціальних підприємців у Великій Британії, - це агентство Social Enterprise London [225]. Воно з'явилося у 1998 році в результаті співпраці різних кооперативів і державних органів. Організація не тільки допомагала новим підприємствам фінансово і надавала їм підтримку в правових питаннях, а й сприяла початку підготовки фахівців у сфері соціального підприємництва в Університеті Східного Лондона. Згодом організація вийшла на міжнародний рівень. Пізніше з'явилася компанія Social

Enterprise UK (SEUK), яка об'єднала соціальних підприємців з усієї країни і різні місцеві організації.

У 2001 році у Великій Британії було створено першу організацію, яка почала системно займатися перетворювальним інвестуванням: The Foundation for Social Entrepreneurs [227].

У 2012 році на кошти, що надійшли з неактивних протягом 15 років рахунків британських вкладників, а також інвестицій чотирьох найбільших британських банків, створено групу компаній Big Society Capital [219], що спрямовує кошти організаціям-посередникам, які здійснюють видачу перетворчих інвестицій безпосередньо соціальним підприємцям. За законами Великої Британії, якщо якийсь банківський рахунок лежить без руху протягом 15 років, гроші з нього переходять у дохід держави. Саме на ці кошти, а також на транші від чотирьох найбільших британських банків і було створено BSC, нині одного зі світових лідерів у сфері імпаکت-інвестицій із капіталом у 600 млн фунтів стерлінгів. У групі компаній працює близько сорока осіб, гроші інвестують у соціальні проекти не безпосередньо, а через мережу партнерських організацій. Інвестиції можна отримати лише на поворотній основі під розумний відсоток – 4-6% річних. Обсяги вкладень в один проект варіюються від 500 тис. до 15 млн фунтів стерлінгів. Гроші вкладаються за допомогою різних інструментів: це і докапіталізація підприємств, і надання ризикового та оборотного капіталу, і участь у випуску соціальних облігацій, і інвестиції в інфраструктурні проекти, і багато іншого.

У Big Society Capital кілька цілей: спростити доступ соціальних підприємств до фінансування, сприяти впровадженню інноваційних підходів до розв'язання соціальних проблем і формуванню масового ринку соціальних інвестицій.

Існує багато проблем, що стоять перед суспільством, включно зі злиднями, нерівністю, поганим здоров'ям населення і бездомністю. Благодійні організації та соціальні підприємства можуть використовувати соціальні інвестиції як інструмент, що допомагає їм вирішувати ці проблеми за

допомогою стійких бізнес-моделей.

Ринок соціальних інвестицій у Британії стійко зростає з середини 2000 років. За останні кілька років уряд розробив інструменти для припливу інвестицій у сектор соціального підприємництва, зокрема Big Society Capital, Social Incubator Fund, Investment and Contract Readiness Fund, Social Outcomes Fund, а також запровадив податкові пільги для соціального інвестування (Social Investment Tax Relief).

На сьогодні Велика Британія має один із найпривабливіших інвестиційних режимів серед розвинених країн світу.

У країнах Скандинавії модель соціального інвестування являє собою злиття приватної інвестиційної діяльності, спрямованої на розв'язання соціальних та екологічних проблем, і державного дотування.

Моделі Франції, Бельгії та Німеччини наближені до британської моделі Impact Investing, але мають менший вплив держави на сам процес інвестування.

У Швейцарії активно реалізує свої проекти агентство «Swiss Investment Fund for Emerging Markets» [226], що займається вкладенням коштів у малий і середній соціальний бізнес. Здебільшого проекти пов'язані з вирішенням проблем у сферах медицини, освіти, сільського господарства, будівництва доступного житла.

У Німеччині функціонує організація Global Systemically Important Insurer, яка є системно важливим глобальним страховиком. Цією організацією розроблено проекти з використанням транзакційної моделі SII.

У 2010 році Єврокомісія опублікувала курс розвитку більшості європейських країн, пов'язаний із вирішенням соціальних проблем через соціальне інвестування. З кожним роком кількість успішно реалізованих проектів та їхня значущість у країнах Європи зростають.

Основними учасниками європейського ринку соціального інвестування є спеціалізовані інвестиційні фонди, корпорації та підприємства різного масштабу, мікрофінансові організації. Держава займає позицію «спостерігача», а не «активного учасника».

З розвитком Impact Investing акціонери стають активними учасниками життєдіяльності компаній: беруть участь у голосуваннях із соціальних та екологічних питань; висловлюють думку щодо вибору курсу розвитку (він має бути максимально соціально корисним); стежать за корпоративним розвитком компанії (корпоративна етика та інші моменти, спрямовані на зростання добробуту співробітників).

З приходом соціальних інвестицій європейські інвестори віддають перевагу проектам, які несуть у собі соціальну корисність. Вкладення в бізнес, що приносить сумнівну користь для суспільства, відходять у минуле (наприклад, інвестиції в корпорації з виробництва зброї, алкогольної та тютюнової продукції тощо). Причому під заборону можуть потрапляти не тільки окремі підприємства та окремі види діяльності, а навіть цілі країни.

Незважаючи на нерівномірність поширення цього явища в європейському суспільстві, інвестори Європи поступово заглиблюються в процес соціального інвестування, що має суттєві переваги перед класичним інвестуванням, де метою інвестора є лише економічна вигода від проекту, реалізація якого, можливо, матиме згубний вплив на соціум або екологію. Тим самим суб'єкти, які мають тимчасово вільні грошові кошти, з більшою відповідальністю ставляться до вибору суб'єкта, який потребує коштів для реалізації певних цілей. І це означає, що сьогодні під час ухвалення інвестиційного рішення перед інвестором стоїть проблема не тільки ризику та прибутковості, а й соціальної відповідальності, що виражається через соціальну ефективність проекту.

Що стосується інструментів соціального інвестування в країнах Європи, то основна частка з них припадає на «м'які кредити», що дають можливість отримання швидких, доступних позикових коштів за рахунок існування спеціалізованих організацій мікрофінансування. Мікропозики підтримують приватний бізнес і дають змогу розв'язувати локальні проблеми соціуму, не виключаючи економічної ефективності діяльності компаній.

Крім того, в Європі набув поширення такий інструмент, як «соціальні

облігації», набуваючи які інвестор підтримує певний соціальний проєкт, а прибутковість цього інструменту безпосередньо залежить від ефективності самого проєкту (поєднання соціально-економічного ефекту в одному фінансовому інструменті).

Свої особливості розвитку та застосування соціальні інвестиції мають і в країнах Азії.

Перші соціальні підприємства, які з'явилися в Азії на початку 2000 років, формували капітал за рахунок власних коштів, коштів наближених осіб (сім'я, друзі) і за рахунок банківських кредитів. Рідше джерелами були гранти благодійних фондів. Реєстрація подібних підприємств у більшості випадків здійснювалася і здійснюється донині у вигляді некомерційних організацій. Це пов'язано із заявленими вимогами до підприємств, що займаються підтримкою соціальної сфери.

На сьогоднішній день азіатські організації, що займаються Impact Investing, відомі в усьому світі. Розвинені країни Заходу стабільно фінансують азіатські некомерційні організації з соціальною місією. Ці надходження є додатковим фінансуванням діяльності підприємств (інколи основним), що породжує конкуренцію та мотивує їх до ведення високоефективної діяльності з метою демонстрації найвищої матеріальної вигоди для інвесторів, а також соціальної, та екологічної для суспільства і довкілля.

Незважаючи на зацікавленість іноземних інвесторів до соціальних проєктів в Азії, розраховувати тільки на «донорські» кошти не можна. Густонаселеність окремих азіатських районів (наприклад, Індія), особливості клімату, відсутність прісних вод і багато інших чинників несуть у собі масштабні екологічні та суспільні проблеми, які потребують термінового розв'язання і великих коштів.

Ще одним джерелом фінансування соціального бізнесу є кошти релігійних організацій. У більшості країнах Азії розвинені взаємодопомога і солідарна відповідальність у вирішенні соціальних, екологічних, демографічних та інших проблем. Практично всі релігійні організації

здійснюють збір коштів у вигляді обов'язкового пожертвування, розмір якого становить сьому частину річного доходу окремого домашнього господарства. Певна частка з цих надходжень спрямовується на розв'язання проблем суспільства через спеціалізовані інститути – соціальні фонди, які займаються Impact Investing.

В Азії, як і в США, і в країнах Європи, більшу частину ринку соціального інвестування займають мікрофінансові організації. Їхня значущість зумовлена не лише кількістю та масштабом, а й високим суспільним визнанням та організаційною зрілістю. Принцип азійських організацій мікрофінансування не відрізняється від організацій інших країн.

Основними учасниками ринку соціального страхування в країнах Азії є:

- 1) спеціалізовані фонди (Aavishkaar India Micro Venture Capital [218], Рада з розвитку сільськогосподарських технологій (CAPART), Національний інноваційний фонд (NFI));
- 2) некомерційні організації, що займаються соціальним інвестуванням;
- 3) банки розвитку (Банк розвитку малих підприємств Індії (SIDBI), Grameen Bank) [223];
- 4) приватні інвестори та групи інвесторів, які об'єднуються з метою розв'язання конкретних соціальних та/або екологічних проблем;
- 5) мікрофінансові організації;
- 6) держава.

Як уже було зазначено вище, основне місце на ринку соціального інвестування в Азії посідає мікрофінансування. Сьогодні це – працездатна модель розвитку сільських районів, що дає змогу ефективно боротися зі злиднями, а також сприяє розширенню прав і можливостей жінок.

Крім мікрофінансування, соціальні підприємці Азії займаються такими видами діяльності:

- виробництво органічних продуктів харчування;
- виробництво енергоефективного обладнання для опалення та приготування їжі;

децентралізоване вироблення електроенергії;
 утилізація відходів, виробництво екологічно чистих будівельних матеріалів, розв'язання екологічних проблем;
 виробництво біопалива;
 організація дитячих освітніх центрів, зокрема для дітей з обмеженими можливостями здоров'я;
 розвиток і збереження культури.

Уряд країн зі свого боку підтримує соціальне інвестування та підприємства, що займаються цією діяльністю. Особливу увагу приділяють проектам у сфері сталого розвитку сільських районів. Прикладом може слугувати Інститут енергетичних ресурсів (TERI). Це одна з найбільших індійських некомерційних організацій, що опікується розвитком відновлюваних джерел енергії, захистом довкілля та підтримкою малого бізнесу в цих сферах.

Слід зазначити, що, незважаючи на становлення і сталий розвиток процесу Impact Investing у країнах Азії, результати діяльності соціальних підприємств поки що далекі від масштабів соціальних проблем регіону. Частково це пов'язано з нестачею фінансування соціального бізнесу, що заважає йому зростати.

Проте багато соціальних підприємств у регіоні пройшли етап становлення, можуть надати як фінансову, так і соціальну звітність, а також випускати облігації або пайові цінні папери і готові до залучення фінансування для масштабування своєї діяльності.

Як приклади таких підприємств можна навести:

Центр Радда в Бангладеш – медична клініка в нетрях Дакки;

Doi Tung, ефективну організацію зі сталого лісового господарства на площах, які раніше використовували для посадок маку в Північному Таїланді;

Bina Swadaya [220] в Індонезії, яка створює громадські екологічні турпакети, що допомагають просувати екотуризм і екологічну освіту, зберігаючи крихку місцеву екосистему.

Аналіз зарубіжного досвіду застосування соціального інвестування

проводився виходячи з вивчення таких параметрів:

- розвиненість ринку соціальних інвестицій;
- підтримка держави;
- основні учасники процесу (гравці ринку соціальних інвестицій);
- проблеми та перспективи розвитку.

Розглянемо аналіз застосування соціального інвестування в Україні, базуючись на тих самих критеріях.

Таке явище, як соціальне інвестування (impact investing), в Україні почало формуватися порівняно нещодавно, хоча передумови для цього з'явилися ще на початку 2000-х років. У період трансформаційних змін 1990-х років основна увага бізнесу зосереджувалася на виживанні, адаптації до ринкової економіки та максимізації прибутку. Соціальні ініціативи лишалися другорядними, а політика корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) перебувала лише на початкових етапах розвитку.

З початком стабілізації економіки у 2000-х роках та поглибленням євроінтеграційних процесів в Україні зростає інтерес до соціальних ініціатив бізнесу. З 2005 року деякі українські компанії почали публікувати нефінансові звіти, включаючи елементи соціальної активності, а також почали впроваджувати принципи КСВ, орієнтовані на екологію, зайнятість, інклюзію та підтримку місцевих громад.

Значний поштовх розвитку соціального інвестування відбувся після Революції Гідності у 2014 році, коли громадянське суспільство стало активнішим, а соціальні виклики – гострішими. Війна, внутрішнє переміщення населення, економічна нестабільність та зростання потреб у соціальній згуртованості сприяли виникненню великої кількості соціальних ініціатив, що стали об'єктом для інвестування з боку як приватного сектору, так і міжнародних організацій.

У 2015 році була створена Українська соціальна інвестиційна платформа (Ukrainian Social Investment Platform), яка об'єднує фонди, компанії, громадські організації та приватних осіб, зацікавлених у впровадженні соціально значущих

проектів. Крім того, важливу роль у поширенні практик соціального інвестування відіграють міжнародні структури, зокрема USAID, GIZ, UNDP, які підтримують соціальне підприємництво, розвиток громад та місцеві ініціативи.

В Україні соціальне інвестування розглядається як частина ширшої концепції соціального підприємництва, а також інструмент сталого розвитку. Хоча поняття «impact investing» ще не є повністю інституціоналізованим у правовому полі, на практиці вже реалізується низка прикладів, коли соціальні або екологічні проекти отримують фінансування з метою досягнення як соціального ефекту, так і помірного прибутку.

Фінансування таких ініціатив зазвичай здійснюється:

приватними фондами (наприклад, Western NIS Enterprise Fund, Zagoriy Foundation);

міжнародними донорами (Horizon Capital, Impact Hub Odessa);

українськими компаніями, що впроваджують політики КСВ (наприклад, Нова пошта, Укрзалізниця, Київстар);

органами місцевого самоврядування в рамках грантових або бюджетних програм;

окремими банками та фінансовими інституціями (наприклад, Кредитна спілка «Вигода», Ощадбанк – у рамках пілотних проектів з підтримки соціального підприємництва).

Втім, участь традиційного банківського сектору у фінансуванні соціальних підприємств поки обмежена. Основними стримуючими факторами є високі ризики, низька рентабельність, тривалий строк окупності, а також відсутність спеціальних кредитних продуктів. Деякі фінансові установи, як-от Ощадбанк, надавали підтримку окремим соціальним підприємствам у межах міжнародних програм, однак системної участі банків поки що не спостерігається.

Основними учасниками ринку соціального інвестування в Україні є:

1. Міжнародні донори (USAID, UNDP, GIZ, EU4Business);

2. Грантові фонди та приватні фонди (Zagoriy Foundation, WNISEF, Tabletochki);
3. Соціальні підприємства та громадські організації;
4. Соціально відповідальний бізнес;
5. Місцеві органи влади, що створюють програми підтримки громад;
6. Інкубатори та акселератори (Impact Hub Odessa, Startup Ukraine).

Важливими чинниками актуальності соціального інвестування в Україні є:

1. Зростання соціальних проблем у зв'язку з війною, внутрішнім переміщенням осіб, демографічною кризою.
2. Потреба у розвитку людського капіталу та підтримці інноваційної економіки.
3. Прагнення громадянського суспільства до побудови справедливішої, солідарної моделі економіки.
4. Роль соціального підприємництва у реінтеграції ветеранів, підтримці ВПО, інклюзії та регіональному розвитку.
5. Зростаюча увага міжнародної спільноти до ESG-орієнтованих проєктів в Україні як частини стратегії повоєнної відбудови.

Незважаючи на складнощі, український досвід показує поступове формування екосистеми соціального інвестування як нового підходу до вирішення соціально значущих проблем через залучення ринкових механізмів та інвестиційний підхід.

Існує кілька причин, які пояснюють значущість і актуальність соціальних інвестицій у нашій країні.

1. Раніше не приділяли належної уваги таким інвестиціям, через це громадяни відстають за рівнем і якістю життя від громадян, які проживають у розвинених країнах.
2. Перехід економіки на інноваційний шлях розвитку вимагає висококваліфікованих фахівців, а отже, і вкладень у людський капітал.

3 Необхідність соціальних інвестицій для боротьби з негативними факторами, такими як корупція, злочинність та інші.

Перелічені причини є лише невеликою частиною тих проблем, які необхідно розв'язувати нашій країні та які потребують інвестування.

Активне впровадження Impact Investing в Україні сприятиме вирішенню таких важливих питань:

залучення зацікавлених осіб до створення інфраструктури та механізмів взаємодії з метою вирішення соціальних та економічних проблем;

популяризація цього напрямку і його впровадження як одного з чинників сталого соціально-економічного розвитку регіонів;

розвиток взаємодії між інвесторами розвинених країн і країн, що розвиваються, або країн третього світу для освоєння нових, раніше не доступних галузей.

Для масштабування цього виду фінансування необхідно розробити механізми взаємодії держави і бізнесу, а також технологію, яка описувала б послідовність кроків для того, щоб соціальна сфера розвивалася, щоб у кожного громадянина був доступ до соціальних послуг, і він міг отримати таку якість послуг, якою був би задоволений.

Вітчизняна модель соціального інвестування на сьогодні перебуває у стадії розвитку. Зараз важко говорити про сформовану модель соціального інвестування. Тому більшою мірою необхідне виявлення проблем і структури його розвитку. Проте останніми роками різко зріс інтерес до тематики соціальної відповідальності бізнес-структур. Особливо великий інтерес виявляють великі компанії, які мають у своєму розпорядженні вільний інвестиційний капітал і переймають досвід соціального інвестування в іноземних корпораціях. Для України соціальні інвестиції – це крок уперед, вони надають можливість розв'язання багатьох соціальних та економічних проблем, що особливо гостро відчуються на сьогодні.

Підбиваючи підсумок, позначимо основні характеристики соціального інвестування в Україні:

1. Соціальне інвестування в Україні перебуває на стадії становлення.
2. Держава бере участь у сфері соціального інвестування через механізми державно-приватного партнерства (ДПП).
3. Основними гравцями ринку є спеціалізовані фонди і великі корпорації.
4. Головна проблема масштабування процесу соціального інвестування – відсутність розуміння чітких меж Impact Investing і технології, яка описувала б послідовність кроків.
5. Закритий доступ інформації.
6. Суперечлива законодавча база.
7. Незацікавленість кредитних організацій у процесі соціального інвестування, на відміну від західних і європейських країн, де мікрофінансові організації займають істотну частку ринку.
8. Високий інтерес до тематики соціальної відповідальності бізнесу, який спричинить подальший розвиток і поширення нового виду фінансування - Impact Investing.

Проаналізувавши зарубіжний досвід соціального інвестування, а також поточні тенденції цього напрямку в Україні, ми виявили низку проблем у вітчизняній практиці, пов'язаних із відсутністю законодавчої бази та чітких критеріїв для віднесення наявних проєктів до соціальних інвестицій.

У подальшому дослідженні будуть розглядатися рекомендації у сфері соціально-економічного розвитку регіонів через впровадження проєктів соціального інвестування.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз дав змогу дійти висновку, згідно з яким корпоративна соціальна відповідальність і соціальна відповідальність бізнесу – це різні види соціально відповідальної поведінки компаній. Вибір варіанта соціально відповідальної поведінки, на нашу думку, залежить від галузевої належності

бізнес-суб'єкта.

У процесі еволюції поглядів на роль соціальної відповідальності підприємства регіону нами було виділено низку етапів: виникнення передумов соціальної відповідальності бізнесу; зародження концепції СВ; формування класичних підходів СВ; розвиток стейкхолдерського підходу; проведення наукових дискусій о природі корпоративної соціальної сприйнятливості; виникнення сучасних концепцій СВ в рамках стійкого розвитку. З впевненістю можна сказати, що процес формування концепції не завершено і перебуває на етапі розвитку, на якому актуальні питання корпоративного громадянства, проблеми створення загальних цінностей, стратегічний підхід до СВ і концепція корпоративної стійкості.

Розглянуто сутність соціальної відповідальності бізнесу як повноцінного соціально-економічного інституту. Соціальна відповідальність бізнесу трактується як сукупність формалізованих і неформалізованих норм, правил та практик, що здійснюють вплив на ключові напрями діяльності підприємств у регіоні, визначаючи їх стратегічні пріоритети, оперативні рішення та особливості взаємодії з основними групами стейкхолдерів. Даний інститут формує нормативні межі прийняття бізнес-рішень і забезпечує низку інституційних переваг для суб'єктів господарювання.

Ідентифіковано універсальні функції інституту соціальної відповідальності бізнесу, зокрема: організаційну, інформаційну, обмежувальну, превентивну, координаційну, регулятивну, інноваційну та стимулювальну. Окремо виділено специфічні функції, серед яких — креативна, аналітична, розширювальна, трипартизна, визначальна, екстернальна, комплементарна, адаптивна та позитивна.

Уточнено зміст поняття інституціоналізації соціальної відповідальності бізнесу як процесу формалізації соціально-економічних відносин, що передбачає закріплення нових правил поведінки та стандартів взаємодії у формі стійкого соціально-економічного інституту. Виокремлено основні вектори інституціоналізації: процес формалізації, розширення сфери дії інституту СВБ,

зміцнення його стабільності та зростання рівня обізнаності учасників щодо його значення та механізмів реалізації.

Доведено, що фінансування, один із видів якого – соціальне інвестування, є основним процесом фінансового регулювання, який надає значущий вплив на розвиток регіональних соціально-економічних систем та є формою реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Категорія «фінансування» розглядається як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній та/або безоплатній основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту. Детально розглянуто новий вигляд фінансування – соціальне інвестування, що дозволить не лише підвищити ефективність фінансового регулювання в процесі забезпечення розвитку регіональних соціально-економічних систем, але і покращити якість фінансових відносин. Подальша робота буде спрямована на дослідження соціального інвестування як фактора стійкого соціально-економічного розвитку регіону, для чого необхідно проаналізувати наявні приклади в закордонній та вітчизняній практиці.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Взаємозв'язок концепцій стійкого розвитку з проблематикою соціальної відповідальності

У сучасній економічній науці поряд з концепціями соціальної відповідальності бізнесу і стійкого розвитку представлено кілька альтернативних концепцій і підходів. До них відносяться: корпоративна стійкість (corporate sustainability), сталий розвиток підприємства регіону (sustainable development of business organization), свідома економіка (conscience economy), соціальна економіка (social economy), концепція загальних цінностей (shared values concept) і ряд інших підходів. Кожен з перерахованих напрямів має власну специфіку, що розвивалася в різні історичні періоди, але загалом в напрямку, властивому для нової економічної парадигми ролі бізнесу в сучасному суспільстві (додаток Г).

Незважаючи на те, що дані концепції і підходи, асоційовані з проблематикою соціальної відповідальності, розвивалися дещо самостійно і нерідко позиціонують себе як новий напрямок економічної наукової думки – всі вони гранично близькі та трактують різними способами одну спільну думку про те, що в суспільстві має сформуватися інституційне мислення нового типу - «соціально відповідальна поведінка» на всіх рівнях усіх напрямків діяльності, що інтегровані в стратегічне планування. Практично всі з існуючих напрямів сприймають представників бізнес-спільноти як, по суті, єдиних потенційних новаторів в даній сфері. Більшість виділених нами підходів кажуть про кризу неокласичної (ліберальної) моделі капіталізму та однозначної відмови від неї на користь інституційної моделі глобальної відповідальності. Сам Е. Фрімен в одному зі своїх інтерв'ю підкреслив, що з точки зору сучасної логіки все стає на свої місця, якщо з словосполучення «корпоративна соціальна відповідальність» прибрати слово «соціальна» - так як відповідальність бізнесу сьогодні повинна

бути всебічною і сприйматися саме так.

У сучасній науковій спільноті та бізнес-середовищі за останні кілька десятиліть сформувалася значна кількість концепцій та підходів у даному напрямку. Ті, що виникли в останнє десятиліття, достатньо активно позиціонуються як проривні, інноваційні ідеології, здатні змінити світ на краще та вирішити всі його актуальні проблеми. При більш детальному аналізі стає ясно, що розглянуті нами нижче напрямки та концепції, керуються загальною ідеєю – неокласична (ліберальна) модель економіки більше неспроможна, а роль бізнесу повинна бути переглянута, згідно актуальним інституційним нормам. Іншими словами – підприємства регіону мають стати відповідальними перед суспільством, оскільки інша поведінка неконкурентоспроможна, так як не вписується в нову парадигму економіки та не відповідає потребам зацікавлених осіб.

Соціальна відповідальність (social responsibility) бізнесу пройшла тривалий період становлення і розвитку. Передумови її теоретичного обґрунтування виникли ще у сорокових роках XX століття. Стейкхолдерський підхід, що виник у 1980 рр. і є одним з основних дотепер, дозволив визначити роль бізнесу який враховує інтереси власних зацікавлених сторін і покладає добровільну відповідальність, що виходить за рамки встановленого законом зобов'язання. Соціально відповідальні фірми повинні брати відповідальність за наслідки ведення своєї основної діяльності, реагувати на актуальні соціальні проблеми та приймати заходи для підвищення якості життя стейкхолдерів і товариства.

Стійкість (як здатність компанії адаптуватися до мінливого середовища) виступає як основна мета сталого розвитку підприємства регіону [24], фактором якої виступає соціальна відповідальність.

Концепція стійкого розвитку (sustainable development) спочатку формуватись представниками «Римського клубу» наприкінці 1960 рр. і найбільш активно обговорювалася наприкінці 1980 рр. – на початку 1990 рр., коли були вироблені основні засади та розуміння СР. Передумовами розвитку

науки у цьому напрямку стала загроза глобальної кризи людства за незмінної моделі споживання і виробництва. Як слідство цього, під стійким розвитком розуміється такий, при якому відбувається задоволення потреб поточного покоління, не ставить під загрозу аналогічну можливість для поколінь майбутніх. У класичному розумінні СР не масштабується, отже, неспроможна ставитися до фірм. Однак, в той же час представники бізнесу можуть і повинні сприяти стійкому розвитку, що зафіксовано в «Глобальному договорі» ООН.

Корпоративна стійкість (corporate sustainability) вперше з'являється в роботах Джона Елкінгтона. Згідно його точці зору, корпоративна стійкість представляє собою результат успішної реакції компанії на те, на що актуалізувався соціальний запит. Корпоративна стійкість знаходиться в безпосередній залежності від «хвиль громадського тиску» (pressure waves), надають вплив на бізнес в різні історичні періоди, яких автор виділяє три [46]:

У період першої («обмежувальної») хвилі (1960–1980pp.) суспільство почало вимагати від підприємств регіону зниження впливу на довкілля та різкого скорочення споживання ресурсів. Фірми, які не змогли відповідати даними вимогам, не досягли стану стійкості. У відповідь реакцією бізнесу мало стати дотримання природоохоронного законодавства та екологічних вимог громадськості. У цьому випадку компанії зберігали стійкість, залишаючись конкурентоспроможними.

У період другий («зеленої») хвилі (1980-1990pp.) соціальний запит зі сторони стейкхолдерів компаній різко змінився. Від фірм потрібно не просто дотримуватися екологічного законодавства, а й запроваджувати важливо нові технологічні процеси, виявляючи тим самим ініціативність. Фактично в цей період бізнес-спільнота прийшла до розуміння того, що її корпоративна сприйнятливість надає безпосередній вплив на його стійкість і, як наслідок, конкурентоспроможність.

У період третьої («глобалізаційної») хвилі (1990-2001pp.) громадянське суспільство почало вимагати від фірм вбудовуватися в ідею глобального СР. Зокрема, на думку Т. Гледвіна та співавторів, компанія має брати на себе

соціальні витрати, що сприяють накопиченню соціального капіталу [227]: що сприяють становленню демократії, громадянського суспільства, зниження економічного навантаження на соціум, соціальної справедливості, захищеності прав власності, збільшення вибору. Основною проблемою є те, що ніяка компанія не зможе задовольнити очікування всіх зацікавлених груп одночасно і виявляється, таким чином, у ситуації пошуку компромісу між потребами різних зацікавлених сторін [300].

Еквівалентом «корпоративної стійкості», на думку Вейна Віссера, є «елементарне виживання» бізнесу [293]. Дж. Елкінгтон відзначав [293], що середня тривалість життя компанії є занадто коротким тимчасовим періодом, щоб мова могла йти про її зацікавленість в глобальному СР і можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби на тому ж рівні, як і теперішній. Водночас корпоративна стійкість для них життєво важлива. Як приклад, Елкінгтоном наводиться нафтова криза 1973 року, коли протягом одного дня все члени ОАПЕК, а також ряд інших арабських країн, які припинили постачання нафтопродуктів країнам, підтримали Ізраїль в ході «Війни Судного дня» (США і їх західноєвропейські союзники), що спричинило за собою зростання цін на нафту в чотири рази за наступний рік. Подібна зміна кон'юнктури зовнішнього середовища зумовила крах багатьох компаній, так або інакше пов'язаних з вуглеводнями.

Вік комерційних організацій недовгий – з початкових тридцяти компаній, що увійшли до Financial Times Ordinary Share Index у 1935 році всього дев'ять дожили до кінця 1990-х років більш-менш благополучно.

Серед корпорацій США «смертність» виявилася ще вищою – до кінця століття не дожили 40% компаній, встановили Fortune 500 в 1983 році, 60% з становили Fortune 500 у 1970-х роках, а з 12 компаній, що входили Dow Jones Industrial Index в 1900 році, General Electric виявилася єдиною, що вижила. Незважаючи на те, що середня тривалість життя бізнесу може досягати 40-50 років, у світі існує кілька сотень компаній, що існують 100-150 років. Це зрозуміло видатними показниками корпоративної стійкості: високою

прибутковістю і акціонерною вартістю (shareholder value), конкурентними перевагами. Зрештою, саме прибутковість (начебто багатом, особливо в додатку до феномену стійкості, не хотілося зменшити її значення) визначає можливості бізнесу і сам сенс його існування [36].

Корпоративну стійкість, в принципі, досить часто розуміють як стійкість фінансових потоків. Наприклад, М. Епштейн трактував її, перш за все, як економічну стійкість (довгострокові фінансові результати) [214]. У такому контексті корпоративну стійкість можна визначити як здатність компанії до збереження власної конкурентоспроможності, прибутковості чи беззбитковості, ефективній протидії загрозам та взаємодіям з факторами її зовнішнього та внутрішнього середовища.

Свідома (сумлінна) економіка (conscience economy) представляє собою сучасний напрямок економічної думки, близький до соціальної відповідальності. Яскравим представником і фактичним родоначальником даного поняття є Стівен Оверман (директор по маркетингу компанії Kodak), автор книги «Свідома економіка» [226]. Існують більше ранні публікації, в яких даний термін використовували такі автори, як Ф. Блок [184], С. Оханіан [223] та Дж. Нельсон [221]. Втім, рахувати їх представниками даного напрямку можна лише досить умовно – єдиного розуміння вищезазначеного словосполучення у даних дослідників не було.

У наведених вище роботах відсутнє визначення свідомої економіки. Слово «conscience» буквально можна перекласти як «совість» і, судячи по контексту, подібний переклад виявляється більш доречним. Згідно загальної логіки «свідома економіка» або «економіка з совістю» представляє собою нову модель соціально-економічних відносин, в якій і споживачі, і представники бізнес-спільноти замислюються про наслідки своїх повсякденних дій. Споживачі більш виважено підходять до вибору тих або інших товарів і послуг, спираючись на багатогранні принципи моралі, виробники – до методів та технологій виробництва, постачальники – до вибору продукції. У основі всього лежать підходи, близькі СВ. Сам термін «соціальна відповідальність»

застосовується авторами, проте Оверман пропонує замінити слово «відповідальність» (responsibility) на «чутливість» (sensitivity), так як відповідальність бізнесу перед суспільством можлива, а відповідальність товариства перед бізнесом – ні.

Свідомий капіталізм (conscious capitalism) – підхід, що просувається нині бізнесменом Дж. Маккі, професором Р. Сісодіа, М. Стронгом та рядом інших дослідників з середини першого десятиріччя XXI століття по наш день. Першою публікацією з цієї теми стала книга М. Стронга «Стати рішенням всіх бід: як корпорації можуть вирішити все світові проблеми» [190], до якої Дж. Маккі написав передмову. Відоме бізнес-видання Barron's рецензувало книгу позитивно, вказавши, що «головний аргумент автора полягає в тому, що світові проблеми можуть бути повністю вирішені, та свідомий капіталізм єдино можливий» [213]. У книзі розглядаються різні перешкоди, виникаючі на шляху рішення світових протиріч – наприклад, автором обґрунтовується, чому уряд є частиною проблеми забруднення навколишнього середовища, і чому чітко певні права власності мають основне значення для вирішення цієї проблеми.

В 2013 році Дж. Маккі, колегою та діловим партнером М. Стронга, була написана книга, що стала бестселером – «Свідомий капіталізм: компанії, які приносять користь клієнтам, співробітникам та суспільству» [108], в якій продовжувала розвиватися думка використання невід'ємних переваг бізнесу у вирішенні загальносвітових проблем. Автори книги, використовуючи приклади відомих компаній, показують, як створюють цінність для всіх сторін: споживачів, співробітників, постачальників, інвесторів, суспільства та навколишнього середовища. За думкою авторів, серед компаній-проповідників «свідомого капіталізму»: Whole Foods Market (засновником якої є Маккі), Southwest Airlines, Costco, Google, Patagonia, The Container Store, UPS та сотні інших. Більшості споживачів вони добре відомі – як правило, це великі транснаціональні бренди, товарами і послугами яких рядовий споживач користується щодня. На думку авторів, життєво важливо зрозуміти, як ці компанії можуть одночасно будувати сильний бізнес та просувати ідею

свідомого капіталізму, використовуючи в основі своєї щоденної діяльності чотири важливих принципу:

- прагнення до вищих цілей;
- інтеграцію зі стейкхолдерами;
- свідоме лідерство;
- свідомий менеджмент.

На думку Маккі, «якщо ви хочете бути конкурентоспроможними в довгостроковій перспективі, ваш бізнес повинен усвідомити свою найвищу ціль, яка повинна відповідати філософії зацікавлених сторін» [229].

Дж. Маккі, Р. Сісодія і М. Стронг є засновниками руху «Свідомий капіталізм», згідно якому керівники компаній повинні працювати на благо свого бізнесу і товариства в загалом, ґрунтуючись на принципах етики бізнесу. Згідно логіці руху, дотримання принципів свідомого капіталізму здатне привести всіх нас до кращого майбутнього.

Концепція загальних цінностей (shared values concept) М. Портера і М. Креймера, згадана нами в ході розгляду еволюції концепції соціальної відповідальності, виходить з того, що конкурентоспроможність і стійкість компанії взаємопов'язані із добробутом її стейкхолдерів. На чільне місце ставиться можливість «створення загальних цінностей» - ведення бізнесом такої діяльності, яка була б одночасно корисна як для самих компаній (у плані досягнення конкурентоспроможності та корпоративної стійкості), так і місцевих громад. Представники бізнес-спільноти можуть створювати загальні цінності трьома способами:

переосмисленням існуючих ринків та товарів – бізнес може домогтися більш повного задоволення потреб існуючих ринків або зниження витрат за рахунок впровадження інновацій.

переосмисленням ланцюжка створення вартості – бізнес може змінити якість, кількість, вартість і надійність продукції, одночасно виступаючи в якості стимулу соціально-економічного розвитку.

розвитком локального кластера – з метою підвищення

конкурентоспроможності та стійкості бізнес потребує надійних місцевих постачальників, інфраструктури, доріг і комунікацій, а також ефективної та передбачуваної правової системи.

Відмінність концепції загальних цінностей від соціальної відповідальності було предметом багатьох дискусій. Відмінність полягає в тому, що мова йде саме о створенні загальних цінностей, а не про відповідальність бізнесу за щось. За думкою У. Віссер, концепція загальних цінностей представляє собою розширену концепцію соціальної відповідальності: традиційна «КСВ 1.0» (з властивою їй благодійністю, рекламою і стратегічною взаємодією) трансформувалася в «КСВ 2.0» (сучасне розуміння соціальної відповідальності), а потім – і в «КСВ 3.0» (Повний еквівалент концепції створення загальних цінностей) [212].

Соціальна економіка (social economy) представляє собою достатньо широке поняття, що об'єднує безліч таких напрямків, як: «третій сектор» економіки, діяльність кооперативів, некомерційних організацій, соціальних підприємств і благодійних організацій, державно-приватних партнерств. Економіка третього сектору посідає місце між приватним і державним сектором. Концепція соціальної економіки досліджує соціально-економічну роль профспілок і значення некомерційних організацій та благодійних організацій у традиційній економічній теорії. Достатньо складно виділити сучасних представників даного напрямку, оскільки воно в даний час практично повністю інтегровано у концепцію соціальної відповідальності. Серед робіт у цьому напрямку можна відзначити статті С. Армстронга, К. Грін [172] та А. Ніколса [222]. Однією з перших фундаментальних робіт у цій галузі стала книга Густава Касселя «Теорія соціальної економіки» [194].

Некомерційний сектор розглядається дослідниками як перспективний напрямок соціально-економічної трансформації суспільства. Основною проблемою виступають потреби всього суспільства (як правило, без поділу на стейкхолдерські групи), а «третій сектор економіки» розглядається як можливість їх задоволення принципово новим способом – не через комерційні

або громадські (державні) блага.

Позитивна економіка (positive economy) – дещо новий, «збиральний» термін, що поєднує в собі принципи багатьох концепцій та підходів, розглянутих нами вище. Однією з головних характеристик позитивної економіки є формування стійкого соціально відповідального бізнесу. Вперше конференція, присвячена позитивній економіці (positive economy forum), пройшла у 2012 році у Франції. Її головним ідеологом виступив відомий французький економіст та політичний діяч Жак Атталі. Сьогодні Форум позитивної економіки проходить в різних країнах світу. Позитивна економіка розглядає такі проблеми:

- формування інституційних основ розвитку соціального підприємництва в світі;

- вироблення системи оцінки соціально-економічної ефективності діяльності соціальних підприємців;

- розвиток системи підтримки соціальних ініціатив;

- залучення бізнес-спільноти в рішення соціальних задач.

Позитивна економіка має на увазі існування прямих (позитивних) взаємозв'язків між діяльністю бізнесу і добробутом товариства, задоволеністю зацікавлених сторін та економічними показниками організації. На думку французького підприємця та прихильника даного напрямку Ж.-Е. Афота-Дофресна, «позитивна економіка полягає в переважанні у бізнесу довгострокових цілей, а отже, дбайливого відношення до навколишнього середовища та ресурсів, до майбутнього покоління». Згідно погляду президента Форуму позитивної економіки Ж. Атталі, «позитивна економіка розгортає капіталізм у бік вирішення довгострокових проблем. Зараз питання добробуту майбутніх поколінь вже сильніше стимулює розвиток ринкової економіки, ніж задоволення миттєвих егоїстичних потреб. Найкраща основа для ефективних економічних рішень в сьогоденні – це турбота про інтереси майбутніх поколінь».

Стійкий розвиток підприємства регіону. Кардинально новий підхід в

рамках концепції СР був запропонований в статті Дж. Елкінгтона «На шляху до стійкої корпорації: безпрограшна корпоративна стратегія, що веде до сталого розвитку» [211]. Пізніше він знайшов свій розвиток у роботах таких дослідників, як Р. Штойрер [207], Т. Діллік та К. Хокертс [208]. Важливою відзнакою даного напрямку є поширення концепції СР, що розглядалася раніше на макроекономічному рівні, на мікроекономічний рівень. У рамках цього напрямку СР аналізується з позиції корпорації, її ризиків і можливостей.

Перелічені концепції і підходи, на наш погляд, мають ряд подібностей:

в основі більшості їх лежить триєдиний підхід (модель triple bottom line, TBL, або 3BL) з властивим йому розподілом на три сфери: економічну, екологічну та соціальну;

представники бізнесу сприймаються як «агенти змін», що беруть на себе відповідальність за рішення актуальних проблем суспільства (у в тому числі таких питань СР, як відповідальне виробництво та споживання, розвиток товариства і вирішення екологічних проблем [226]);

відповідальність бізнесу розглядається як комплекс зобов'язань, які беруть на себе окремі компанії або цілі бізнес-групи в рамках рішення суспільно значимих (стейкхолдерських) проблем на регіональному, національному, а в ряді окремих випадків – на глобальному рівні;

здебільшого підкреслюється принцип «win-win strategy» (стратегії загальної вигоди), суттю якої є і те, що обрана модель поведінки взаємовигідна як для бізнесу, так і для їх стейкхолдерів;

стейкхолдерський підхід використовується практично во всіх представлених напрямках;

поняття «корпоративної стійкості» використовується в суміжних підходах як основна умова благополучного та довгострокового існування бізнесу: досягнення стійкості (в особливості – фінансової), конкурентоспроможності, високої капіталізації і вартості цінних паперів;

внесок у добробут суспільства або його частини виступає як одне з завдань сучасного бізнесу (при цьому змінюється тільки його масштаб: від

сприяння глобального сталого розвитку до покращення якості життя власних ключових зацікавлених сторін або місцевих угруповань).

З нашої точки зору, такі концепції і підходи як свідома економіка (conscience economy), соціальна економіка (social economy), концепція загальних цінностей (shared values concept), свідомий капіталізм (conscious capitalism) і позитивна економіка (positive economy) виявляються достатньо близькими до концепції соціальної відповідальності (social responsibility). Роботи С. Овермана, М. Портера та М. Креймера в даний час піддаються серйозній критиці як такі, що не мають принципових відмінностей від СВ або помітної наукової новизни в даному напрямку. Перелічені підходи багато в чому дублюють друг друга, відштовхуючись від принципів соціально-відповідальної поведінки, і будучи, по суті, логічним розвитком економічної думки про перегляд ролі бізнесу в сучасному суспільстві.

Стійкий розвиток підприємства регіону (sustainable development of business organization) є напрямком, що вписується у формат нової економічної парадигми. СРБО охоплює поняття корпоративної стійкості (Corporate sustainability), яке бізнес може досягати в результаті своєї соціально-орієнтованої діяльності і вкладу в стійкий розвиток всього товариства.

Керуючись дослідженням ролі соціальної відповідальності бізнесу у стійкому розвитку підприємства регіону, можна зробити наступні висновки:

1. Нами були виявлені напрямки, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності. Як ми гадаємо, такі підходи і напрямки сучасної економічної думки, як свідома економіка (conscience economy), соціальна економіка (social economy), концепція загальних цінностей (shared values concept), свідомий капіталізм (conscious capitalism) і позитивна економіка (positive economy) є близькі до концепції соціальної відповідальності (social responsibility). Дані напрямки піддаються серйозній критиці як такі, що не мають принципової наукової новизни і значних відмінностей від концепції соціальної відповідальності. Розглянуті нами підходи мають ряд подібностей і дублюють один одного, відштовхуючись від базових принципів соціально-

відповідальної поведінки.

2. В основі більшості концепцій, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності лежить триєдиний підхід (модель triple bottom line, TBL, або 3BL) з властивим йому розподілом на три сфери: економічну, екологічну та соціальну. Представники бізнесу сприймаються як «агенти змін», які беруть на себе відповідальність за вирішення актуальних проблем товариства (у том числі таких питань стійкого розвитку, як відповідальне виробництво і споживання, розвиток товариства і рішення екологічних проблем). У більшості напрямів підкреслюється принцип «win-win strategy» (стратегії «загальної вигоди», взаємовигідний як для бізнесу, так і для його зацікавлених осіб). Стейкхолдерський підхід використовується практично у всіх представлених напрямках.

3. Стійкий розвиток підприємства регіону представляє собою перспективне поле для проведення дослідницької та наукової діяльності. На наш погляд, одним з основних завдань на сьогоднішній день стає вироблення всебічного розуміння природи СРБО: драйверів (стимулів) підприємств регіону, вигод і перспектив, основних критеріїв і факторів стійкого розвитку організації.

2.2. Критерії та фактори стійкого розвитку підприємств регіону

Принципова важливість ролі соціальної відповідальності бізнесу організації в даний час визнається великою кількістю вітчизняних та іноземних дослідників. Незалежно від організаційно-правового статусу, масштабів діяльності чи галузевої належності, підприємства регіону мають здійснювати внесок у забезпечення сталого розвитку суспільства. З позицій сучасної економічної теорії соціальна відповідальність регіонального бізнесу трактується як етично виважена та інформаційно відкрита діяльність, що передбачає усвідомлення і прийняття відповідальності за соціальні й екологічні

наслідки управлінських рішень і операційної діяльності.

Такий підхід передбачає:

сприяння довгостроковому розвитку та підвищенню добробуту суспільства;

урахування інтересів і потреб ключових стейкхолдерів;

дотримання чинного законодавства та міжнародно визнаних стандартів;

повноцінну інтеграцію принципів соціальної відповідальності у всі процеси діяльності підприємства;

орієнтацію на гармонійні взаємовідносини з внутрішнім і зовнішнім середовищем.

У даний час перед науковою і діловою спільнотою встає необхідність розуміння соціальної відповідальності бізнесу як фактора стійкого розвитку. Як відомо, під поняттям «фактора» можна прийняти рушійну силу, причину якогось процесу, що зумовлює його або визначає його характер [159]. Або ж – умови, причини, параметри, показники, що надають вплив на економічний процес і результат цього процесу [142].

Раніше ряд вітчизняних дослідників здійснювали нечисленні спроби розгляду соціальної відповідальності як фактора стійкого розвитку підприємства регіону. Основним недоліком даних робіт є те, що соціальна відповідальність розглядається поза системою факторів стійкого розвитку підприємства регіону. Також можна відзначити проблему підміни понять і слабкий термінологічний апарат.

На основі опрацювання наукових джерел і критичного аналізу існуючих підходів до взаємозв'язку соціальної відповідальності бізнесу зі стійким розвитком регіональних підприємств, сформульовано авторське трактування соціальної відповідальності як одного з ключових чинників забезпечення сталого розвитку підприємств у регіональному вимірі.

Розглянута нами в матеріалах попереднього параграфа система факторів стійкого розвитку підприємства регіону дозволяє виділити вплив соціальної відповідальності на різні аспекти її діяльності, що сприяють, в свою чергу,

сталому розвитку підприємства регіону. У цьому параграфі ми детально розглянемо фактори сталого розвитку підприємства регіону, пов'язані з соціальною відповідальністю бізнесу.

До управлінських (внутрішніх) факторів нами були віднесено:

формування підходу до трактування СВ і СР як елементів управління ризиками, а не просто як способу «вчиняти правильно»;

формування соціально відповідального мислення і зацікавленість керівництва і персоналу підприємства регіону в реалізації принципів СР;

інтеграція питань СВ і СР в стратегію і систему управління бізнес-організацією;

реалізація та інтеграція екологічної та соціальної політик підприємства регіону;

реалізація моделі стратегічної СВ;

формування механізмів взаємодії із стейкхолдерами.

До виробничих (внутрішніх) факторів можна віднести: підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємства регіону за допомогою впровадження інновацій і формування унікальних активів (інтелектуального, людського і соціального капіталу).

До фінансових факторів можна віднести перехід до інтегрованої звітності.

До групи зовнішніх (прямих) факторів можна віднести:

наявність формалізованих норм та вимог (правових, екологічних, соціальних, сформульованих у різного роду нормативно-правових актах, стандартах СВ і СР, інших документах;

соціально-відповідальне інвестування;

соціально-відповідальне споживання, створення механізмів «зворотнього зв'язку» між споживачами і компаніями;

репутація підприємства регіону;

лояльність клієнтів і споживачів до бренду і компанії;

стійкість зв'язків та партнерських відносин, ступінь довіри партнерів та клієнтів до підприємства регіону;

зміна Міжнародних стандартів корпоративної звітності.

Реалізація заходів державного стимулювання і підвищення зацікавленості компаній в реалізації принципів СВ і СР.

До непрямих (зовнішніх) факторів можна віднести такі:

соціальна стабільність;

якість людського і соціального капіталів товариства;

ступінь зрілості цивільного товариства.

Розглянемо дані фактори стійкого розвитку підприємства регіону.

Формування сучасного підходу до розуміння соціальної відповідальності та сталого розвитку як складових системи управління ризиками, а не лише як прояву «правильного» або етичного поведінкового вибору, має важливе значення для переосмислення їхньої ролі у діяльності підприємств. Такий підхід дозволяє вийти за межі традиційного трактування соціальної відповідальності як виключно філантропії, добровільних соціальних ініціатив чи благодійності, які часто мають демонстративний характер і орієнтовані насамперед на зовнішнє інформування стейкхолдерів.

У сучасних умовах соціальна відповідальність рідко розглядається підприємствами з позицій прагматизму – як інструмент мінімізації соціальних, екологічних та репутаційних ризиків. Вона здебільшого сприймається як необхідний атрибут медійного іміджу компанії, що веде до недооцінки її потенціалу як чинника довгострокової конкурентоспроможності та інституційної стійкості підприємства в регіоні.

Одним із ключових чинників забезпечення стійкого розвитку підприємств регіону є формування у керівництва соціально відповідального світогляду та активної зацікавленості персоналу у впровадженні принципів сталого розвитку. Формальне ставлення до соціальної відповідальності, брак усвідомлення справжніх мотивацій та, найголовніше, відсутність прагнення до формування соціально відповідальної моделі поведінки на рівні управління спричиняють виникнення так званої «інформаційної ширми» щодо соціальної відповідальності і сталого розвитку підприємства.

Інтегрування аспектів соціальної відповідальності та сталого розвитку у загальну стратегію та систему управління організацією набуває вирішального значення. Такий підхід дозволяє створити цілісну модель соціальної відповідальності, в якій принципи сталого розвитку та соціальної відповідальності органічно поєднуються й реалізуються у всіх стратегічних напрямках діяльності підприємства, уникаючи їх фрагментації у вигляді окремих політик (наприклад, соціальної політики чи політики сталого розвитку).

Реалізація і інтеграція екологічної і соціальної політик підприємства регіону також виступає в ролі невід'ємного фактора стійкого розвитку підприємства регіону. Наявність чітких соціальних та екологічних цілей і завдань, інтегрованих в стратегію політик, формування підходів і бізнес-моделей, відображення соціальних та екологічних пріоритетів у місії підприємства регіону, статутних документах і нефінансової звітності виявляються позбавленими будь-якого сенсу в тому випадку, якщо ці цілі, завдання, підходи, моделі, поведінкові кодекси та розпорядження не застосовуються на практиці або застосовуються, але безсистемно.

Враховуючи перелічені фактори стійкого розвитку, впровадження моделі стратегічної соціальної відповідальності стає необхідною умовою для ефективного функціонування підприємства регіону. Перехід від короткострокового до довгострокового планування, розширення меж відповідальності з урахуванням відтермінованих наслідків діяльності, а також інтеграція соціальної та екологічної політик у загальну стратегію підприємства є неможливими без реалізації стратегічного підходу до соціальної відповідальності.

Крім того, формування ефективних механізмів взаємодії зі стейкхолдерами та впровадження практики управління зацікавленими сторонами виступають ключовими напрямками, без яких неможливо побудувати стабільні та результативні відносини в рамках соціальної відповідальності та сталого розвитку.

До внутрішніх факторів, що визначають сталий розвиток підприємств регіону, належить підвищення їх конкурентоспроможності через впровадження інновацій та формування унікальних активів, зокрема інтелектуального, людського та соціального капіталу. У сучасних умовах нецінова конкуренція, зосереджена на покращенні споживчих характеристик продукції, а також на формуванні конкурентних переваг за рахунок нематеріальних активів, набуває особливого значення. В економіці знань ключовими факторами розвитку виступають інтелектуальний і людський капітал, що зумовлює необхідність для підприємств регіону посилено акумулювати так званий «гудвіл» - нематеріальну складову їх вартості. Прикладами підприємств, які роблять акцент на цьому факторі, є венчурні проекти у сфері високих технологій та спеціалізовані освітні установи, як-от Массачусетський технологічний інститут чи Стенфордський науково-дослідний парк.

Соціальна відповідальність підприємств регіону впливає на широкий спектр нематеріальних активів (гудвілу), який можна класифікувати за такими категоріями:

людський капітал: компетенції, знання, навички та уміння персоналу підприємства;

репутаційний капітал: практика партнерських відносин, історія підприємства, громадський імідж;

корпоративна культура та цінності: традиції, норми поведінки, ділова етика;

управлінські активи: комунікаційні моделі, організаційна структура, система управління і організація процесів;

інноваційні активи: патенти, ліцензії, науково-дослідні роботи, авторські права та ноу-хау;

маркетингові ресурси: канали збуту, методи стимулювання продажів, ринкова частка;

вартість бренду: клієнтська база, мережеві ефекти, лояльність споживачів.

Що ж до фінансових аспектів соціальної відповідальності, важливим є

впровадження формату інтегрованої звітності. Цей підхід передбачає поєднання фінансових та нефінансових показників діяльності підприємства регіону, з акцентом на стратегічні цілі, екологічну і соціальну відповідальність, а також на розкриття чинників, які впливають на ефективність роботи. Інтегрована звітність дає змогу відобразити взаємозв'язок між стратегією, системою управління, результатами діяльності та перспективами розвитку підприємства, що впливає на прибутковість і капіталізацію в коротко- і довгостроковій перспективі.

Підготовка інтегрованої звітності повинна здійснюватись відповідно зі Стандартом про інтегровану звітність Міжнародної ради по інтегрований звітності (IB MPI3) [4].

Міжнародна рада з інтегрованої звітності (International Integrated Reporting Council, IIRC) – це організація, яка розробляє та просуває концепцію інтегрованої звітності (Integrated Reporting, <IR>) для компаній та інших організацій. Вона спрямована на створення більш повної, прозорої та довгострокової звітності, яка поєднує фінансову та нефінансову інформацію, зокрема екологічні, соціальні та управлінські (ESG) аспекти.

Ключові факти про IIRC:

заснована у 2010 році у відповідь на зростаючу потребу в новому підході до корпоративної звітності;

розробила Міжнародну концептуальну основу інтегрованої звітності (<IR> Framework), яка допомагає компаніям об'єднувати фінансову інформацію з нефінансовими факторами для кращого розуміння створення цінності в довгостроковій перспективі;

у 2021 році IIRC об'єдналася з Радою зі стандартів сталого розвитку (SASB), утворивши Фонд зі стандартів міжнародної звітності (Value Reporting Foundation, VRF);

У 2022 році VRF був інтегрований у Міжнародну раду зі стандартів сталого розвитку (ISSB) під управлінням Фонду МСФЗ (IFRS Foundation), що стало важливим кроком у створенні глобальних стандартів сталого розвитку.

Така комплексна інформація корисна потенційним інвесторам, а також сприяє формуванню репутації підприємства регіону як відповідальній. У ряді країн світу ведення інтегрованої звітності визнано обов'язковим або активно просувається владою (наприклад, правила фондової біржі ПАР з 1 червня 2010 року зобов'язують надавати інтегрований звіт), але практично повсюдно воно залишається добровільною ініціативою підприємств регіону, відмінною від всіх інших.

До зовнішніх (прямих) чинників, що впливають на стійкий розвиток підприємств регіону, належать формалізовані норми і вимоги різного характеру – правові, екологічні, соціальні, які закріплені у відповідних нормативно-правових актах, стандартах соціальної відповідальності та сталого розвитку, а також інших регулятивних документах. До цього переліку також слід включити внутрішні кодекси поведінки та рекомендації, які розробляються безпосередньо на рівні самих підприємств регіону.

Хоча практика свідчить, що формальні вимоги щодо соціальної відповідальності і сталого розвитку не завжди дотримуються у повному обсязі, їх присутність у соціальному середовищі відіграє важливу роль у формуванні нового типу світогляду та встановленні соціально-економічних «правил гри», які сприяють поширенню та розвитку соціально відповідальної поведінки.

Соціально відповідальне інвестування (англ. socially responsible investing), яке також називають інвестиціями в сталий розвиток, соціально свідомим, «зеленим» або етичним інвестуванням, являє собою інвестиційну стратегію, що поєднує прагнення отримати фінансовий прибуток із одночасним внеском у створення суспільних благ задля підтримки соціальних трансформацій.

Соціально відповідальне споживання (ethical consumption) передбачає розвиток механізмів зворотного зв'язку між споживачами та підприємствами. Цей тип споживчої активності базується на принципі «голосування доларом» (dollar voting), що означає свідомий вибір на користь етичних або соціально відповідальних товарів, в той час як продукти, які викликають моральне неприйняття, піддаються так званому «моральному бойкоту» (moral boycott).

Сучасний світ характеризується існуванням численних рейтингів підприємств, сформованих на основі етичних і екологічних критеріїв, які надають споживачам інформацію про соціальну відповідальність і внесок компаній у сталий розвиток. Найвідоміші з таких рейтингів ведуть провідні організації та фонди, зокрема Innovest, Calvert, Domini, IRRC, TIAA-CREF, KLD, Bloomberg та Reuters. З 1989 року некомерційна організація Ethical Consumer Research Association випускає журнал «Відповідальний споживач» (Ethical Consumer), який наразі доступний у електронній формі.

В умовах зростаючого інформаційного тиску сучасні підприємства зобов'язані враховувати запити громадськості щодо етичного і відповідального споживання, а також формувати ефективні канали зворотного зв'язку зі своїми зацікавленими сторонами.

Репутація є одним із ключових чинників, що визначають сталий розвиток сучасного підприємства регіону. Репутаційний капітал беззаперечно виступає важливою складовою нематеріальних активів організації, який залежить від низки внутрішніх і зовнішніх факторів, здатних підвищувати капіталізацію підприємства та формувати частину його ринкової вартості.

Лояльність клієнтів і споживачів до бренду та самого підприємства виражається у позитивному ставленні до конкретної торгової марки, виробника, дистриб'ютора або постачальника послуг, а також у готовності повторно купувати продукцію цього бренду незалежно від дій конкурентів чи змін ринкового середовища. Лояльність бренду (brand loyalty) є прямим наслідком високого рівня задоволеності споживачів якістю товарів чи послуг, що сприяє сталому зростанню обсягів продажів.

Основні характеристики лояльності бренду включають:

стійку перевагу бренду над конкурентами;

бажання продовжувати купівлю товарів чи послуг цієї марки;

позитивне почуття задоволеності щодо бренду;

низьку чутливість до активності конкурентів;

специфічний патерн поведінки споживача, що поєднує раціональні

мотиви з емоційною заангажованістю.

Лояльність бренду відіграє важливу роль як у забезпеченні конкурентних переваг, так і у формуванні своєрідного «запасу міцності» підприємства регіону, що пов'язано з явищем «інертної лояльності» (consumer inertia). Для цього явища характерна практично відсутність реакції споживачів на зміни цін чи появу нових продуктів конкурентів при збереженні прихильності до певного бренду. Саме тому лояльність клієнтів є одним із ключових чинників стійкого розвитку підприємств регіону.

Стійкість ділових зв'язків і партнерських відносин, рівень довіри партнерів і клієнтів до підприємства часто трактуються в науковій літературі як «ділова репутація» (business reputation) і розглядаються з позицій теорії нематеріальних активів та гудвілу. Водночас слід усвідомлювати, що вартість нематеріальних активів формується під впливом багатьох факторів, зокрема зазначених вище. Поняття стійких партнерських відносин охоплює формування портфеля замовлень (що є життєво важливим для будь-якого підприємства, особливо виробничого спрямування), формування клієнтської бази, визначення перспективних стратегічних партнерів і ключових постачальників, а також вибудовування взаємовідносин на основі високого рівня взаємної довіри. Фактично, йдеться про створення стабільного кластеру, що об'єднує клієнтів, партнерів, постачальників і саме підприємство.

Постійні зміни у міжнародних стандартах звітності та суворе дотримання цих норм також є важливим чинником сталого розвитку бізнес-організацій. Серед провідних стандартів у сфері соціальної відповідальності та сталого розвитку наразі виділяють стандарт соціальної звітності AA1000 AS, Керівництво з соціальної відповідальності ISO 26000, стандарт корпоративної соціальної відповідальності SA 8000 (Social Accountability 8000) та ініціативу GRI (Global Reporting Initiative).

В Україні стандарти соціальної відповідальності формуються на основі міжнародних норм, законодавства та добровільних ініціатив компаній. Основними стандартами соціальної відповідальності (CP) в Україні є:

1. Міжнародні стандарти, що застосовуються в Україні

ISO 26000:2010 «Керівництво із соціальної відповідальності» - основний міжнародний стандарт, що описує принципи соціальної відповідальності для компаній та організацій. В Україні його використовують як рекомендацію для розробки корпоративних стратегій СР;

GRI (Global Reporting Initiative) – глобальні стандарти звітності щодо сталого розвитку. Використовується компаніями в Україні для розкриття інформації про екологічний, соціальний та економічний вплив;

AA1000 (AccountAbility) - стандарт звітності та управління соціальною відповідальністю, що допомагає компаніям взаємодіяти із зацікавленими сторонами;

SA8000 (Social Accountability) – сертифікаційний стандарт щодо соціальної відповідальності на робочому місці, що охоплює права працівників, умови праці тощо;

Ініціатива ООН «Глобальний договір» (UN Global Compact) – багато українських компаній приєдналися до цієї ініціативи, що базується на 10 принципах у сферах прав людини, трудових відносин, екології та антикорупції.

2. Національні нормативно-правові акти

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» - встановлює вимоги щодо працевлаштування людей з інвалідністю;

Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» - регулює питання корпоративної етики, прозорості та відповідального управління;

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» - включає положення про екологічну відповідальність бізнесу;

Кодекс корпоративного управління (НКЦПФР) - визначає принципи прозорості та соціальної відповідальності для компаній.

3. Галузеві ініціативи та практики

Український мережевий хартія Глобального договору ООН — об'єднання компаній, що зобов'язуються дотримуватися принципів сталого розвитку;

Програми корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) від

українських компаній – наприклад, соціальні проєкти, благодійність, екологічні ініціативи.

Необхідно відзначити, що стандарти та рекомендації досить активно змінюються, і виходять їх нові редакції. Особливо це стосується стандартів і рекомендацій, пов'язаних з випуском нефінансової звітності. Наприклад, Посібник зі звітності у сфері сталого розвитку GRI (The Global Reporting Initiative) версії 3.1 у 2014 році було замінено керівництвом 4.0, в якому врахували зауваження, які стосуються сумісності і достовірності. А 19 жовтня 2016 року на офіційному сайті GRI з'явилася остання редакція всіх підстандартів (всього більше двадцяти документів), об'єднаних в групи універсальних стандартів GRI100, економічних стандартів GRI200, екологічних стандартів GRI300 та соціальних стандартів GRI400.

Подібні зміни говорять про те, що підприємства регіону мають ним відповідати, виявляючи певну гнучкість і готовність до змін сформованих процедур. Сучасна нефінансова звітність, відповідна всім вимогам стандартів, є одним з факторів стійкого розвитку підприємства регіону.

Реалізація заходів державного стимулювання підвищення зацікавленості підприємств регіону до реалізації принципів СВ і СР є ефективним, але універсальним засобом. У розумінні багатьох дослідників найочевиднішим способом стимулювання підприємств регіону до СВ і СР є встановлення чітких законодавчих вимог дотримання національних стандартів та обов'язкового випуску нефінансової звітності в даних напрямках. Подібне, на наш погляд, є малоперспективним як в плані якості звітності, так і в плані ефективності обраної моделі поведінки зі сторони підприємств регіону. Добровільне виконання принципів СВ та СР в даний час представляється більш продуктивним.

У той же час держава повинна сприяти поширенню ідеології соціально залученої поведінки підприємств регіону і всіляко підтримувати її як адміністративно, так і інформаційно.

До непрямих (зовнішніх) факторів, що впливають на стійкий розвиток

підприємств регіону, відносять соціальну та політичну стабільність, рівень життя населення та загальну макроекономічну ситуацію. У суспільстві, яке переживає економічні труднощі, такі як низькі заробітні плати, високий рівень бідності та загальне зниження життєвого рівня, соціально відповідальна поведінка підприємств і їх активна участь у розв'язанні нагальних соціальних проблем сприймаються дуже позитивно. Водночас, у таких умовах етичне, відповідальне споживання часто поступається місцем простій ціновій конкуренції, коли споживачі орієнтуються виключно на найдешевші товари, не звертаючи уваги на соціальну залученість виробників.

Навпаки, у періоди економічного зростання та благополуччя суспільство більше зосереджується на питаннях, які раніше мали менший пріоритет з точки зору етичних норм – наприклад, дитяча праця, якість харчових продуктів, соціальна відповідальність виробників і продавців.

Важливим чинником сталого розвитку підприємств регіону є також якість людського та соціального капіталу суспільства. Високий рівень людського капіталу, що характеризується наявністю розвиненої системи масової освіти, значним відсотком населення з вищою освітою, високим рівнем освіченості, професіоналізму, досвіду та здатністю до творчої діяльності, значно полегшує впровадження і реалізацію принципів сталого розвитку на рівні підприємств.

Ступінь розвитку цивільного суспільства є одним із ключових факторів, що визначають стійкість розвитку підприємств регіону. Цивільне суспільство (Civil society) охоплює сукупність вільних громадян та неурядових організацій і інституцій, які функціонують незалежно від державної влади, чиновницького апарату чи уряду, через які виявляються інтереси і воля населення. Поняття цивільного суспільства є багатогранним і тісно пов'язане з рівнем громадянських свобод, правовою захищеністю, високою громадянською активністю, повним забезпеченням прав і свобод людини, конкурентністю у «третьому секторі», доступністю інформації, свободою слова, рівнем освіти та розвитком середнього класу.

Одним із важливих проявів цивільного суспільства виступає інститут

цивільного контролю, який полягає у нагляді за діяльністю державних і муніципальних органів, оцінці законності та ефективності їх роботи, а також у прийнятті правових заходів для усунення порушень прав і свобод громадян, виявлених у діяльності цих інститутів. Цей механізм значною мірою стимулює підприємства регіону до соціально відповідальної діяльності, тоді як його відсутність часто призводить до формального підходу бізнесу, що лише імітує наявність соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність грає важливу роль в системі факторів сталого розвитку підприємства регіону, інтернуючись у всі напрямки її основної діяльності. Проблема функціонального взаємозв'язку трьох понять соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної стійкості та сталого розвитку – у межах підприємства регіону займала уми багатьох дослідників. Вперше на це звернув увагу Н. Фінч [219], типологію якого, що складається з трьох підходів, ми розширили і доповнили. На наш погляд, є можливим виділити наступні підходи до трактування стійкого розвитку підприємства регіону, а також його взаємозв'язку з соціальною відповідальністю:

- немасштабованість стійкого розвитку і незастосовність його до бізнесу;
- корпоративна стійкість як мікроекономічний аспект СР;
- КС і внесок у стійкий розвиток як результат СРБО;
- змішання понять СР та КС;
- відсутність відмінностей між СВБ, СР та КС;
- СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів фірми;
- КС і соціальна відповідальність;
- СРБО і соціальна відповідальність.

Проблема немасштабованості СР у тому, що це поняття, якщо стосується до макрорівня і стосується глобальних економічних, соціальних і екологічних проблеми всього товариства, на перший погляд, майже незастосовно лише на рівні фірми. На думку Д. Медоуза сама «стійкість» (перед зовнішніми впливами) має властивість масштабованості і «може бути властива людині, організації або спільноті». Ідея ж «стійкого розвитку в її первісному розумінні,

принципово немасштабована, в її індивідуальному рівні просто немає сенсу, вона працює лише у великих масштабах – планети, регіону, країни» [97]. За цієї причини, з точки зору Медоуза, «корпоративна стійкість» (corporate sustainability) можлива, а «стійкий розвиток бізнесу – організації» (sustainable development of business organization) – ні.

Корпоративна стійкість як мікроекономічний аспект сталого розвитку розглядається, зокрема, О. Чернишовим, згідно думці якого, корпоративна стійкість представляє собою мікроекономічну інтерпретацію концепції стійкого розвитку [46]. У той час як в концепції стійкого розвитку розглядаються проблеми формування збалансованої глобальної системи в умовах стійкого (припустимого) розвитку, в рамках концепції корпоративної стійкості досліджується стійкість підприємств регіону перед зовнішніми впливами. І. Каліна вважає, що «концепції сталого розвитку та корпоративної стійкості слід розглядати як концепції різного рівня: перша відображає погляди на стійкий розвиток товариства (макроекономічні аспекти стійкого розвитку), друга – погляди на трактування і фактори корпоративної стійкості (мікроекономічний аспект)» [78].

КС і внесок в стійкий розвиток як результат СРБО – згідно визначенню Д. Елкінгтона [46], стійкий розвиток організації повинен розумітися не тільки як підхід бізнесу до забезпечення свого довгострокового розвитку, а також як область теорії та практики, за допомогою якої представники бізнесу працюють над підвищенням життєздатності екосистем, спільнот і економіки [293], тобто, здійснюють внесок в глобальний СР. Відповідно до визначення Р. Штойрера [287], соціальна відповідальність бізнес-організації (СРБО) розглядається як модель, якою керуються корпорації у здійсненні своєї економічної, соціальної та екологічної діяльності як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. На думку Т. Діліка та К. Хокертса, СРБО полягає у задоволенні вимог як прямих, так і непрямих зацікавлених сторін компанії — серед яких акціонери, працівники, споживачі, активістські групи, місцеві громади та інші — що можуть суперечити потребам майбутніх поколінь зацікавлених осіб

[208].

На думку Р. Штойрера, СРБО означає ухвалення бізнес-стратегії і ведення діяльності, відповідальних потребам підприємства і його зацікавлених сторін з метою збереження і зміцнення людських і природних ресурсів, які виявляться необхідні у майбутньому [208]. В той час, як стійкий розвиток зазвичай сприймається як модель соціального розвитку, в якій враховується широкий спектр питань якості життя в довгостроковій перспективі, стійкий розвиток організації, за думкою Штойрера, є моделлю поведінки, в якій враховуються коротко- і довгострокові економічні, соціальні і екологічні показники корпорації. Іншими словами, сталий розвиток у мікроекономічних рамках можна сприймати як основу для корпоративної стійкості [287].

Змішування понять сталого розвитку та корпоративної стійкості є іншою актуальною проблемою. Як правило, у вітчизняній науковій літературі вони використовуються як абсолютні синоніми, хоча це також далеко від дійсності, оскільки «стійкість» є станом, а «стійкий розвиток» - процесом досягнення даного стану. Стійкий розвиток має в своїй основі розуміння граничного навантаження на навколишнє середовище будь-якого роду, з якої витягуються необхідні суспільству блага. Відповідно, стійким можна рахувати такий розвиток, при якому вплив на екологічну, соціальну і економічну сфери не перевищує меж, припускаючих можливість відновлення цих сфер.

Відсутність відмінностей між СВБ, СР та КС – на думку Штойрера [287], відмінності між цими трьома поняттями в останні роки стали вкрай незначними. За думкою М. Марревійка, багато дослідників вважають корпоративну стійкість та соціальну відповідальність бізнесу синонімами [247]. Останнє, на наш погляд, неприпустимо (у тому числі через різні тимчасові періоди, якими оперують дані поняття, і їх специфіки). Запропонована Штойрером модель об'єднується двома основними напрямками. З одного боку, як загальна основа розглядається СР, з іншої сторони, головною можливістю підприємства регіону по досягненню стійкості вважається робота зі стейкхолдерами (Stakeholder Relations Management або SRM), що є частиною

соціальної діяльності [20]. Представники бізнесу загалом підтримали ідею поділу середовища організації на внутрішню і зовнішню і відповідного розподілу її елементів.

СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів бізнесу – ряд дослідників пропонують визначити сталий розвиток підприємства регіону (СРБО) як такий, що не буде негативно відображатися на потребах майбутніх стейкхолдерів бізнесу. Однак, дані визначення носять ряд внутрішніх протиріч, оскільки період існування підприємств регіону практично не дозволяє говорити про повноцінну зміну поколінь їх стейкхолдерів.

Корпоративна стійкість та соціальна відповідальність – Браммер, Брукс і Павелін [186] провели дослідження, що доводять вплив соціальної відповідальності на короткострокову і довгострокову прибутковість акцій і можливість досягнення фінансової стійкості. Зокрема, автори вивчили взаємозв'язок прибутковості акцій 100 найкращих соціально відповідальних компаній США (America's 100 best corporate citizens) протягом короткострокового (за методом щоденної та накопиченої надлишкової прибутковості) та довгострокового (за допомогою регресійного аналізу) періодів, показавши надмірну прибутковість в короткостроковий період і сумнівні результати по падінню довгострокової прибутковості (яка виявилася в середньому на 3% нижче компаній S&P 500).

Леонардо Бечетті та співавтори [181], досліджуючи ризики інвестиційної стратегії збереження акцій, дійшли висновку, що впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу призводить до часткового зміщення цілей компанії — від традиційної максимізації добробуту акціонерів до максимізації добробуту всіх зацікавлених сторін організації. Це супроводжується зниженням волатильності прибутковості, підвищенням корпоративної стійкості (особливо у випадках різких ринкових коливань) та збільшенням обсягів продажів, водночас відбувається зниження прибутковості акцій. Соціальна відповідальність у цьому контексті розглядається як сукупність позитивних і негативних наслідків. До позитивних ефектів належать підвищення залученості

працівників у виробничий процес, зростання мотивації персоналу, що сприяє збільшенню продуктивності і, відповідно, обсягів продажів. Негативними ж вважаються зростання витрат, пов'язаних із забезпеченням персоналу.

Згідно думки А. Кляйне і М. фон Хауфа, цілком логічно розглядати корпоративну стійкість по відношенню до соціальної відповідальності як концепцію другого порядку, що спрямовується ідеєю стійкості та елементарного виживання компанії. У той же час О. Чернишов звертає увагу на те, що, за думкою португальських дослідників М. Бранко та Л. Родрігеса [187], всі три підстави стійкості виявляються представленими в підході до СВ, сформульованому А. Кероллом [46].

Стійкий розвиток підприємства регіону та соціальна відповідальність – окремою проблемою виступає взаємозв'язок соціальної відповідальності і стійкого розвитку підприємства регіону. Існують різні думки:

СВ представляє собою зонтичну концепцію,

СРБО включає в себе соціальну відповідальність бізнесу,

СРБО це нова парадигма, що прийшла на зміну СВ [31, 146].

Соціальна відповідальність як зонтична концепція активно розглядалася О. Чернишовим [46], згідно думки якого, соціальна відповідальність представляє собою зонтичну концепцію, покриваючи такі похідні її еволюції, як: концепція зацікавлених сторін, корпоративне громадянство і корпоративна стійкість.

За думкою ряду дослідників, визначення кордонів соціальної відповідальності також ускладнено постійним розвитком концепції і зміною взаємних претензій зацікавлених сторін [236]. Штойрер рекомендує використовувати запропоноване Європейської комісією визначення соціальної відповідальності, згідно якому соціальна відповідальність передбачає добровільну інтеграцію бізнесом соціальних та економічних проблем у своїй діяльності та взаємодії із зацікавленими сторонами, що відповідає концепції триєдиного підсумку (Triple bottom line).

Соціальна відповідальність бізнесу як частина СРБО – спроба показати

взаємозв'язок СВ і СРБО робилася Р. Штойрером [287], в основу дослідження якого була закладена концепція зацікавлених сторін, що була розглянута Т. Дональдсоном і Л. Престоном [205]. Згідно підходу останніх, питання СР необхідно розглядати в рамках трьох вимірювань: нормативного; інструментального та дескриптивного [46]. Нормативний вимір визначає, які питання СР знаходяться у сфері уваги бізнесу та пов'язані з зацікавленими сторонами. Інструментальний вимір визначає, якою мірою питання СР можуть бути реалізовані за допомогою взаємодії зі стейкхолдерами. Дескриптивний вимір наказує, які питання СР цікавлять зацікавлені сторони і, отже, повинні наважуватися організацією.

СРБО нерідко розглядається як одночасно задовольняючий запити зацікавлених сторін та максимізуючий прибуток [221]. У своєму дослідженні з урахуванням теоретичного моделювання А. Мак Кей, Т. Мак Кей та Дж. Барні [225] розглядають цю ситуацію як баланс стейкхолдерської задоволеності і максимізації прибутку. Основним принципом моделювання є визначення точки еквілібріуму як рівноваги цін акцій відповідальних і безвідповідальних підприємств регіону. Змоделювавши рівноважну ситуацію, автори вивчили низку нерівноважних випадків, коли «попит на соціальну відповідальність» вище або нижче її пропозиції, відстежуючи, яким чином змінюється вартість підприємства регіону. Авторами були зроблені висновки, що у тих випадках, коли СВ не максимізує прибуток підприємства регіону, вона збільшує її ринкову вартість.

У дослідженні Д. Меле [232] на основі анкетування представників бізнес-спільноти було вивчено вплив реалізації принципів УРБО на конкурентні переваги організації, яке показало, що іспанський бізнес розглядає конкурентні переваги як другий по значимості позитивний наслідок соціальної відповідальності після покращення бізнесу репутації. Верзер і Чандлер [237] дійшли висновку, що інтеграція в стратегію принципів СРБО наводить до зростання конкурентоспроможності.

Стійкий розвиток підприємства регіону як нова парадигма, що прийшла

на зміну СВБ – на думку ряду таких дослідників, як Т. Діллік та К. Хокертс стійкий розвиток підприємства регіону має на увазі набагато більше широке тлумачення поняття «капітал», чим те, що використовувалося до цього економістами і екологами [208]. Триєдиний підхід, в якому розкривається відповідальність в екологічній, економічній і соціальній сферах, знаходить повне відображення в моделі triple bottom line (TBL), що є частиною концепції СРБО. Автори запропонували розділити поняття «капітал» відповідним чином – на три різні види: економічний (economic capital), природний, (natural capital) та соціальний (social capital). Кожен із перерахованих капіталів має певну специфіку.

Економічний капітал задовго до появи стійкого розвитку підприємства регіону розглядався з позиції стійкості. Наприклад, ще Хікс зазначив, що витрати не повинні перевищувати доходи, оскільки наявний дохід визначає можливості суб'єкта економічної діяльності [234]. Слід відзначити, що природа інтелектуального (intellectual capital [238], організаційного (organizational capital [221], репутаційного (reputation capital) [226, 230] та людського капіталів (human capital [282, 182, 229] вивчена слабо.

Природний капітал може приймати форми природних ресурсів і екосистемних послуг (ecosystem services). Амортизація природного капіталу не може продовжуватися нескінченно [224]. Необхідність осмислення зв'язку між промисловою і екологічною системами призвела до дефініцій «промислового метаболізму» (industrial metabolism) [173, 174], нестійкості природного капіталу [175] і поняттю екосистемних послуг (ecosystem services) [224].

За думкою Діліка і Хокертса, соціальний капітал є «керованим», а ідея про те, що компанії мають робити свій внесок, не нова: подібні думки висловлювалися ще в 1960-х роках, на зорі формування соціальної відповідальності бізнесу, Лайкертом [232] і Гойдер [228].

На нашу думку, концепція сталого розвитку підприємства регіону виступає як нова парадигма, що поступово замінює традиційне розуміння соціальної відповідальності бізнесу. Орієнтуючись на принципи соціальної

відповідальності бізнес-організацій (СРБО), підприємство набуває більш глибокого і чіткого усвідомлення потенційних ризиків та загроз, орієнтується на довгострокову перспективу та приймає розширені зобов'язання перед своїми зацікавленими сторонами. Реалізація СРБО відбувається через активну взаємодію зі стейкхолдерами, а також у рамках концепцій корпоративного громадянства і створення спільних цінностей. Цей процес може бути викликаний як безпосередніми соціальними вимогами, так і під впливом сучасних викликів чи «революцій» у сфері соціальної відповідальності [20].

Потреба у взаємозв'язку між поняттями корпоративної стійкості та сталого розвитку передбачає, що соціальна відповідальність бізнес-організацій здатна впливати як на глобальний сталий розвиток, так і на рівень корпоративної стабільності, що може бути ілюстровано за допомогою моделі, представленої на рис. 2.1.

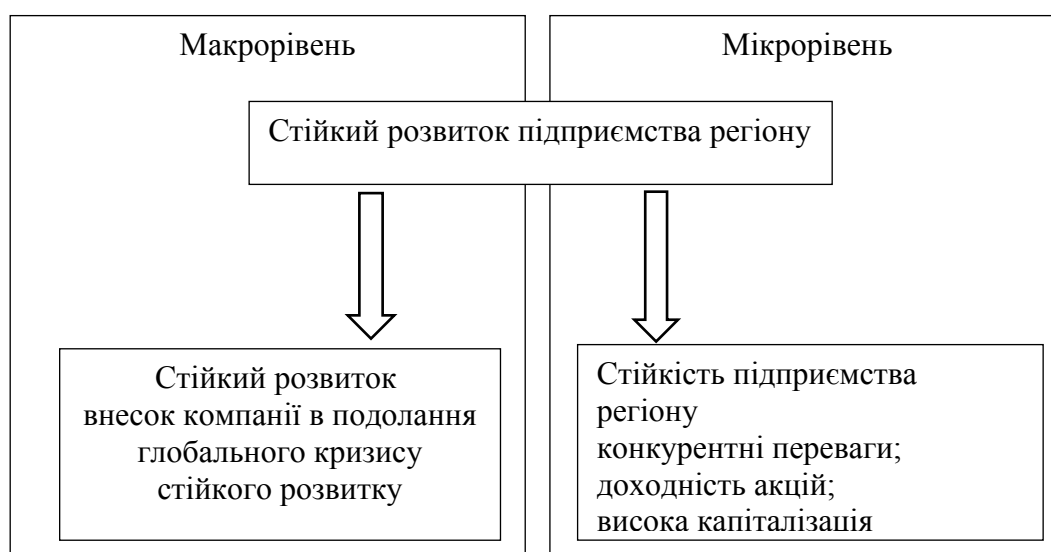

Рис. 2.1. Взаємозв'язок концепцій сталого розвитку підприємства регіону, корпоративної стійкості та стійкого розвитку [складено автором]

Стійкий розвиток підприємства регіону надає вплив на макро та мікрорівень. На макрорівні організація, розділяючи принципи СРБО, здійснює внесок в стійкий розвиток товариства. На мікрорівні організація, розділяючи принципи СРБО, досягає власної стійкості за рахунок: збільшення конкурентоспроможності, зростання прибутковості акцій та капіталізації

підприємства регіону. Соціальна відповідальність бізнесу грає важливу роль як фактор стійкого розвитку підприємства регіону. Вплив соціальної відповідальності поширюється на різні аспекти діяльності підприємства регіону, сприяючи стійкому розвитку підприємства регіону.

Отже, нами можуть бути зроблено такі висновки:

1. Керуючись вивченими роботами і проаналізованими підходами до зв'язку соціальної відповідальності бізнесу із сталим розвитком підприємства регіону, нами була розкрито роль соціальної відповідальності бізнесу як фактора сталого розвитку підприємства регіону та показано місце зазначеного фактора в системі факторів стійкого розвитку підприємства регіону.

2. Нами були запропоновані вісім підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону, а також взаємозв'язку понять соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної стійкості та сталого розвитку підприємства регіону (немасштабованість СР; КС як мікроекономічний аспект СР; відсутність відмінностей між СВБ, СР і КС; СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів фірми; КС та соціальна відповідальність; СРБО та соціальна відповідальність).

3. В результаті дослідження підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону нами запропоновано «ув'язування» понять корпоративної стійкості, стійкого розвитку і стійкого розвитку підприємств регіону.

2.3. Оцінювання перспектив стійкого регіонального розвитку на базі соціального інвестування

В умовах сучасних соціально-економічних викликів Україна активно розвиває концепцію стійкого регіонального розвитку, де важливу роль відіграє соціальне інвестування. Це стратегічний підхід до фінансування проєктів, що не лише генерують економічну вигоду, а й сприяють соціальним та екологічним перетворенням. В останнє десятиліття в Україні зростає кількість ініціатив, спрямованих на підвищення соціального капіталу, розвиток

інфраструктури, підтримку соціального підприємництва та покращення умов життя населення в регіонах.

Значний вплив на розвиток соціального інвестування мали міжнародні організації, такі як Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація (IFC), а також низка благодійних фондів. Ці інституції підтримують фінансовими грантами та технічною допомогою малі та середні підприємства, що реалізують соціально орієнтовані проєкти. Зокрема, ЄС фінансує програми місцевого розвитку в межах ініціативи «EU4Business», що передбачає підтримку підприємництва та інновацій в регіонах.

Окрім міжнародної підтримки, в Україні розвивається власний сектор соціальних інвестицій. Деякі великі корпорації активно впроваджують політику корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), вкладаючи кошти у розвиток місцевих громад, екологічні проєкти та освітні ініціативи. Наприклад, компанії в галузях енергетики та агропромислового комплексу інвестують у відновлювані джерела енергії, модернізацію виробничих потужностей та покращення екологічної безпеки.

Дослідження показує, що питання розмірів вкладень бізнесу у регіональний розвиток та їх достатності залишається дискусійним. Представники бізнесу вважають, що вкладають більш, ніж достатньо, фактично безпосередньо звинувачуючи території присутності в утриманстві. Представники регіональної влади та представники громадськості впевнено вважають, що бізнес, особливо великий, сировинний, витягує максимум прибутку і не компенсує негативних наслідків своєї діяльності.

Досить багато досліджень доводять безпосередні вигоди, які дає бізнесу соціальне інвестування, зокрема:

- створення стабільного економічного середовища;
- збільшення ринкової вартості компанії в довгостроковій перспективі;
- зниження операційних ризиків;
- покращення фінансових показників;
- зростання продуктивності праці.

Однак у поданні ресурсодобувного бізнесу всі відстрочені вигоди в сукупності не перекривають обсягів реально одержуваних доходів.

У зв'язку з цим вважаємо, що соціальні інвестиції повинні максимально запобігти всіх можливих збитків.

Пропонуємо розрахувати обсяг щорічних соціальних інвестицій необхідних для нівелювання негативних ефектів роботи вугледобувної промисловості на прикладі Донецької області за даними до початку повномасштабного вторгнення Росії.

1. Інвестиції в природоохоронні заходи ($I_{пз}$) розраховані на основі економіко-математичної моделі, розробленій автором ще в 2015 року.

2. Рівень витрат на охорону навколишнього середовища в області, згідно з розрахунками, в цілому набагато нижчий мінімально необхідного (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Обсяг коштів обласного бюджету на природоохоронні цілі [складено автором]

Рік	Об'єм промислового виробництва, млн. грн	Загальна сума коштів, спрямована на охорону та відновлення навколишнього середовища, млн. грн	Кошти підприємств, %	Сума інвестицій, що не є необхідними для мінімізації втрати якості навколишнього середовища, млн. грн
2016	478533,588	5708	26,3	15639
2017	550646,355	2058	22	16230
2018	658775,875	1669	19	17290
2019	899155,792	3150	10,57	19492
2020	1097994,904	2954	н/д	21313
2021	947067,758	5110	н/д	19930

Як свідчать дані, більшу частину витрат несе регіональний бюджет, тоді як основний деструктивний вплив надають безпосередні природокористувачі – промислові підприємства. Відповідальність розподілена вкрай нерівномірно, прибуток отримує бізнес, а негативні наслідки повністю лягають на плечі регіональної влади та населення. Обсяг коштів приватного суб'єкта знижується щорічно: сума вкладень в охорону навколишнього середовища у 2019 році

склала 10% від загальних витрат, тоді як в 2016 року частка підприємств була більше 30%.

Загалом рівень екологічних витрат (витрат на зниження шкідливих викидів, утилізацію відходів та відновлення природного середовища) мав би зрости до 1-1,5% ВВП до 2022р., тоді як, на думку експертів, для стабілізації якості навколишнього природного середовища в цілому на рівні народного господарства країни було необхідно, щоб рівень природоохоронних витрат становив 6% від ВВП, а для значного поліпшення її стану необхідно 8-10% від ВВП.

2. Інвестиції у запобігання економічної шкоди (I_{esh}) – покриття витрат на усунення збитків, завданих навколишньому середовищу (детальніше розрахунки еколого-економічної шкоди наведені раніше, суму інвестицій приймаємо рівною його розміру) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Інвестиції в запобігання економічної шкоди (Донецька область, млн грн)

Рік	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сума I_{esh}	34816	44359	39621	57757	46922	65704

3. Витрати на соціальний розвиток територій присутності (I^{ci}), складаються з нагальних потреб регіону та визначається регіональною владою. Загалом обсяг грошових вливань у різні напрями соціально-економічного розвитку представлений в табл. 2.3.

Включати до розрахунку необхідного обсягу соціальних інвестицій усі дані представлені в табл. 2.3 не є необхідним, так як, наприклад, інвестиції у будівництво – це комерційні інвестиції будівельних фірм.

Таблиця 2.3

Обсяги інвестицій Донецької області, в фактично діючих цінах у млн грн, всього

Рік	Обсяги інвестицій, в різні напрямки соціально-економічного розвитку Донецької області, в фактично діючих цінах в млн грн, всього			
	Будівництво, млн грн	Освіта	Охорона здоров'я	Витрати на соціальну політику

2021	н/д	39857,1	13780,9	42350
2020	130606,8	51152,7	11923,1	40370,5
2019	117662,3	43393,5	7992,1	37758,5
2018	95732,5	42744,3	21606,2	23701,5
2017	111619,6	42198,2	21179,1	24190,8
2016	121652,0	45293,4	19520,9	23535,2
2015	111660,2	41778,9	19178,1	19602,8
2014	114065,1	39184,7	22849,6	18803,5
2013	102265,8	36336,3	21839,0	18382,7
2012	69863,0	29509,1	14367,4	18540,8
2011	65923,1	26962,4	13445,5	16027,1
2010	79178,1	27532,4	14853,9	12313,6
2009	58041,9	21344,9	12834,8	9203,5
2008	42033,2	13942,8	8609,3	5195,6
2007	35251,7	13942,8	8609,3	5195,6
2006	19320,4	11588,9	6476,9	3747,5
2005	13373	8163,5	4680,5	2966,6
2004	10878,1	4938,7	4938,7	4938,7
2003	9871,2	3077	3077	3077
2002	8281,2	2443,5	2443,5	2443,5

В основі наших розрахунків лежать показники забезпеченості території регіону об'єктами охорони здоров'я, освіти, житлового фонду, автомобільними дорогами з твердим покриттям і об'єктами соціально-культурного і спортивного призначення, а також результати дослідження найбільш значущих потреб населення, яке проживає на території безпосереднього впливу вугледобувних підприємств (табл. 2.4).

(І^с) береться як загальна сума бюджетних вкладень в певний тимчасовий період (рік). У 2021 році на покриття соціальних витрат за різними напрямками було витрачено 122 524,34 млн грн. бюджетних коштів, таким чином 68% необхідних витрат було закрито без залучення коштів приватного суб'єкта.

Таблиця 2.4

Обсяги інвестицій в різні напрямки соціально-економічного розвитку

Донецької області в фактичних цінах, млн грн

Рік	Житлова та соціальна інфраструктура	ЖКГ і дорожній комплекс	Освіта	Охорона здоров'я	Витрати на соціальну політику
2021	9239,6	17296,8	39857,1	13780,9	42350
2020	3591,4	12572	51152,7	11923,1	40370,5
2019	4033	9667,5	43393,5	7992,1	37758,5
2018	5616,4	7090,8	42744,3	21606,2	23701,5

2017	6190,2	5403,9	42198,2	21179,1	24190,8
------	--------	--------	---------	---------	---------

4. ($I_{\text{ді}}$) в якості додаткового складника для вугледобувних територій до розрахункового обсягу соціальних інвестицій повинні бути включені витрати на переселення громадян із пошкодженого житла, а також територій, які стають непридатними для проживання внаслідок роботи вугледобувних підприємств. Необхідно визначити частку участі підприємств у покритті цих витрат на основі механізмів партнерства держави і бізнесу.

За поточного фінансування по 400 млн грн. на рік, термін реалізації комплексної програми по переселенню складе 25 років, що викликає серйозну соціальну напруженість в вугільних містах.

Для оптимального скорочення терміну необхідно залучати додаткові засоби приватного суб'єкта у розмірі поточного бюджетного фінансування. Таким чином, величина $I_{\text{ді}}$ приймається рівною 400 млн грн.

Загальна величина витрат на соціальні інвестиції має бути щорічно не менше – $Z_{\text{сі(середнє)}} = 178,943$ млрд. грн. (табл. 2.5)

Таблиця 2.5

Загальна величина витрат на соціальні інвестиції (Донецька область, млн грн)

Рік	2017	2018	2019	2020	2021	Середнє значення
$Z_{\text{сі}}$	159751,2	158070,2	180493,6	188244,7	208158,4	178943

Уточнивши загальну величину витрат, розрахуємо рівень соціальної відповідальності регіону згідно узагальненого показника, запропонованого в першому розділі. $Y_{\text{SR}} = 0,019$ при еталонному значенні – 0,75.

Враховуючи той факт, що саме діяльність розвиненого вугледобувного бізнесу тягне за собою формування значної шкоди навколишньому природному середовищу, а також послідовно призводить до погіршення здоров'я працівників підприємств та населення, що проживає на території області, вважаємо за необхідне закріплення соціального інвестування як постійного інвестиційного процесу вугледобувних підприємств на нормативно-правовому

рівні. Відшкодування збитків має бути завданням не тільки суб'єкта держави, але і суб'єктів підприємництва. Обсяги соціального інвестування розраховуються згідно реальних збитків і потреб соціально-економічного розвитку регіону і в обов'язковому порядку включаються в програми соціальної відповідальності бізнесу.

Для вирішення суперечностей, що виникають, необхідно вплинути на ставлення бізнесу таким чином, щоб облік соціального впливу став фундаментальним аспектом інвестування. Для вирішення цього завдання, насамперед, необхідно увімкнути питання соціального інвестування в компетенцію соціально-економічного розвитку регіону не лише у вигляді окремого розділу, а й як окремого критерію політики такого розвитку. На наш погляд, закріплене соціальне інвестування – це той механізм, який дозволяє перемістити негативні екстерналії діяльності вугледобувних підприємств із зони відповідальності держави в зону відповідальності бізнесу.

Через складність розглянутих регіонів, а також значень абсолютної шкоди завданої діяльністю вугледобувних підприємств припускаємо, що вугледобувні підприємства мають покривати $3/4$ необхідного розміру соціальних інвестицій, бюджетні ж витрати повинні скоротитися до $1/4$.

Забезпечення достатнього рівня соціального інвестування призведе до формування комплексного регіонального ефекту, включаючи запобігання еколого-економічних збитків, підвищення соціально-екологічної безпеки і конкурентоспроможності регіону, зниження додаткових видатків та підвищення доходів місцевих бюджетів та домогосподарств.

Виклики соціального інвестування в Україні:

Низька обізнаність та недовіра. Багато потенційних інвесторів та підприємців не знайомі з концепцією соціального інвестування або ставляться до нього скептично через відсутність зрозумілих механізмів отримання прибутку.

Відсутність розвиненої інфраструктури. В Україні поки що недостатньо спеціалізованих фондів, платформ та аналітичних центрів, які могли б сприяти

розвитку соціальних інвестицій.

Законодавчі бар'єри. Відсутність чіткої законодавчої бази щодо соціального підприємництва та інвестування створює невизначеність для інвесторів.

Доступ до фінансування. Соціальні підприємства часто не мають достатніх фінансових ресурсів і не можуть конкурувати за традиційні інвестиції.

Низький рівень міжсекторальної співпраці. Співпраця між державою, бізнесом та громадянським суспільством є недостатньо розвиненою, що обмежує можливості залучення капіталу та створення сприятливого середовища.

Перспективи розвитку:

збільшення державної підтримки – уряд може сприяти соціальному інвестуванню через податкові пільги, субсидії та створення сприятливого правового середовища;

розвиток інструментів фінансування – важливими кроками можуть стати створення соціальних облігацій, інвестфондів та краудфандингових платформ для соціальних ініціатив;

залучення міжнародного досвіду та капіталу – інтеграція з міжнародними організаціями та фондами може допомогти адаптувати найкращі практики та залучити додаткове фінансування;

підвищення рівня обізнаності – проведення освітніх кампаній, тренінгів та форумів для інвесторів і підприємців може змінити ставлення до соціального інвестування;

розширення співпраці між секторами – взаємодія між бізнесом, неурядовими організаціями та державними структурами сприятиме розвитку соціальних інвестицій та стійких моделей бізнесу.

Соціальне інвестування в Україні має значний потенціал, але його реалізація потребує вирішення ключових викликів. Впровадження ефективної державної політики, залучення міжнародного досвіду та активізація

громадянського суспільства можуть стати каталізаторами розвитку цього важливого напрямку.

Висновки до розділу 2

Керуючись дослідженням ролі соціальної відповідальності бізнесу у стійкому розвитку підприємства регіону, можна зробити наступні висновки:

Нами були виявлені напрямки, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності. Як ми гадаємо, такі підходи і напрямки сучасної економічної думки, як свідома економіка (conscience economy), соціальна економіка (social economy), концепція загальних цінностей (shared values concept), свідомий капіталізм (conscious capitalism) і позитивна економіка (positive economy) є близькі до концепції соціальної відповідальності (social responsibility). Дані напрямки піддаються серйозній критиці як такі, що не мають принципової наукової новизни і значних відмінностей від концепції соціальної відповідальності. Розглянуті нами підходи мають ряд подібностей і дублюють один одного, відштовхуючись від базових принципів соціально-відповідальної поведінки.

В основі більшості концепцій, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності лежить триєдиний підхід (модель triple bottom line, TBL, або 3BL) з властивим йому розподілом на три сфери: економічну, екологічну та соціальну. Представники бізнесу сприймаються як «агенти змін», які беруть на себе відповідальність за вирішення актуальних проблем товариства (у том числі таких питань стійкого розвитку, як відповідальне виробництво і споживання, розвиток товариства і рішення екологічних проблем). У більшості напрямів підкреслюється принцип «win-win strategy» (стратегії «загальної вигоди», взаємовигідний як для бізнесу, так і для його зацікавлених осіб). Стейкхолдерський підхід використовується практично у всіх представлених напрямках.

Стійкий розвиток підприємства регіону представляє собою перспективне поле для проведення дослідницької та наукової діяльності. На наш погляд, одним з основних завдань на сьогоднішній день стає вироблення всебічного розуміння природи УРБО: драйверів (стимулів) підприємств регіону, вигод і перспектив, основних критеріїв і факторів стійкого розвитку організації.

Керуючись вивченими роботами і проаналізованими підходами до зв'язку соціальної відповідальності бізнесу із сталим розвитком підприємства регіону, нами була розкрито роль соціальної відповідальності бізнесу як фактора сталого розвитку підприємства регіону та показано місце зазначеного фактора в системі факторів стійкого розвитку підприємства регіону.

Нами були запропоновані вісім підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону, а також взаємозв'язку понять соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної стійкості та сталого розвитку підприємства регіону (немасштабованість СР; КС як мікроекономічний аспект СР; відсутність відмінностей між СВБ, СР і КС; СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів фірми; КС та соціальна відповідальність; УРБО та соціальна відповідальність).

В результаті дослідження підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону нами запропоновано «ув'язування» понять корпоративної стійкості, стійкого розвитку і стійкого розвитку підприємств регіону.

Доведено, що забезпечення достатнього рівня соціального інвестування призведе до формування комплексного регіонального ефекту, включаючи запобігання еколого-економічних збитків, підвищення соціально-екологічної безпеки і конкурентоспроможності регіону, зниження додаткових видатків та підвищення доходів місцевих бюджетів та домогосподарств. Соціальне інвестування в Україні має значний потенціал, але його реалізація потребує вирішення ключових викликів. Впровадження ефективної державної політики, залучення міжнародного досвіду та активізація громадянського суспільства можуть стати каталізаторами розвитку цього важливого напрямку.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РЕАЛІЗАЦІЄЮ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Розробка інструментарію розповсюдження соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку

Соціальне інвестування для світової економіки є важливим процесом, який сприяє возз'єднанню соціальної сфери з відповідними її інтересами та економічною сферою з її специфічними цілями та завданнями. Також проекти соціального інвестування спрямовані на усунення наявних диспропорцій у різних секторах економіки, підвищення соціально-економічного розвитку.

Сьогодні в Україні соціальні інвестиції носять точковий характер. Більшість наявних прикладів української практики викликає сумніви щодо своїх параметрів в рамках соціальної ефективності і, як наслідок, сумніви віднесення їх до проектів соціального інвестування. Детальніше приклади подібних проектів та їх особливості в Україні представлені нами у 2 розділі дослідження, а також у додатку В. У рамках високого світового інтересу до даного виду фінансування в останні роки багато великих українських компаній і інвесторів з метою підвищення рейтингу, привабливості і інших маркетингових цілей здійснюють класичні інвестиції під виглядом соціальних. З боку законодавства відсутні критерії та параметри віднесення того або іншого проекту до Impact Investing.

Варто відзначити, що повсюдне поширення соціального інвестування як процесу фінансового регулювання в галузі соціально-економічного розвитку сприятиме:

- підвищенню якості життя населення;
- підвищенню темпів економічного розвитку регіонів і країни загалом;
- збільшенню кількості учасників, залучених в діяльність на фінансовому ринку (потенційних інвесторів);

розвитку взаємодії між інвесторами розвинених країн і країн або країн третього світу для освоєння нових, раніше недоступних областей;

формуванню стійкого соціально-економічного розвитку.

Для повсюдного поширення соціального інвестування необхідно створення відповідної нормативно-правової бази. На відміну від інших, традиційних, процесів фінансового регулювання в системі економічної безпеки інноваційний процес не розглядається ні в одному документі. Рис. 3.1. наочно демонструє дану проблематику.

Рис. 3.1. Нормативно-правова база процесів фінансового регулювання [складено автором]

З представленої схеми видно, що процеси інвестування і кредитування мають достатньо велику нормативно-правову базу, що включає відповідні статті Конституції України [1], Цивільного кодексу України [3], Податкового кодексу України [4], державні закони [202], а також інші документи:

нормативно-правові акти, укази тощо.

Щодо процесів фінансового регулювання соціальних ініціатив, таких як спонсорство та благодійність, нормативно-правова база в Україні вже сформована. Зокрема, спонсорська діяльність регулюється Законом України «Про рекламу», зокрема статтею 5 цього закону. Спонсорство визначається як добровільна матеріальна, фінансова, організаційна або інша підтримка фізичними чи юридичними особами будь-якої діяльності з метою просування виключно власного імені, назви або товарного знаку. Закон також встановлює низку обмежень для спонсорської діяльності. Зокрема, у телепередачах, радіоефірах, матеріалах у інших ЗМІ, а також на видовищних та інших заходах, які проводяться за участю спонсорів, заборонено розміщувати будь-яку рекламну інформацію про спонсора чи його продукцію, окрім назви, імені чи товарного знаку. Крім того, спонсор не має права впливати на зміст чи час трансляції програми, передачі або друкованих матеріалів, які він підтримує. Спонсорство програм новин заборонене. Також спонсорами не можуть бути особи, які виготовляють або розповсюджують товари, реклама яких заборонена законодавством, або продукцію, виробництво чи обіг якої заборонено законом.

В Україні благодійна діяльність регулюється Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI. Цей закон визначає загальні засади благодійної діяльності, встановлює правовий статус благодійних організацій, порядок їх створення, діяльності та припинення, а також регулює відносини у сфері благодійності.

У рамках інноваційного процесу – соціального інвестування – нормативно-правова база відсутня.

Виходячи з отриманої інформації, для масштабування соціального інвестування на державному рівні ми пропонуємо механізм, що включає в себе наступні етапи (рекомендації):

- 1) розробити відповідну законодавчу базу, що чітко описує кордони класичного інвестування, благодійності і соціального інвестування;
- 2) розробити механізми взаємодії держави і бізнесу;

- 3) розробити державні інвестиційні соціальні продукти;
- 4) створити умови, що стимулюють розвиток і поширення соціального інвестування у країні;
- 5) забезпечити інформаційну підтримку всіх учасників процесу;
- 6) виділити на державному рівні сфери економіки, що вимагають припливу капіталу у вигляді соціальних інвестицій (сфери, які страждають на брак фінансів і мають явні проблеми соціального значення).

Розглянемо запропоновані рекомендації більше детально.

Перший етап – це розмежування видів фінансування (традиційні – інвестування, благодійність; інноваційний – соціальне інвестування) на законодавчому рівні. У рамках законопроекту необхідно описати теоретичні основи даних категорій. Теоретичною базою можуть служити визначення, що запропоновані в теоретичній частині роботи і розкривають сутність кожної категорії.

Визначення мають наступний вигляд:

1. Інвестування – це надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатний основі з метою отримання тільки позитивного економічного ефекту [156].

2. Благодійність – це надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на безоплатний основі з метою отримання тільки позитивного соціального ефекту [156].

3. Соціальне інвестування (impact investing) – це надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на оплатній основі з метою отримання позитивного соціально-економічного ефекту [152].

Таким чином, основна відмінність між категоріями, що розглядаються – це їхня мета. При інвестуванні метою є економічний ефект, при благодійності – соціальний ефект, а при соціальному інвестуванні – сукупний соціально-економічний ефект. Цей критерій і має лягти в законодавчу основу розмежування категорій. Однак для цього необхідна не тільки теоретична складова, але і практична. Ефект – це результат діяльності, а ефективність – це

відносний показник, що характеризує результат [19]. Якщо говорити про економічний ефект вкладень, то це пряма вигода інвестора [15, 49]. Ефективність інвестиційної діяльності визначається через ряд класичних показників, таких, як термін окупності інвестицій (період повного повернення вкладених коштів) [52, 57], показник чистого наведеного доходу NPV (характеризує результат інвестиційної діяльності у грошах) [16, 26, 50], показник дисконтованої рентабельності P/I (визначає доходність інвестованого капіталу) [58, 61, 72]. Крім розглянутих існує безліч показників, інформація по розрахункам яких дозволяє визначити економічну ефективність і наявність або відсутність економічного ефекту.

Що стосується другої складової – соціальної, то на сьогодні відсутні конкретні критерії в українській практиці, що дозволяють визначити соціальну ефективність проекту і наявність або відсутність соціального ефекту, незважаючи на те, що у світі використовується більше трьох десятків методик, які дозволяють описати і виміряти соціальний ефект. Вони різняться між собою по складності, ресурсозатратності, області застосування [58]. Соціальний ефект впровадження інвестиційного проекту може виражатися в прямій і непрямій формах. Прямий ефект виникає у зв'язку з безпосереднім будівництвом і наступною експлуатацією об'єкта, непрямий ж проявляється в вигляді податкових надходжень, додаткових інвестицій та розвитку виробництва, галузі, регіону, викликаних реалізацією проекту. Особливістю непрямого ефекту є постійне збільшення. Наприклад, створення нових робочих місць призводить до зниження безробіття в регіоні, потім до підвищення доходів населення, а, отже, і купівельної спроможності, що сприяє створенню нових робочих місць та надходженню додаткових податкових платежів [65].

Звернемося до розгляду процесної методики оцінки соціального ефекту, так як саме вона дозволяє оцінити майбутній ефект на етапі розробки проекту [63].

Основним завданням даної методики є визначення зв'язку між витраченими ресурсами, здійсненими діями і отриманим результатом.

Основним предметом вивчення в даному випадку можна вважати процеси та механізми, що призводять до появи соціальних ефектів, при цьому соціальні ефекти описуються, але не оцінюються.

Процесні методики можуть використовуватися не тільки при створенні проекту (програми), але і в ході його реалізації для коригування дій і результатів. Для цього найчастіше будується логічна модель (logical model) соціально орієнтованого проекту. У якості практичного інструменту соціального проектування логічна модель зазвичай використовується на етапі розробки та планування. У цьому випадку вона є інструментом розробки стратегії, ілюструє і пояснює концепцію проекту для всіх зацікавлених сторін, в тому числі для волонтерів, донорів і інвесторів проекту. Однак можливе використання логічної моделі і для аналізу вже існуючої програми. На етапі реалізації програми логічна модель задає напрямок роботи та допомагає відбирати та аналізувати інформацію щодо ефективності реалізації програми.

На етапі зміни програми логічна модель служить базою для прийняття управлінських рішень, а також демонструє результати програми стейкхолдерів. Логіка соціально-орієнтованої програми описує зв'язок конкретних вживаних дій і реалізації місії програми за допомогою досягнення цілей програми та вирішення завдань. Логіка соціально орієнтованої програми має ієрархічну будову: «при успішному виконанні дій вирішуються завдання програми, при рішенні завдань досягається мета програми; а досягнення цілі програми забезпечує внесок в рішення більш глобальної проблеми (здійснення місії програми)» [63].

Логічна модель (рамка) програми – це структуроване візуальне уявлення про зв'язок ресурсів, вкладених у програму, застосовуваних дій і стратегій, і тих соціальних змін, яких ви прагнете досягти.

Ланцюжок результатів в логічною моделі наведено на рис. 3.2.

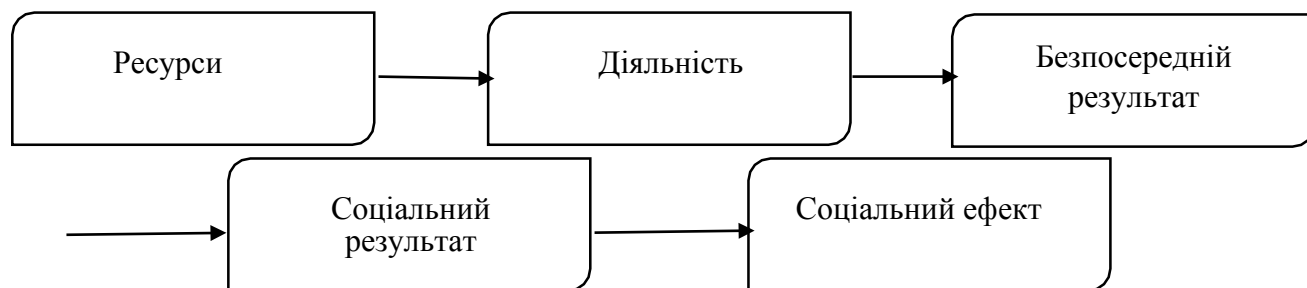

Рис. 3.2. Схема логічної моделі проекту [складено автором]

В логічній моделі проекту під ресурсами ми маємо на увазі всю сукупність вкладень, які необхідні для здійснення соціально орієнтованого проекту.

Дії – це докладний опис того, як саме використовуються ресурси проекту для досягнення поставлених цілей.

Безпосередні результати описують ступінь досягнення поставлених цілей проекту, виражену в натуральних показниках. Ці показники описують або випущений продукт, або кількість та якість наданих послуг. Прикладами безпосередніх результатів можна вважати кількість благополучників проекту, кількість проведених заходів, кількість волонтерів, які підвищили кваліфікацію, кількість людино-годин, витрачених на реалізацію проекту тощо.

Соціальні результати описують зміни, що відбулися в поведінці учасників соціальної програми, а також підвищення рівня їх знань і компетенцій, покращення статусу і задоволеності. Соціальні результати в логічній моделі розглядаються на різних часових проміжках: короткостроковому періоді (1-3 року), середньостроковому періоді (4–6 років) і довгостроковому періоді (7–10 років).

Соціальний ефект (impact) описує довгострокові стійкі зміни в образі життя людей (або інший критерій), пов'язані з реалізацією соціальної програми.

Отже, законодавчо повинно бути позначено, що при фінансуванні, метою якого є отримання соціального ефекту, має відбуватися позитивна динаміка зміни якості життя населення та/або екологічної ситуації в аналізованому

регіоні від здійснюваних вкладень. В залежності від масштабу проекту розрахунок ефективності повинен здійснюється через певний час після реалізації вкладень (наприклад, 1 рік, 3 роки, 5 років, 10 років тощо). До основних критеріїв підвищення якості життя, що вимагають особливої уваги в сучасній державі, відносяться наступні: підвищення тривалості життя, підвищення середнього рівня доходу, зниження безробіття, підвищення доступності соціальних послуг, підвищення якості медицини та освіти, екологічна безпека.

Щоб визначити наявність чи відсутність соціального ефекту, необхідно на етапі впровадження проекту використовувати розглянуту вище логічну модель оцінки та проводити оцінку поточного стану конкретної сфери та конкретних факторів залежно від спрямованості проекту. Потім визначити тимчасовий проміжок (індивідуально, виходячи з цілей і масштабів), через який оцінка буде проведена повторно. Протягом дії проекту оцінка може проводитись кілька разів з метою виявлення динаміки. Інакше говорити про соціальний ефект та соціальну ефективність без конкретної статистики, цифр і фактів не можна. Дані, отримані в результаті оцінки рівня життя або екологічної складової середі конкретного регіону, в обов'язковому порядку повинні фіксуватися офіційно.

Підводячи підсумок всьому вищевикладеному, варто зробити наступні висновки:

при наявності тільки економічного ефекту, підтвердженого цифрами, проект буде віднесений до класичного інвестування;

при наявності тільки соціального ефекту, розрахованого і зафіксованого у динаміці, протягом існування проекту, він буде віднесений до благодійності;

за наявності сукупного соціального та економічного ефектів, офіційно розрахованих та обґрунтованих, проект буде віднесено до соціального інвестування (Impact Investing).

Саме ці аспекти є основними для створення законодавчої бази в рамках розмежування видів фінансування і масштабування соціального інвестування в

українській практиці.

Другий етап, запропонований нами, – розробити механізми взаємодії держави і бізнесу [48]. У даному випадку саме від держави залежить вибір спрямованості вкладень інших учасників фінансових відносин. Зацікавленість держави в рішенні соціальних проблем, встановлення чітких цілей, розробка соціальних проектів на основі Impact Investing та активне залучення до їх реалізації якомога більшої кількості учасників ринку має бути напрямом діяльності держави щодо реалізації даної цілі.

Можна розглянути наступні види взаємодії держави і бізнесу, використовувані в зарубіжній практиці:

державно-приватне партнерство (ДПП): буде сприяти розвитку соціального інвестування в країні, а також спрощувати процедури, пов'язані з проходженням критеріїв для віднесення їх до Impact Investing і фіксації соціально-економічного ефекту [75];

надання грантів, пільгових кредитів та інших видів підтримки підприємствам, що займаються соціальним інвестуванням [95];

проведення процедури визначення соціального ефекту і ефективності за допомогою державних органів та ін. [82].

В рамках цієї рекомендації можна розглядати велику кількість варіантів взаємодії держави і бізнес-структур. Вибір варіантів і умов взаємодії повинні обиратись індивідуально, виходячи з їх параметрів проекту та інших критеріїв.

Третій етап – розробити державні інвестиційні соціальні продукти. Поширеним інвестиційним соціальним продуктом у багатьох розвинених країнах є соціальні облігації [157, 162, 163]. Цей фінансовий інструмент передбачає у своїй основі класичну облігаційну позику, але мета використання коштів буде вузькоспрямована – рішення соціального та/або екологічного питання, проблеми локально (у конкретному регіоні) чи глобально (на державному рівні). Таким чином, впровадження соціальних облігацій сприятиме вирішенню двох проблем – популяризації Impact Investing і залучення населення в інвестиційну діяльність. Конкретні умови соціальних

облігацій – купонний дохід, термін погашення, цільове використання позики та інше – повинні бути встановлені на державному рівні та бути привабливими для обох сторін економічних відносин.

Четвертий етап – створення умов, стимулюючих розвиток і поширення соціального інвестування країни. У багатьох країнах, де Impact Investing носить масовий характер, передбачені подібні умови. Однією із них є податкові пільги. Можна застосовувати різні варіанти: податкові канікули, зниження рівня податкового навантаження, повне скасування податку на прибуток в період реалізації проекту і т.д. Однак використання даної умови вимагає більш жорсткого відбору та більш ретельної перевірки результативності проектів з метою віднесення їх саме до соціальних інвестицій [177].

Наступний етап (п'ятий) – забезпечити інформаційну підтримку всіх учасників процесу [135]. Мова йде про створення єдиного інформаційного порталу соціального інвестування. Даний майданчик повинен надавати інформацію про діючі проекти, про проекти, що були реалізовані, і про майбутні проекти. Також по кожному з них мають бути проведені розрахунки не тільки соціального та економічного ефекту та ефективності, а й рівня ризику, закладеного в їх реалізацію. Кожен конкретний потенційний інвестор з безлічі варіантів зробить вибір на користь більш привабливого для нього, виходячи з параметрів ризику, прибутковості [42, 43] і соціальної значимості. Таким чином буде організовано взаємодію інвесторів і організаторів проектів без посередників, що підвищить економічну ефективність вкладень [146].

І останній, шостий етап – виділити на державному рівні сфери економіки, що вимагають припливу капіталу у вигляді соціальних інвестицій. Виходячи із географічних особливостей нашої країни, необхідно робити регіональне розмежування по сферах. Є регіони, де необхідний приток капіталу в сільськогосподарський сектор; є регіони, де необхідно підвищувати якість життя через доступність кредитних коштів для розвитку малого і середнього бізнесу; є регіони, в яких основною проблемою є міграція, отже, в даному випадку необхідно розглядати соціальні інвестиції, спрямовані на вирішення

проблем з безробіттям та доступністю житла. Однак, попри різнобічність наявних регіональних проблем, проекти соціального інвестування мають бути спрямовані на підвищення рівня економічної безпеки регіону через усунення цих проблем. Виявити проблеми і, відповідно, розглянути можливі варіанти реалізації проектів соціального інвестування дозволить своєчасно проведений аналіз фінансового регулювання в області соціально-економічного розвитку регіонів.

На рис. 3.3 наведено механізм масштабного поширення соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку.

Рис. 3.3. Механізм масштабного поширення соціального інвестування на державному рівні [складено автором]

Усі запропоновані вище заходи по популяризації соціального

інвестування як фактора стійкого соціально-економічного розвитку носять рекомендаційний характер. Далі буде розглянуто алгоритм впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні.

3.2. Побудова алгоритму впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України зростає потреба у впровадженні ефективних механізмів соціального інвестування, спрямованих на підвищення рівня життя населення, розвиток інфраструктури та забезпечення стійкого економічного зростання регіонів. Однак на практиці реалізація таких проектів часто стикається з низкою проблем, серед яких відсутність чіткої методології оцінювання ефективності, недостатнє фінансування, слабка координація між державним, приватним та громадським секторами, а також низький рівень довіри інвесторів.

У зв'язку з цим виникає необхідність розробки та впровадження алгоритму реалізації проектів соціального інвестування на регіональному рівні. Такий алгоритм дозволить:

- систематизувати процес впровадження проектів, визначивши чіткі етапи їх ініціації, фінансування, реалізації та моніторингу;

- забезпечити ефективний розподіл ресурсів, що сприятиме підвищенню соціального впливу інвестицій;

- оптимізувати механізми державно-приватного партнерства, що дозволить залучати додаткові джерела фінансування;

- посилити контроль та оцінку результатів, що сприятиме підвищенню прозорості та відповідальності учасників проектів;

- забезпечити адаптацію проектів до регіональних особливостей, враховуючи місцеві соціально-економічні виклики та потреби громади.

Створення сприятливих умов для здійснення проектів соціального інвестування в Україні в теперішній час – це трудомісткий процес, що вимагає часу, трансформації законодавчої бази і багатьох інших дій з боку держави.

Однак для підвищення рівня економічної безпеки країни в цілому необхідно враховувати особливості розвитку кожного з суб'єктів, виходячи з географічних, екологічних, соціально-економічних, демографічних та інших аспектів. Проблеми кожного регіону нашої держави мають свої причини, і рішення цих проблем має бути індивідуальним. За економічним розвитком кожного регіону підвищується рівень розвитку країни загалом. Розглянемо поетапний алгоритм впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні.

Результати раніше проведеного дослідження показали, що соціальне інвестування є інноваційним процесом фінансового регулювання, і для виявлення потреби реалізації подібних проектів в регіоні необхідно визначити наявність або відсутність проблем в області фінансового регулювання.

Отже, першим етапом в процесі впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні є визначення суб'єктів, що мають проблеми в досліджуваній області – в області стійкого регіонального розвитку. Для цього необхідно здійснити наступні три кроки:

1 крок: провести аналіз фінансового регулювання в галузі соціально-економічного розвитку регіону.

Основна мета даного етапу – збір і обробка статистичних даних по основним соціально-економічним показникам регіону, за виконанням бюджету, структурою його доходів та видатків. На основі цих даних виявляються проблеми в області розвитку регіону і розглядаються можливості реалізації проектів соціального інвестування з метою усунення виявлених проблем.

2 крок: розрахувати індикатори, що визначають рівень соціально-економічного розвитку регіону і рівень його фінансової стійкості.

3 крок: визначити критеріальні значення індикаторів і привласнити регіону певний рівень фінансової стійкості та рівень соціально-економічного розвитку.

Виходячи з даних трьох кроків, робиться висновок про те, чи є

необхідність у впровадженні проектів соціального інвестування. Якщо значення індикаторів не виходять за межі допустимого, то це означає достатність традиційних процесів фінансового регулювання і не має на увазі потребу в додаткових інструментах, таких, як соціальне інвестування. У даних регіонах необхідно здійснювати періодичний моніторинг для своєчасного виявлення проблем. При показниках нижче середнього необхідно переходити до другого етапу процесу. На рис. 3.4 продемонстровано покроково перший етап алгоритму впровадження соціального інвестування на регіональному рівні.

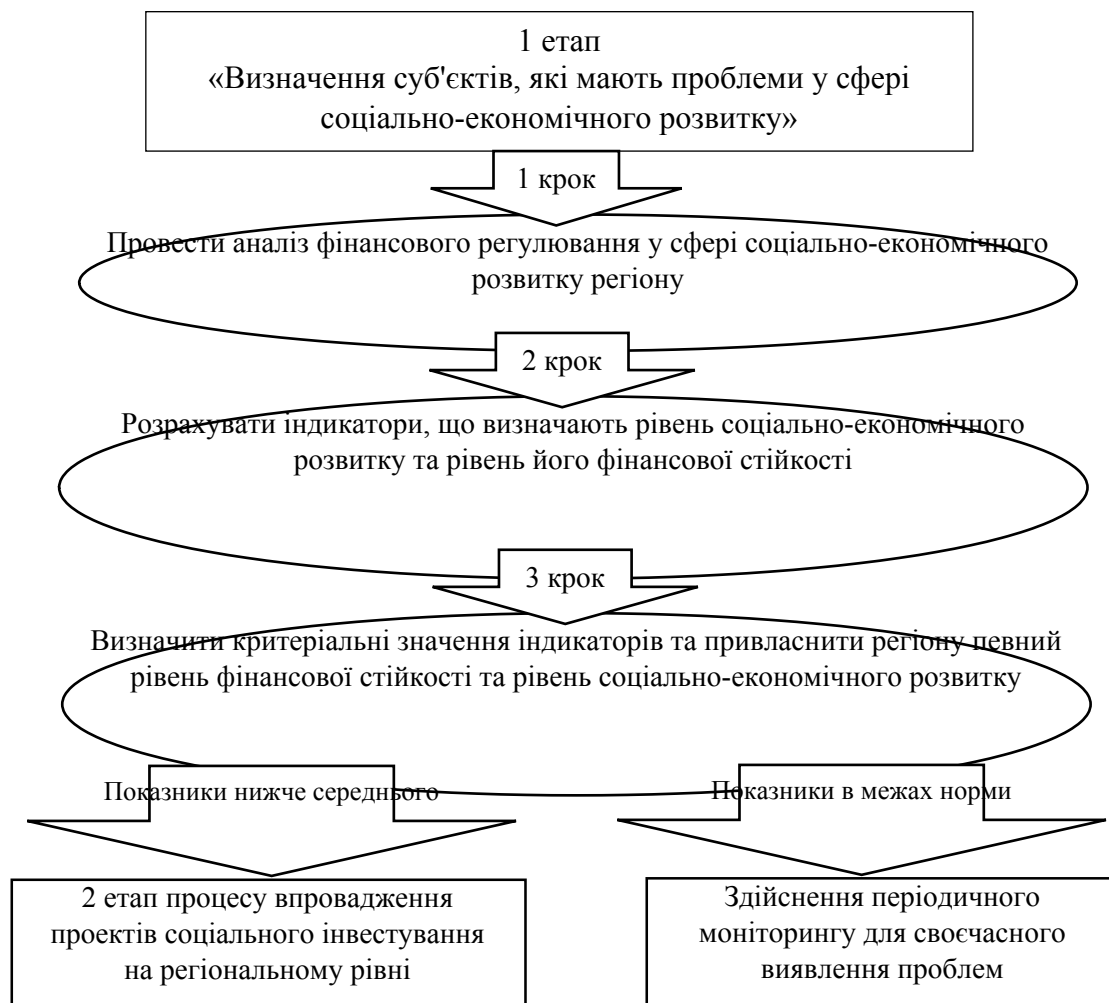

Рис. 3.4. Перший етап процесу впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні [складено автором]

Другий етап – позначення факторів, що надають вплив на соціально-економічний розвиток регіону. За результатами аналізу по кожному регіону повинні бути відображені сильні і слабкі сторони (проблеми і переваги).

Третій етап – пошук можливих причин наявних проблем/проблеми. Ми пропонуємо кілька способів визначення причин.

Перший спосіб – метод експертних оцінок [90].

Експерту, працюючому окремо, пропонується список причин (питань), ймовірність впливу яких на наявність заявленої проблеми він повинен оцінити.

Шкала оцінки наступна:

0 – не є причиною проблеми;

25% – причина швидше всього не має відношення до проблеми;

50% – про вплив даної причини на заявлену проблеми нічого сказати не можливо (50:50);

75% – причина швидше за все має відношення до проблеми;

100% – є причиною проблеми.

Потім думка експертів перевіряється на несуперечність за формулою (3.1):

$$\max |a_j - a_i| \leq 50, \quad (3.1)$$

де a_j і a_i – оцінки i -го та j -го експертів.

Далі визначається середня або середньозважена оцінка по кожній причині (при середньозваженій оцінці авторитет одного експерта вище авторитету іншого). Причини, що отримали найвищі оцінки, заявляються як основні.

Другий спосіб – метод Дельфі.

Цей метод активно використовується як метод оцінки ризиків та як метод прийняття рішень, відбору певних критеріїв, в даному випадку – причин виявлених проблем.

В основі методу Дельфі лежить метод експертних оцінок, але проводиться в кілька турів. У першому турі експерти працюють за зазначеним вище алгоритмом. Думки анонімні. Потім експерти можуть ознайомитися з думками один одного – публічне оголошення та обговорення результатів. У другому турі експерт знову відповідає на ті ж питання і може поміняти свою

думку, виходячи з отриманої інформації при обговоренні результатів першого туру. Таким чином може бути проведено три, чотири, п'ять і т.д. турів [82].

Третій спосіб – соціологічне опитування.

У даному випадку підбирається група респондентів – місцевих мешканців, що володіють достатньою інформацією в області заявленої проблеми. Кожному респонденту, працюючому окремо, пропонується вибрати певну кількість (обумовлена в опитуванні) причин із запропонованих, які надають максимальний вплив на проблему.

Далі результати опитування обробляються, аналізуються і відбираються причини, що набрали більшу кількість голосів, як основні.

Наступний, четвертий етап – безпосередньо розгляд застосування можливих варіантів проектів соціального інвестування за кожною відібраною причиною.

У цьому випадку опрацьовується кожна максимально значуща причина виявленої проблеми. На цьому етапі розглядаються всі нюанси проекту: назва, фінансові витрати, терміни реалізації, потенційні інвестори проекту і т.д.

П'ятий етап – визначення економічного та соціального ефекту та ефективності від реалізації запропонованих проектів соціального інвестування. Наявність сукупного соціального та економічного ефекту буде фактом віднесення проекту до соціальних інвестицій.

На етапі впровадження даного процесу розрахунок його ефективності, як економічної, так і соціальної, буде відносним (приблизним), оскільки немає вітчизняного практичного досвіду в даній області.

На рис. 3.5 поетапно представлений алгоритм впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні.

Завершенням даного процесу має стати підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону. Однак здійснити визначення рівень розвитку і порівняти його зі значенням «до», можливо тільки по закінченню часу, визначеного щодо кожного проекту.

Запропоновані і описані в другий главі дисертаційного дослідження

проекти, спрямовані на впровадження соціальних інвестицій, носять рекомендаційний характер і можуть використовуватись для вдосконалення фінансового регулювання економічних і соціальних процесів і, як наслідок, будуть сприяти формуванню стійкого соціально-економічного розвитку регіону. Дані проекти повністю відповідають запропонованому алгоритму.

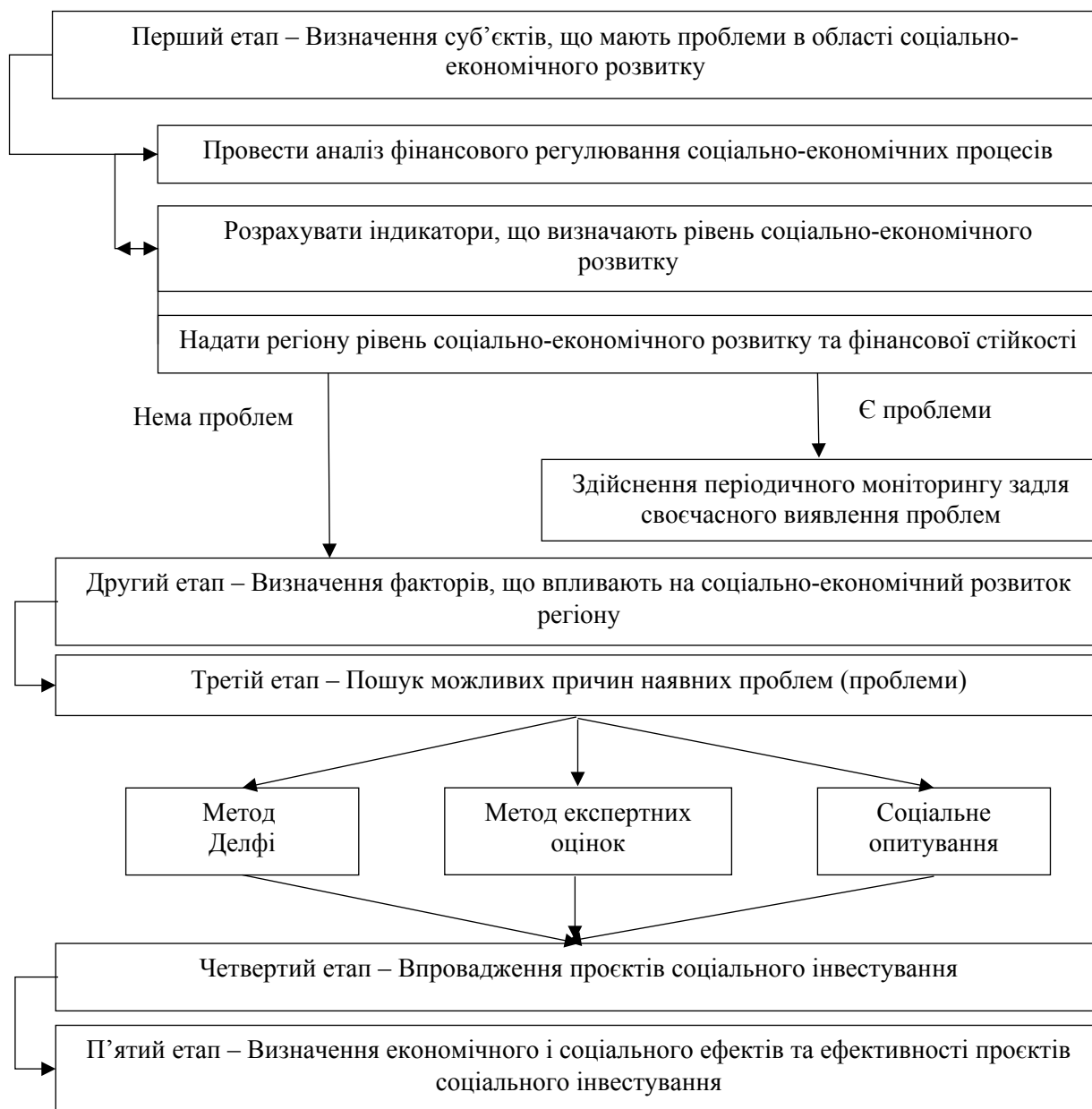

Рис. 3.5. Алгоритм впровадження проектів соціального інвестування на регіональному рівні [складено автором]

Таким чином, на основі вищевикладеного варто зробити наступні висновки:

1. Масштабування, популяризація соціальних інвестицій на державному рівні насамперед залежить від зацікавленості держави.

2. Для впровадження і розвитку даного процесу на регіональному рівні необхідно працювати над виявленням наявних проблем в області соціально-економічного розвитку (на основі запропонованої нами системи індикаторів оцінки ефективності соціальних інвестицій) та реалізовувати проекти соціального інвестування, спрямовані на їх усунення.

3. Проекти соціального інвестування посприяють підвищенню значення індикатора соціально-економічного розвитку, що приведе до підвищення інвестиційного потенціалу регіону. Реалізація подібних проектів у інших регіонах посприяє формуванню стійкого соціально-економічного розвитку країни загалом.

4. Зроблені автором розробки носять універсальний (мегарегіональний) характер і можуть бути застосовані в умовах будь-якого регіону.

3.3. Реалізація програмного підходу до соціальної відповідальності бізнесу

Актуальність розробки підходів до регулювання інвестиційних процесів підприємств регіону обумовлена наявністю взаємозалежності між достатністю інвестиційних обсягів та скороченням сукупної шкоди у розрізі території присутності. Для розрахунків взято значні показники в аспекті теми дослідження (табл. 3.1)

Розглянемо три прогнозних варіанти регіонального розвитку:

- 1) базовий, заснований на фактичних тенденціях;
- 2) оптимістичний, пов'язаний з паралельним скороченням обсягів видобутку і збільшенням рівня соціально відповідального інвестування;
- 3) песимістичний, що передбачає максимально можливе нарощування обсягів виробництва при скороченні вимог до суб'єктів бізнесу до рівня,

встановленого чинним законодавством (табл. 3.1).

Ключовим фактором, визначальним подальший розвиток регіонів і можливості його фінансування, є волатильність ціни на продукцію.

Таблиця 3.1

Базові дані для прогнозування [систематизовано автором]

Рік	Обсяг промислового виробництва (добування паливно-енергетичних ресурсів), млн грн	Об'єм ЗВ в атмосфері, тис. тонн	Об'єм ЗВ у водні ресурси, млн м³	Захворювання населення, на 1000 ос.	Сума шкоди млрд грн	Площа земельних порушень при розробці корисних копалин, тис. га	Об'єм відходів, млн тон	Природний спад, ос.	Міграційний приріст, ос	Зниження реальних доходів населення, % до попереднього року	Соціально-орієнтовані витрати регіонального бюджету, %
2010	151196	128	695	758	480	1200	1548	22290	5780	100	60
2011	150547	131	733	815	470	1200	1693	17296	4572	100	64
2012	195992	145	767	828	619	1200	1796	12574	9818	100	67
2013	296779	150	782	825	938	1200	1902	9446	7766	109	70
2014	245942	140	746	875	782	1400	1758	7257	6034	84	68
2015	361344	141	700	818	1111	1500	1822	8152	537	104	74
2016	485854	139	661	874	1380	1600	2451	7622	-2804	100	72
2017	460513	136	572	852	1321	1700	2637	3817	-4562	103	74
2018	421048	135	598	921	1212	1850	2658	2458	-5917	98	71
2019	444620	133	478	891	1292	1264	2637	3771	-5314	94	66
2020	535359	146	462	891	1557	1578	2317	5422	-1941	94	68
2021	640586	142	444	882	1876	3234	2796	6168	-2615	90	71
2022	874473	146	432	908	2570	4525	3144	9837	-4130	89	70
2023	1081087	138	н/д	978	4069	905	3600	12208	-8413	88	68
2024	936767	154	н/д	н/д	-	4863	3787		-2500	85	68
2025	749413	144	н/д	н/д	-	6859	3100	20051	1405	88	н/д

На прогнозний період планується її стабільність, проте цей сценарій на практиці може не реалізуватися в непростих умовах глобального економічного виклику, зумовленого повномасштабним вторгненням російської федерації, що порушує звичне функціонування економічної системи.

Прогнози розглянуті для горизонту планування на найближчі 10 років за показниками, згрупованими за трьома типами стійкості регіонального розвитку: екологічний, соціальний і економічний.

Прогнози розроблені з урахуванням динаміки минулих років, а також поточної ситуації в економіці та соціальній сфері регіону та з урахуванням параметрів прогнозу соціально-економічного розвитку.

Для побудови прогностичних сценаріїв регіонального розвитку обрано

поліноміальну залежність, що пояснюється вищою точністю апроксимації R^2 .

1. **Песимістичний прогноз.** Представлений сценарій демонструє збереження існуючого тренду нарощування обсягів виробництва при зберіганні значень витрат промислового сектора на охорону навколишнього середовища, на інвестиції соціального характеру, включаючи підтримку охорони здоров'я, освіти і інфраструктурні потреби регіонів присутності на рівні, закріпленому в чинному законодавстві.

Таблиця 3.2

Прогнозні показники регіонального розвитку до 2035 року

	2025	2029	2035
Зміна обсягів промислового виробництва (видобуток паливно-енергетичних ресурсів), % до 2025 року			
Базовий	100	120,8	134
Оптимістичний	100	90,8	66,8
Песимістичний	100	154	190
Зміна обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу, % до 2025 року			
Базовий	100	108	179
Оптимістичний	100	83	68
Песимістичний	100	130	210
Зміна площі земель порушених при розробці корисних копалин з урахуванням рекультивації, % до 2025 року			
Базовий	100	70	57
Оптимістичний	100	38	24
Песимістичний	100	127	142
Динаміка захворюваності населення, % до 2025 року			
Базовий	100	110	115
Оптимістичний	100	95	80
Песимістичний	100	119	131
Зміна загальної суми збитків, % до 2025 року			
Базовий	100	116	141
Оптимістичний	100	61	30
Песимістичний	100	138	167

На рис. 3.6 наведено прогнозні розрахункові значення за результатом побудови тренду тимчасового ряду «Обсяг промислового виробництва (видобуток паливно-енергетичних ресурсів), млн грн».

а) екологічна стійкість: за всіма показниками відзначається нарощування обсягів шкідливого впливу – зростання викидів в атмосферне повітря, приріст площ порушених земель, з урахуванням обсягу щорічної рекультивації, значне

зростання обсягів відходів V класу небезпеки (розкриті породи в суміші практично безпечні) (рис. 3.7, а, б, в).

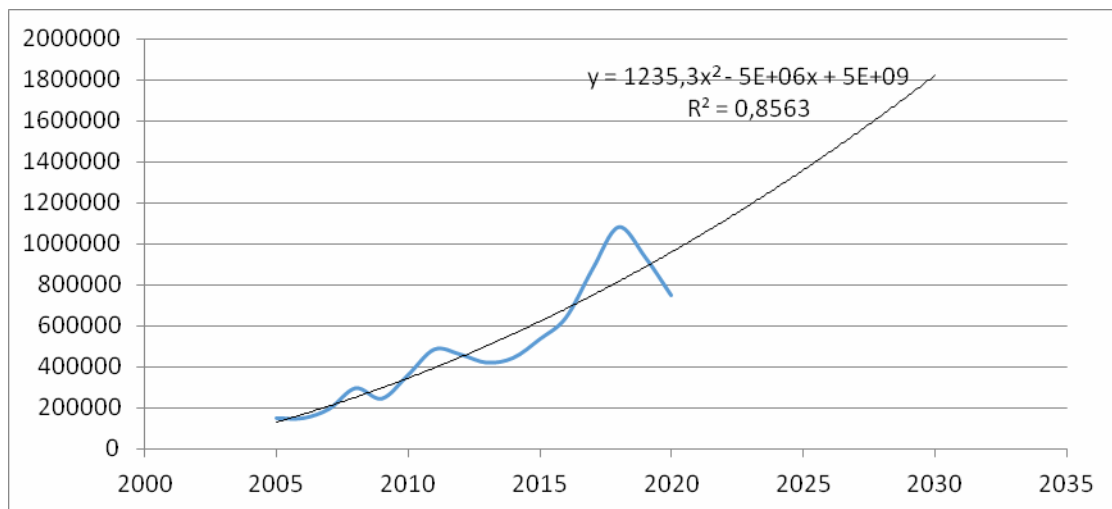

Рис. 3.6. Об'єм промислового виробництва (видобуток паливно-енергетичних ресурсів), млн грн, розрахований по поліноміальній функції другого ступеня [побудовано автором]

Рис. 3.7. Показники екологічної стійкості у песимістичному прогнозі (а, б, в) [побудовано автором]

б) соціальна стійкість: зростання антистійких екологічних тенденцій негативно позначається на соціальних показниках, прогнозується зростання загального захворюваності населення, різкий стрибок екологічного неблагополуччя наводить до зростання витрат домогосподарств на підтримку якості життя (рис. 3.8, а, б, в).

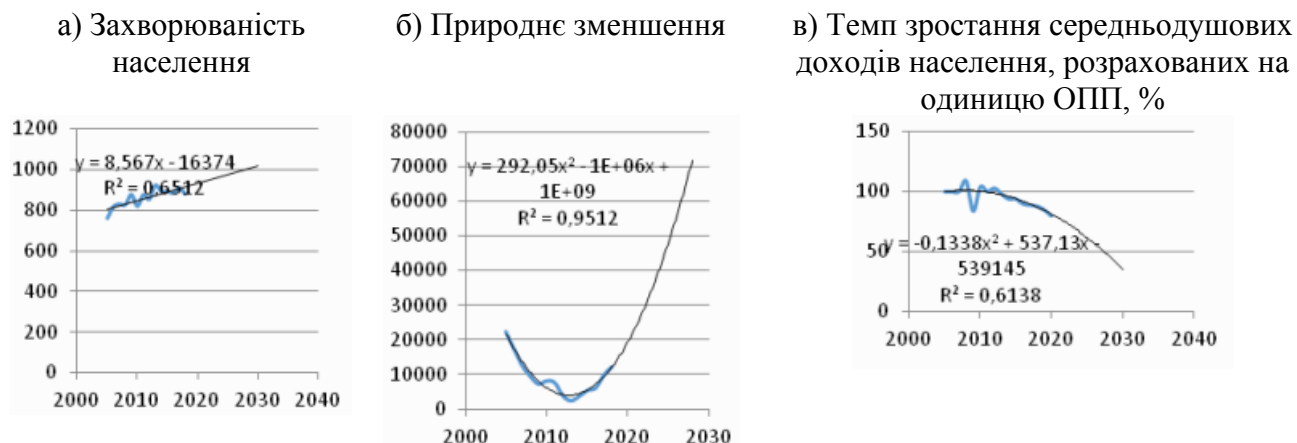

Рис. 3.8. Показники соціальної стійкості в песимістичному прогнозі [побудовано автором]

в) економічна стійкість: негативна динаміка соціальних і екологічних показників наводить до різкого зростання накопичених збитків, збільшення фінансового навантаження на регіональний бюджет і вираженого відтоку населення (рис. 3.9, а, б, в).

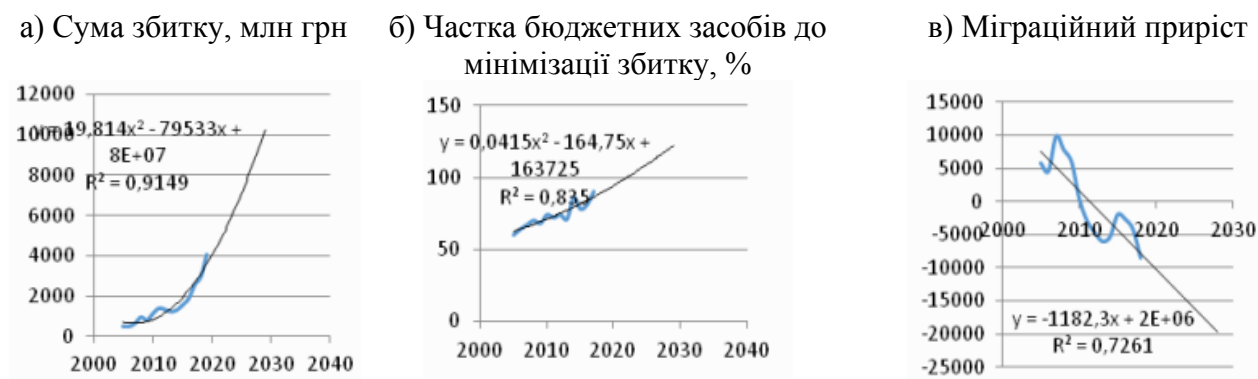

Рис. 3.9. Показники економічної стійкості в песимістичному прогнозі [побудовано автором]

2. Основний прогноз. В умовах розвитку регіону до 2025 року більше реальною уявлялася реалізація песимістичного прогнозу, однак спалах коронавірусу привів до порушення ланцюжка поставок на зарубіжні ринки, зниження попиту на сировинні ресурси, у тому числі на природний газ і нафту,

що істотно послабило конкурентні позиції підприємств регіону.

Об'єм виробництв знизився незначно, але негативний вплив цілком ймовірно буде мати відкладений ефект.

Ще один фактор, сприятливий обмеження виробництва в прогностичному періоді – труднощі експорту в зв'язку з завантаженістю залізних доріг, що призвело до скорочення обсягу видобутку у 2023 році на 2% порівняно з 2022 роком і надалі буде стримувати плани по його нарощуванню.

Третій фактор – світова екологічна повістка – заміщення вугілля іншими джерелами енергії, природним газом і відновлюваними джерелами енергії.

Враховуючи всі вищеперелічені обставини, як цільовий орієнтир для базового прогнозу взято показники приросту виробництва згідно консервативного сценарія стратегії розвитку підприємств регіону. Параметри інвестицій спрогнозовані на базі реальної ситуації, коли підприємства вносять кошти у розвиток соціальної та природоохоронної інфраструктури більше, чим того вимагає закон, але менше, чим необхідно для усунення збитків: (рис. 3.10, а, б).

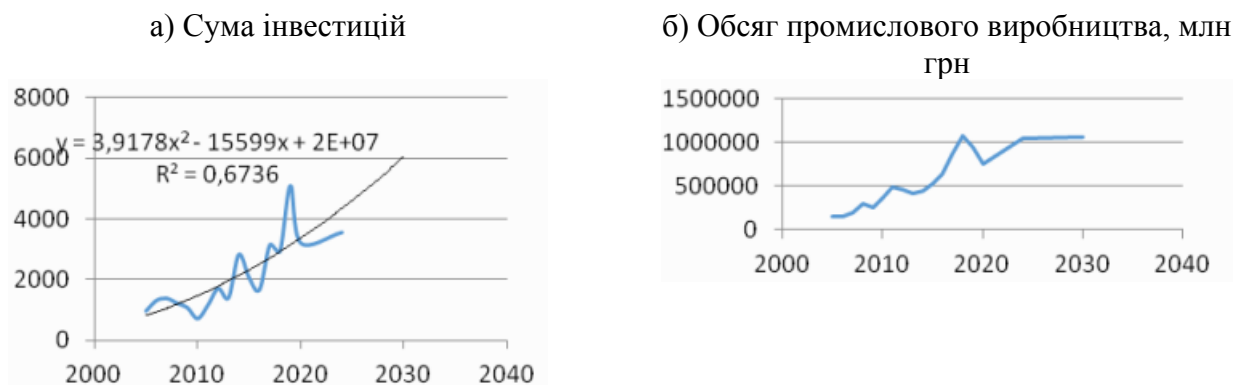

Рис. 3.10. Прогнозована динаміка соціально-відповідальних інвестицій та обсягів виробництва [побудовано автором]

а) екологічна стійкість. Стимування обсягів виробництва відповідно призводить до деякого стримування супутніх обсягів шкідливих речовин, однак, зниження не буде суттєвим і говорити про екологічну стійкість регіонального розвитку та при реалізації базового сценарію не представляється

можливим (рис. 3.11, а, б, в)

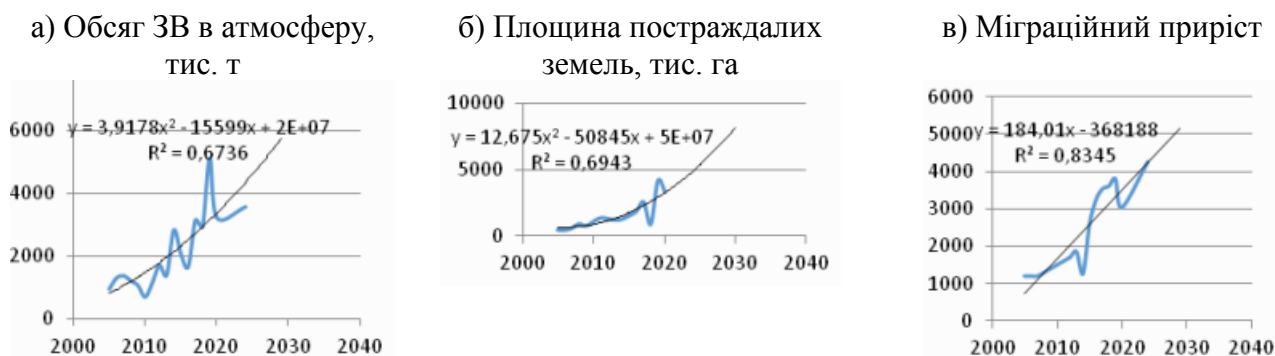

Рис. 3.11. Показники екологічної стійкості в базовому сценарії [побудовано автором]

б) соціальна стійкість. Негативні соціальні тенденції в регіоні викликають гостре занепокоєння влади, і ми припускаємо, що посилена увага таки буде спрямована на підтримку охорони здоров'я в регіоні, роботу з молодими кадрами, вибудовування житлової та культурної інфраструктури, що дозволить дещо згладити негативну динаміку. Проблема полягає в тому, що без нормативного закріплення витрат бізнесу на екологію і соціальну політику точно спрогнозувати обсяг соціально відповідальних інвестицій неможливо. І хоча передбачається, що суб'єкти господарювання прийматимуть певну фінансову участь в усуненні збитків, велика частина витрат залишиться за бюджетними коштами, що не дозволить повною мірою реалізувати необхідні заходи (рис. 3.12, а, б).

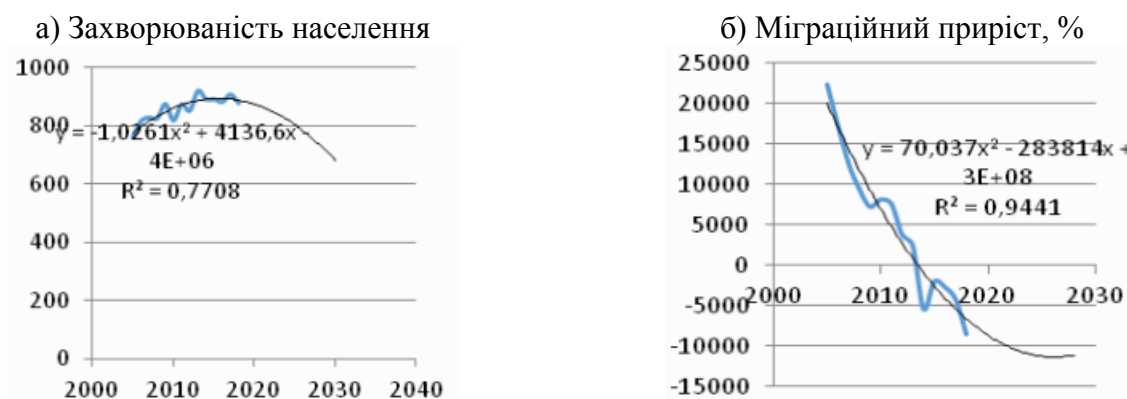

Рис. 3.12. Показники соціальної стійкості в базовому прогнозі

[побудовано автором]

в) економічна стійкість. Сума збитків продовжує зростати не так стрімко, як в песимістичному розвитку подій, проте, можна говорити про невелике зростання економічної стійкості, яке виражається в зниженні навантаження на регіональний бюджет. Однак темп зростання середньодушових доходів продовжує знижуватися, хоч і не так різко як у песимістичному сценарії. Переважає економічна складова, зберігається у пріоритеті орієнтація на нарощування вуглевидобування та вилучення прибутку промисловими виробництвами (рис. 3.13, а, б, в).

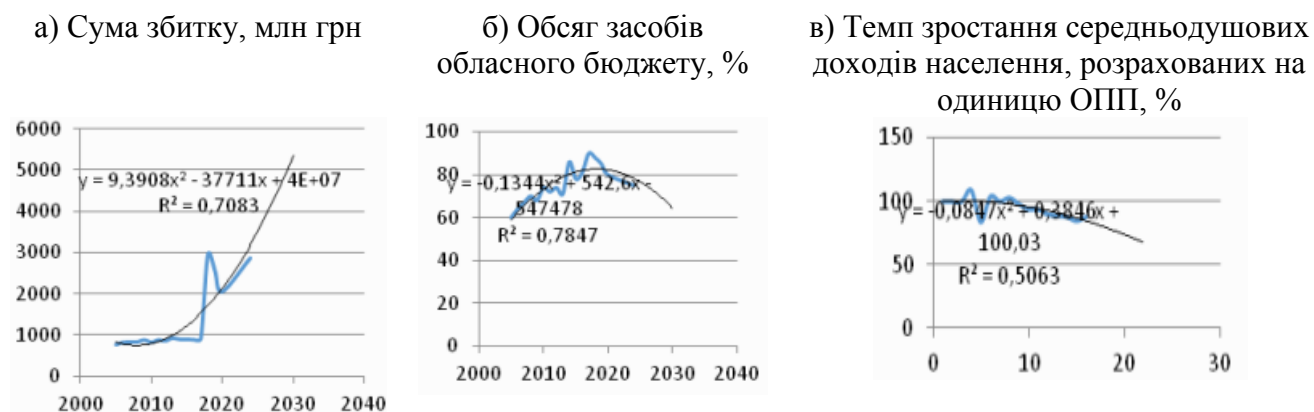

Рис. 3.13. Показники економічної стійкості в базовому прогнозі

[побудовано автором]

3. Оптимістичний прогноз. Динамічний аналіз зміни показників соціально-економічного розвитку, вочевидь, відображає той факт, що у разі реалізації як песимістичного, так і базового сценарію неможливо зупинити деградацію навколишнього природного середовища, негативний розвиток демографічних процесів і масштабне накопичення збитків. Процес дестабілізації у разі розвитку ситуації за базовим сценарієм буде просто більше плавним і затягнутим в часі.

Зіставивши результати та показники за попередні 15 років, вважаємо, що забезпечити наближення до параметрів стійкості можна у разі дотримання двох принципів: скорочення обсягів виробництва в регіоні до рівня попередніх років

при одночасному збільшенні соціально відповідального інвестування та зниження фінансового навантаження на регіональний бюджет, 2/3 вартості шкоди повинні покривати підприємства.

Візуалізація окремих показників стійкості соціально-економічного розвитку підприємств регіону при реалізації оптимістичного прогнозу представлена на рис. 3.14 (а , б , в, г, д, є, ж, і) за період з 2015-2025рр.

Рис. 3.14. Динаміка показників стійкості в оптимістичному прогнозі соціально-економічного розвитку підприємств регіону [побудовано автором]

У цьому випадку досягаються наступні цільові підсумки:

суттєво знижується навантаження на довкілля, зменшується загальна захворюваність населення в частині, обумовленої шкідливим впливом факторів середовища і професійною захворюваністю;

сумарні збитки зводяться до мінімуму, при цьому в регіональному бюджеті вивільняються кошти, які можна направити на підвищення якості інфраструктури, освіти, охорону здоров'я, соціальну політику регіону, що імовірно дозволить скоротити негативні демографічні тенденції.

В умовах прагнення до досягнення цілей стійкого регіонального розвитку найважливішим принципом та завданням управління регіоном стає узгодження глобальних цілей бізнесу, що працює на його території, з глобальними завданнями сучасного товариства, формування поточних і стратегічних планів розвитку корпорацій з урахуванням політики соціальної відповідальності бізнесу перед територією присутності.

Регіони являють собою наступний рівень ієрархічного розгляду соціально-економічної системи країни, і з цього погляду загальнонаціональні проблеми можна розглядати як сукупність регіональних проблем. Регіональне управління через менші масштаби об'єкта управління, є більш гнучким і здатним оперативніше реагувати на загрози, що виникають, і нові можливості. У зв'язку з цим з 2018 року в Україні запроваджено програмно-цільовий метод (ПЦМ) у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, що передбачено Бюджетним кодексом України. Цей метод використовується для підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів шляхом прив'язки фінансування до конкретних цілей і очікуваних результатів. Відповідно до законодавства досягнення стратегічних цілей стійкого розвитку досягається за рахунок розробки та реалізації трьох груп документів:

1. Документи стратегічного планування, розроблювані в рамках цілепокладання.

2. Документи стратегічного планування, що розробляються в рамках планування та програмування.

3. Документи стратегічного планування, що розробляються у межах прогнозування.

Друга група документів включає, в тому числі, державні програми суб'єктів та муніципальних утворень. Таким чином, державна програма суб'єкта господарювання є стратегічним інструментом управління регіоном, що забезпечує досягнення намічених цілей і пріоритетів збалансованого стійкого соціоекологічного та економічного регіонального розвитку протягом довгострокового періоду часу.

Оскільки управління регіоном, в контексті цінностей стійкого розвитку, а також згідно з основними положеннями «Національної економічної стратегії до 2030 року», яка містить принципи сталого розвитку, має бути спрямовано на:

гарантоване забезпечення і синхронізацію збалансованого розвитку територій;

гнучку комбінацію державних та приватних інвестицій в інфраструктурні об'єкти в жорстких умовах обмежених ресурсів, що приймає у розрахунок пріоритети регіонального розвитку;

зменшення диференціації як і рівень життя населення регіонів за допомогою використання ефективних механізмів соціальної та бюджетної політики. Вважаємо за необхідне розробляти та закріплювати програми соціальної відповідальності бізнесу перед територіями присутності у вигляді окремо розробленої регіональної програми соціальної відповідальності бізнесу.

Ми впевнені, що у таких програмах мають бути закріплені етапи соціально-економічного розвитку територій присутності підприємств регіону, а також заходи, виконувані підприємствами для досягнення цих етапів, з урахуванням всіх особливостей регіонального розвитку.

Перелік та обсяг заходів закріплюється залежно від розміру підприємства – обсягів видобутку, величини прибутку, кількості напрямів, що належать суб'єкту бізнесу, кількості населених пунктів, що потрапляють у зону

негативного впливу виробництва, і навіть загального сукупного збитку, що наноситься виробничою діяльністю.

Основними цілями регіональних програм соціальної відповідальності бізнесу є:

зниження витрат органів влади на соціальні програми та першочергові потреби населення;

підвищення інвестиційної привабливості регіону;

зниження рівня міграції, залучення зовнішньої робочої сили, стабілізація демографічних ресурсів;

неекономічні ефекти – вирішення соціальних проблем та зниження соціальної напруженості в регіоні.

Оскільки сучасне законодавство не передбачає такого документу, його доцільно включати в Стратегію соціально-економічного розвитку регіону як окремого розділу. В результаті буде забезпечено погодження нормативно-правових вимог до політики соціальної відповідальності бізнесу перед територією присутності, сформульовано мінімальні вимоги до фінансування соціальних проектів та забезпечений контроль за їх реалізацією.

У цілях реалізації загальної регіональної програми соціальної відповідальності можуть бути передбачені спеціальні цільові програми інвестування в соціальні та екологічні проекти з пайовою участю різних підприємств. Участь в подібних програмах для представників промисловості має бути обов'язковим і здійснюватись на основі підписання угод про співпрацю на регіональному і місцевому рівнях (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Інституційна середа соціальної відповідальності бізнесу [побудовано автором]

Цільові програми інвестування розробляються щорічно, з урахуванням вивчення потреб та очікувань зацікавлених сторін щодо діяльності підприємства, а також першочергових завдань та потреб території присутності кожного конкретного підприємства.

Вважаємо, що запропонований підхід дозволить досягти рівномірного розподілу інвестицій для підтримки економічної стабільності регіонів, дозволить більш справедливо перерозподілити кошти холдингів і корпорацій на користь територій регіонів з розвиненою промисловістю.

На нашу думку, при розробці регіональної програми соціальної відповідальності необхідно виділити наступні етапи її реалізації:

- попередній етап;
- етап розробки;
- етап реалізації;
- моніторинг (табл. 3.3).

На попередньому етапі проводиться збір інформації про поточний соціо-еколого-економічний стан регіону, визначаються проблеми регіонального розвитку в цілому та в розрізі компонентів сталого розвитку, виробляється облік діючих підприємств, ідентифікуються проблеми їх поточної взаємодії з територіями присутності, виділяються пріоритетні завдання, вимагаються прийняття управлінських рішень.

Етап розробки передбачає попередню розробку управлінських рішень, аналіз «больових» точок, визначення необхідних заходів, розробку альтернативних сценаріїв та вибір пріоритетного сценарію їх реалізації.

Етап реалізації регіональної програми соціальної відповідальності – самий довгостроковий і припускає фінансування запланованих заходів, а також реальне їх втілення з використанням обраних методів та інструментів.

Моніторинг результатів характеризується оцінкою отриманих результатів реалізації регіональної програми соціальної відповідальності.

На кожному етапі встановлюються цілі та завдання управління, відповідно до яких розробляється додатковий функціонал регіональних органів влади.

Таблиця 3.3

Угрупування функцій управління соціальною відповідальністю виконавчого органу державної влади регіону, по етапам реалізації [систематизовано автором]

1 етап. Оцінка та аналіз соціально- економічного розвитку і виділення ключових проблем, регулювання питань взаємодії держави та бізнесу	аналіз і оцінка стану соціальної сфери регіону (освіта, охорона здоров'я, спорт, програми по роботі з групами населення в складній життєвій ситуації);
	аналіз і оцінка екологічної стійкості регіону;
	регулювання співробітництва держави і бізнесу, заключення договорів і угод в рамках регіональної програми соціальної відповідальності бізнесу, в тому числі реалізованих в формі державно-приватного партнерства;
	розробка стратегій вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку регіону, визначення частки участі в їх рішенні представників бізнесу;
2 етап. Розробка та здійснення методів фінансового планування та системи накопичення	вивчення міжнародної практики фінансування заходів про прийняття рішень, спрямованих на вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіону;
	використання механізмів і переваг передового зарубіжного досвіду з урахуванням особливостей територіального розвитку і специфіки вітчизняного законодавства;
	контроль за витрачанням коштів фондів стратегічного накопичення, участь в підготовці підсумкових звітів;
3 етап. Оцінка ступеня і якості досягнення орієнтирів регіональної програми соціальної відповідальності	розробка цілей і критеріїв оцінки, залучення представників бізнесу в цілях їх уточнення;
	вибір методів і інструментів реалізації заходів, запланованих в рамках регіональної програми соціальної відповідальності з урахуванням думки представників бізнесу;
4 етап. Моніторинг результатів	загальна оцінка отриманого результату реалізації регіональної програми соціальної відповідальності;

Загальне керівництво регіональною програмою соціальної відповідальності здійснюють вищі органи виконавчої влади, а саме вищий виконавчий орган державної регіональної влади, представницький орган державної регіональної влади, губернатор. Його повноваження додатково включають:

представницький орган регіональної влади:

затвердження регіональної програми соціальної відповідальності загалом;

здійснення зовнішнього контролю з метою відповідності соціально-відповідальної діяльності підприємств існуючим стандартам;

затвердження бюджету та контроль за його виконанням; бюджет формується виходячи із запланованих обсягів соціального інвестування зі сторони підприємств. Обсяг інвестицій при цьому розраховується виходячи з реальних потреб території;

аналіз та затвердження звітів за результатами реалізації регіональної програми соціальної відповідальності з урахуванням її коригувань, зроблених, виходячи з виявлених поточним моніторингом відхилень протягом календарного року

Глава регіону:

здійснює загальне керівництво, програмний контроль.

Виконавчий орган регіональної влади:

контролює досягнення планових значень цільових показників регіональної програми соціальної відповідальності за підсумками року;

приймає рішення про доцільність коригування регіональної програми соціальної відповідальності.

На першому етапі реалізації програми регіональної соціальної відповідальності основний функціонал закріплюється за регіональним Міністерством (департаментом) економічного розвитку, основні завдання якого включають:

проведення моніторингу та аналізу соціально-економічного розвитку муніципальних утворень області;

підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів про соціально-економічний стан муніципальних районів;

консультаційна і методична допомога органам місцевого самоврядування з питань розробки стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку і вдосконалення міжбюджетних відносин;

визначення стабільних диспропорцій і проблемних точок, що вимагають першочергового і пріоритетного рішення.

Другий етап є ключовим, під час його реалізації розробляються заходи і визначається список відповідальних за них бізнес-суб'єктів (підприємств).

Процедурні та організаційні роботи включаються до переліку головних завдань учасників, яких вважаємо за необхідне об'єднати в робочу групу, що функціонує при адміністрації уряду суб'єкта держави. До складу робочої групи мають бути введені керівники відповідних інституційних підрозділів: Міністерство (департамент) фінансів, Міністерство (департамент) економічного розвитку, Міністерство (департамент) соціального розвитку, а також керівників всіх профільних підприємств регіону.

У поле відповідальності вищевказаної робочої групи включають:

розгляд заявок на включення до складу програми регіональної соціальної відповідальності соціально значимих програм і заходів;

узгодження питань, що виникають в ході реалізації соціальних програм, здійснюваних в рамках договорів державно-приватного партнерства;

моніторинг якості виконання програми регіональної соціальної відповідальності загалом, а також окремих її заходів.

Загальне планування заходів та моніторинг виконання планів передається під функціональну відповідальність підрозділам адміністрації уряду суб'єкта держави, що курирує питання інвестиційного і стратегічного розвитку. Усі функції розподіляються між фахівцями міністерства, а для виконання окремих функцій можуть залучатися і зовнішні спеціалісти. Функціонал фахівців повинен включати:

формування консолідованої заявки регіональних потреб, рішення яких можна закріпити за окремими бізнес-суб'єктами;

конкретизація та розподіл завдань за виконавцями (профільними підприємствами);

отримання від виконавців фактичних даних про хід виконання поставлених завдань та зіставлення їх з плановими;

фіксація запитів учасників програми регіональної соціальної відповідальності, здійснення інформаційної, функціональної та

адміністративної їх підтримки;

складання звітів за результатами обробки запитів з метою моніторингу виникаючих проблем та їх усунення;

ведення реєстрів учасників програми регіональної соціальної вітальності;

адміністративне і технічне ведення інформаційної системи;

формування і просування іміджу соціально відповідального підприємства для найбільш активних учасників програми;

створення та повний супровід порталу, присвяченого питанням соціальної відповідальності великих промислових підприємств регіону над територією присутності;

організація супроводу бізнес-суб'єктів, що беруть участь в програмі, по принципу «одного вікна».

Крім цього, до реалізації регіональної програми соціальної відповідальності притягуються інші профільні підрозділи адміністрації регіону. Зокрема, контрольний орган регіонального управління має доповнити свої функції функцією контролю повноти і достовірності звітності про реалізацію заходів, затверджених регіональною програмою соціальної відповідальності.

В обов'язковому порядку у реалізації регіональної програми соціальної відповідальності беруть участь підрозділи адміністрації, які курирують питання будівництва.

У регіонального інституту, відповідального за реалізацію соціальної політики, функціонал доповнюється наступним:

здійснення контролю за реалізацією соціально орієнтованих проектів за обов'язкової участі бізнес-суб'єкта;

створення комплексної інформаційної системи управління соціальною політикою регіону з урахуванням вкладу та можливостей бізнесу.

Третій етап управління регіональною програмою соціальної відповідальності реалізується лише на рівні виконавців, до яких відносяться галузеві підрозділи муніципальних адміністрацій, що курирують реалізацію конкретних проектів, та господарюючі суб'єкти, за якими закріплені конкретні

заходи програми.

Функції галузевих підрозділів адміністрації суб'єкта держави доповнюються наступним:

формування заявки потреб у засобах, які залучаються від бізнес-суб'єктів для реалізації проектів у рамках програми соціальної відповідальності на черговий фінансовий рік;

підготовка пропозицій щодо розподілу фінансового тягаря на реалізацію програмних заходів між суб'єктами господарювання, в залежності від масштабів їх діяльності і супутніх збитків;

контроль за процесом виконання програмних заходів, за дотриманням відповідних термінів, коригування відхилень у разі їх виникнення, аналіз отриманих результатів;

організація ведення поточної та річної звітності про реалізацію регіональної програми соціальної відповідальності її виконавцем.

Профільні підприємства, які є учасниками регіональної програми соціальної відповідальності, беруть на себе зобов'язання щодо виконання соціально-орієнтованих інвестиційних угод, зокрема:

відшкодування збитків, завданих господарською діяльністю навколишньому природному середовищу, у вигляді застосування найкращих з доступних технологій і обов'язкових відрахувань у резервний фонд;

реалізація інвестиційних заходів, пов'язаних з участю у регіональних інфраструктурних проектах в обсягах, встановлених угодою про соціально-відповідальне ведення бізнесу;

формування повної та достовірної звітності, а також її розміщення в відкритих джерелах про виконання угод про соціально відповідальне ведення бізнесу, укладених у рамках виконання регіональної програми соціальної відповідальності.

Для проведення заключного етапу слід створити експертну групу моніторингу впровадження успішних практик соціальної відповідальності підприємствами промисловості на територіях присутності. Ця група має

складатися з незалежних експертів, які мають великі знання про соціальну відповідальність промислових підприємств та практику ведення соціально-відповідального бізнесу.

Експертній групі призначається функція контролю з метою виявлення тенденцій розвитку практики соціальної відповідальності вугледобувними підприємствами, на етапі моніторингу встановлюється ряд показників, відповідно до яких здійснюється аналіз можливих або змін що вже відбулися в соціально-економічній системі регіону в результаті реалізації програми. Факт змін фіксується на основі дослідження ряду показників:

- кількість соціальних програм та проектів, що реалізуються на території регіону за участі господарюючого суб'єкта;

- збільшення інвестицій в основний капітал на природоохоронні заходи;

- помітне зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище;

- зростання реальної заробітної плати;

- покращення умов праці та соціального захисту працівників підприємств;

- зниження негативної суспільної реакції на діяльність підприємств.

На завершальному етапі моніторингу на підставі зібраної інформації проводиться аналіз відхилень реалізації регіональної програми соціальної відповідальності, здійснюється прогноз досягнення цільових показників і, при необхідності, обґрунтовуються пропозиції по її коригуванню. Застосування системи моніторингу дозволить забезпечити контроль реалізації всієї сукупності заходів та проектів, передбачених програмою, а також своєчасне прийняття рішень та коригування дій на всіх рівнях регіонального управління.

Висновки до розділу 3

В умовах прагнення до досягнення цілей стійкого регіонального розвитку найважливішим принципом і завданням управління регіоном стає узгодження глобальних цілей бізнесу, що працює на його території, з глобальними

завданнями сучасного суспільства, формування поточних і стратегічних планів розвитку корпорацій з урахуванням політики соціальної відповідальності бізнесу перед територією присутності. У зв'язку з цим і з метою поточного ефективного управління регіоном необхідно розробити програму обов'язкової соціальної відповідальності бізнесу, основні імперативи якої включають:

- зниження витрат органів влади на соціальні програми та першочергові потреби населення;

- підвищення інвестиційної привабливості регіону;

- зниження рівня міграції, залучення зовнішньої робочої сили, стабілізація демографічних ресурсів;

- неекономічні ефекти – розв'язання соціальних проблем і зниження соціальної напруженості в регіоні.

Слід визнати достатню самостійність бізнесу в питаннях розподілу прибутку і виборі напрямів інвестування. У зв'язку з цим потрібне опрацювання таких питань, як механізми та інструменти ефективної взаємодії бізнесу з органами влади.

Як додатковий інструмент формування необхідних фінансових потоків на регіональному рівні, пропонується розглянути можливість створення стратегічного фонду регіонального розвитку. Основне завдання фонду – формування ресурсної бази для фінансування проблемних сфер на цільовій основі. Крім того, пропонується впровадити організаційне оформлення програм соціальної відповідальності, що реалізуються бізнесом, відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку і включити їх у програми розвитку регіону.

Регіональна програма соціальної відповідальності виступатиме як елемент узгодження економічних інтересів підприємств із вимогами стійкого розвитку території їхньої присутності, тому вона має бути чітко регламентована і включена в стратегію соціально-економічного розвитку регіону як окремий розділ. Контроль за її розробленням і виконанням покладається на регіональні органи влади, у зв'язку з чим їхній функціонал доповнюється і розширюється

відповідним чином, включно з визначенням конкретного переліку дієвих заходів із підтримки проєктів, що їх реалізують підприємства згідно з вектором соціальної відповідальності. Це має стати неодмінним елементом механізму управління регіональним соціально-економічним розвитком. Незважаючи на всі викладені в роботі пропозиції, все ще потрібне опрацювання таких питань, як механізми та інструменти ефективної взаємодії бізнесу з органами влади, дотримання результативного рівня соціальної відповідальності бізнесу та його вплив на сталий соціально-економічний розвиток регіонів присутності, що є напрямками подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Можливості поступального стійкого соціально-економічного розвитку регіону залежать від узгодження інтересів усіх взаємодіючих сторін. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням соціальної відповідальності промислових підприємств, розробленої специфічної методології її вивчення досі немає. При дослідженні цього явища стандартно реалізується універсальна методологічна модель виду «сутність - зміст - форма», однак при конкретизації дослідження виникає необхідність додаткових уточнень.

Де-факто в науковій літературі відбувається змішання понять «корпоративна соціальна відповідальність» і «соціальна відповідальність бізнесу», у працях різних авторів під час аналізу трактувань можна зустріти одні й ті самі визначення стосовно обох термінів.

Проведений аналіз дав змогу дійти висновку, згідно з яким корпоративна соціальна відповідальність і соціальна відповідальність бізнесу – це різні види соціально відповідальної поведінки компаній. Вибір варіанта соціально відповідальної поведінки, на нашу думку, залежить від галузевої належності бізнес-суб'єкта.

Аналізуючи еволюцію уявлень щодо ролі соціальної відповідальності підприємств регіону, можна виокремити кілька ключових етапів її становлення: поява передумов до виникнення соціально відповідальної поведінки бізнесу; формування базових ідей корпоративної соціальної відповідальності (КСВ); розвиток класичних концептуальних підходів; становлення стейкхолдерської моделі; поява наукових дискусій щодо природи корпоративної соціальної чутливості; а також виникнення сучасних трактувань КСВ у контексті сталого розвитку. Варто підкреслити, що цей процес не є завершеним — він продовжує еволюціонувати, зосереджуючись на таких актуальних напрямках, як корпоративне громадянство, створення спільних цінностей, стратегічна орієнтація соціальної відповідальності та розвиток концепції корпоративної

стійкості.

У роботі розкрито зміст соціальної відповідальності бізнесу як складового соціально-економічного інституту. Цей інститут трактується як сукупність формалізованих і неформалізованих норм, правил та установок, які безпосередньо впливають на діяльність підприємств регіону, визначають їх вибір стратегічних та оперативних рішень, формують характер взаємодії зі стейкхолдерами, задають межі для прийняття управлінських рішень і забезпечують інституційні переваги.

Встановлено як універсальні функції інституту соціальної відповідальності (організуючу, інформаційну, обмежувальну, запобіжну, координуючу, регулятивну, інноваційну та мотиваційну), так і його специфічні функціональні аспекти – зокрема креативну, аналітичну, адаптивну, розширювальну, трипартистську, визначальну, комплементарну, екстернальну та позитивну.

Також уточнено поняття інституціоналізації соціальної відповідальності бізнесу — як процесу впорядкування соціально-економічних взаємодій шляхом закріплення нових правил, стандартів та моделей поведінки, які поступово трансформуються у стійкий інституційний формат. Визначено основні напрями цього процесу, серед яких: формалізація, розширення сфер впливу інституту СВБ, посилення його стійкості та підвищення рівня поінформованості учасників соціально-економічної взаємодії.

Доведено, що фінансування, один із видів якого – соціальне інвестування, є основним процесом фінансового регулювання, який надає значущий вплив на розвиток регіональних соціально-економічних систем та є формою реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Категорія «фінансування» розглядається як надання фінансових ресурсів суб'єктом-власником суб'єкту-отримувачу на відплатній та/або безоплатній основі з метою отримання позитивного економічного та/або соціального ефекту. Детально розглянуто новий вигляд фінансування – соціальне інвестування, що дозволить не лише підвищити ефективність фінансового регулювання в процесі забезпечення розвитку

регіональних соціально-економічних систем, але і покращити якість фінансових відносин. Подальша робота буде спрямована на дослідження соціального інвестування як фактора стійкого соціально-економічного розвитку регіону, для чого необхідно проаналізувати наявні приклади в закордонній та вітчизняній практиці.

Керуючись дослідженням ролі соціальної відповідальності бізнесу у стійкому розвитку підприємства регіону, можна зробити наступні висновки:

Нами були виявлені напрямки, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності. Як ми гадаємо, такі підходи і напрямки сучасної економічної думки, як свідома економіка (*conscience economy*), соціальна економіка (*social economy*), концепція загальних цінностей (*shared values concept*), свідомий капіталізм (*conscious capitalism*) і позитивна економіка (*positive economy*) є близькі до концепції соціальної відповідальності (*social responsibility*). Дані напрямки піддаються серйозній критиці як такі, що не мають принципової наукової новизни і значних відмінностей від концепції соціальної відповідальності. Розглянуті нами підходи мають ряд подібностей і дублюють один одного, відштовхуючись від базових принципів соціально-відповідальної поведінки.

В основі більшості концепцій, що асоціюються з проблематикою соціальної відповідальності лежить триєдиний підхід (модель *triple bottom line*, *TBL*, або *3BL*) з властивим йому розподілом на три сфери: економічну, екологічну та соціальну. Представники бізнесу сприймаються як «агенти змін», які беруть на себе відповідальність за вирішення актуальних проблем товариства (у том числі таких питань стійкого розвитку, як відповідальне виробництво і споживання, розвиток товариства і рішення екологічних проблем). У більшості напрямів підкреслюється принцип «*win-win strategy*» (стратегії «загальної вигоди», взаємовигідний як для бізнесу, так і для його зацікавлених осіб). Стейкхолдерський підхід використовується практично у всіх представлених напрямках.

Стійкий розвиток підприємства регіону представляє собою перспективне

поле для проведення дослідницької та наукової діяльності. На наш погляд, одним з основних завдань на сьогоднішній день стає вироблення всебічного розуміння природи УРБО: драйверів (стимулів) підприємств регіону, вигод і перспектив, основних критеріїв і факторів стійкого розвитку організації.

Керуючись вивченими роботами і проаналізованими підходами до зв'язку соціальної відповідальності бізнесу із сталим розвитком підприємства регіону, нами була розкрито роль соціальної відповідальності бізнесу як фактора сталого розвитку підприємства регіону та показано місце зазначеного фактора в системі факторів стійкого розвитку підприємства регіону.

Нами були запропоновані вісім підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону, а також взаємозв'язку понять соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної стійкості та сталого розвитку підприємства регіону (немасштабованість СР; КС як мікроекономічний аспект СР; відсутність відмінностей між СВБ, СР і КС; СРБО як стійкий розвиток стейкхолдерів фірми; КС та соціальна відповідальність; УРБО та соціальна відповідальність).

В результаті дослідження підходів до трактування стійкого розвитку підприємства регіону нами запропоновано «ув'язування» понять корпоративної стійкості, стійкого розвитку і стійкого розвитку підприємств регіону.

Доведено, що забезпечення достатнього рівня соціального інвестування призведе до формування комплексного регіонального ефекту, включаючи запобігання еколого-економічних збитків, підвищення соціально-екологічної безпеки і конкурентоспроможності регіону, зниження додаткових видатків та підвищення доходів місцевих бюджетів та домогосподарств. Соціальне інвестування в Україні має значний потенціал, але його реалізація потребує вирішення ключових викликів. Впровадження ефективної державної політики, залучення міжнародного досвіду та активізація громадянського суспільства можуть стати каталізаторами розвитку цього важливого напрямку.

В умовах прагнення до досягнення цілей стійкого регіонального розвитку найважливішим принципом і завданням управління регіоном стає узгодження

глобальних цілей бізнесу, що працює на його території, з глобальними завданнями сучасного суспільства, формування поточних і стратегічних планів розвитку корпорацій з урахуванням політики соціальної відповідальності бізнесу перед територією присутності. У зв'язку з цим і з метою поточного ефективного управління регіоном необхідно розробити програму обов'язкової соціальної відповідальності бізнесу, основні імперативи якої включають:

- зниження витрат органів влади на соціальні програми та першочергові потреби населення;

- підвищення інвестиційної привабливості регіону;

- зниження рівня міграції, залучення зовнішньої робочої сили, стабілізація демографічних ресурсів;

- неекономічні ефекти – розв'язання соціальних проблем і зниження соціальної напруженості в регіоні.

Слід визнати достатню самостійність бізнесу в питаннях розподілу прибутку і виборі напрямів інвестування. У зв'язку з цим потрібне опрацювання таких питань, як механізми та інструменти ефективної взаємодії бізнесу з органами влади.

Як додатковий інструмент формування необхідних фінансових потоків на регіональному рівні, пропонується розглянути можливість створення стратегічного фонду регіонального розвитку. Основне завдання фонду – формування ресурсної бази для фінансування проблемних сфер на цільовій основі. Крім того, пропонується впровадити організаційне оформлення програм соціальної відповідальності, що реалізуються бізнесом, відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку і включити їх у програми розвитку регіону.

Регіональна програма соціальної відповідальності виступатиме як елемент узгодження економічних інтересів підприємств із вимогами стійкого розвитку території їхньої присутності, тому вона має бути чітко регламентована і включена в стратегію соціально-економічного розвитку регіону як окремий розділ. Контроль за її розробленням і виконанням покладається на регіональні

органи влади, у зв'язку з чим їхній функціонал доповнюється і розширюється відповідним чином, включно з визначенням конкретного переліку дієвих заходів із підтримки проєктів, що їх реалізують підприємства згідно з вектором соціальної відповідальності. Це має стати неодмінним елементом механізму управління регіональним соціально-економічним розвитком. Незважаючи на всі викладені в роботі пропозиції, все ще потрібне опрацювання таких питань, як механізми та інструменти ефективної взаємодії бізнесу з органами влади, дотримання результативного рівня соціальної відповідальності бізнесу та його вплив на сталий соціально-економічний розвиток регіонів присутності, що є напрямками подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. №254/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Алимов О., Ємченко В. Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку. Економічний часопис-XXI. 2003. № 6. С. 41-46.
3. Амоша О. І., Кабанов А. І., Стариченко Л. Л. Державна підтримка вугільної промисловості України у світлі правил СОТ та ЄС. Уголь Украины. 2010. №1. С. 5-10.
4. Андрійчук В. Г. Менеджмент: прийняття рішень: навч. посіб. /В. Г. Андрійчук, Х. Бауер. К.: КНЕУ, 1998. 316 с.
5. Андрушків Б., Мельник Л., Погайдак О. Шляхи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства (дослідницькі аспекти). Формування ринкової економіки в Україні. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. Вип. 27. С. 3-7.
6. Ансофф І. Новая корпоративна стратегія / І. Ансофф; пер. с англ. СПб.: Питер, 1999. 416 с.
7. Антоненко К. В. Механізм індивідуалізованого управління персоналом міжнародного підприємства : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2005. 21 с.
8. Антонюк Л. Л, Сазик В.І. Виробнича конкурентоспроможність регіонів України. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 5(119). С. 149-161.
9. Афанасьєва Л., Лисак Н. До визначення однорідності регіонів України за рівнем економічного розвитку та галузевою структурою економіки. Економіст. 2003. № 2. С. 30-32.
10. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз. Фінанси України. 2009. № 5. С. 3-20.
11. Бачевський Б. Є., Заблодська І. В., Решетняк О.О. Потенціал і розвиток підприємства: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2009. 400 с.

12. Баюра Д. О. Конвергенція систем корпоративного управління в умовах глобалізації. Фінанси України. 2008. № 2. С. 26-35.
13. Бірюк С. О., Бірюк О. С. Глобальна модифікація чинників експортоорієнтованого розвитку підприємств хімічної галузі. Проблеми економіки. 2012. № 3. С. 3-7.
14. Божкова В. В., Малюта І. А., Трудова М. Є. Удосконалення методологічних засад управління стійким організаційним розвитком підприємств в контексті глобалізаційних трансформацій. Ефективна економіка. 2019. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/14.pdf
15. Божкова В. В., Горета Л. В. Використання матричного інструментарію у стратегічному маркетинговому плануванні діяльності вітчизняних промислових підприємств. Фаховий збірник наукових праць Національного авіаційного університету «Проблеми системного підходу в економіці». Київ: Національний авіаційний університет, 2018. Вип. 4 (66). С. 27-33.
16. Боковець В. В., Мазуренко Р. П., Свічкарь Ю. І. Особливості управління інноваційною діяльністю сучасними підприємствами. Економіка та суспільство. 2018. Випуск № 18. С. 280-286 URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/39.pdf.
17. Боковець В. В. Теоретичні засади визначення функцій корпоративного управління. Регіональна бізнес-економіка та управління. 2015. №3(47). С.16-23.
18. Боронос В. Г. Дослідження сутності фінансового потенціалу території. Экономика и управление. 2012. № 4. С. 77-85.
19. Брегеда А. Ю. Основи політології: навч. посіб.: вид. 2-ге, перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2000. 312 с.
20. Бубенко П. Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку: монографія. Харків: НТУ «ХПІ», 2002. 316 с.
21. Бузько І. Р., Вартанова О. В., Голубенко Г. О. Стратегічне управління інвестиціями та інноваційна діяльність підприємства: монографія.

Луганськ : вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2002. 176 с.

22. Бурлака В. Пріоритети інноваційного розвитку в українській економіці. Діловий вісник. 2010. № 12 (199). URL: <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/2010/dv1012131.ua.html>.

23. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. К.: Знання України, 2005. 276 с.

24. Василенко В. О., Шматько В. Г. Інноваційний менеджмент : навч. посіб.: вид. 3-тє, вип. та доп. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 440 с.

25. Варналій З. С., Гармашова О. П. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення. К.: Знання України, 2013. 387 с.

26. Верба В. А., Новиков І. В. Методичні рекомендації з оцінки інноваційного потенціалу підприємства. Проблеми науки. 2003. № 3. С. 23-30.

27. Вишневський В. Промислова політика: теоретичний аспект. Економіка України. 2012. №2. С. 4-15.

28. Войт С. М., Холод С. Б. Інтелектуалізація соціально-економічних процесів: інтелектуальний капітал. Технологический аудит и резервы производства. 2016. –№ 4(6). С. 55-60.

29. Вяткіна Т. Г. Умови та чинники стратегічного управління ресурсним потенціалом сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2013. № 17. С. 3-8.

30. Гавва В. Н., Божко Е. А. Потенціал підприємства: формування та оцінювання: навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2004. 224 с.

31. Ганзюк С. М., Караканов В. В. Динамічний моніторинг інвестиційного клімату України. Молодий вчений. 2016. № 1(1). С. 43-47.

32. Гарафонова О. І. Стратегія здійснення змін: теоретичні та методичні підходи щодо її визначення. Стратегія економічного розвитку України. 2015. № 37. С. 63-72.

33. Гарматій Н. М. Удосконалення управління процесами реалізації інвестиційних проектів (на прикладі підприємств системи телекомунікацій) :

автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04 / Терноп. нац. техн. ун-т ім. І. Пулюя. Т., 2012. 22 с.

34. Геець В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації. Економіка України. 1995. №4. С. 15-29.

35. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економічна діагностика: навч. посіб. К.:ЦНЛ, 2007. 307 с.

36. Головкова Л. С. Особливості формування та розвитку корпоративних структур в економіці України. Держава та регіони. Сер.: економіка та підприємництво. 2009. № 7. С. 60-68.

37. Гончаров Ю. В. Промислова політика України: проблеми і перспективи. К.: Наук. думка, 1999. 233 с.

38. Гринько Т. В., Кошевий М. М. Інноваційний розвиток: характерні риси та проблеми. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць Приазовського державного технічного університету. Вип. 2. Т. 1. Маріуполь: ДВНЗ "ПДТУ", 2013. С. 94–101.

39. Гринько Т. В., Єфімова С.А. Формування системи управління інноваційним потенціалом підприємства: теоретичний аспект. Сучасні технології управління розвитком підприємств України: механізми, реалії, перспективи : [колективна монографія]; за заг. ред. Т. В. Гринько Дніпропетровськ: Біла К.О., 2016. С. 23–32.

40. Гуткевич С. О. Дослідження факторів інвестування. Актуальні питання економіки : теорія і практика. Вип. 1 / Гол. ред. д.е.н. В. Є. Новицький. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2007. С. 5-8.

41. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі. К.: Всесвіт, 2003. 552 с.

42. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К.: РВПС України НАН України, 1999. 257 с.

43. Данько М. С. Оцінка законодавства України з питань

стимулювання інноваційної діяльності. Проблеми науки: міжгалуз. наук.-техн. журн. КиївЦНТЕІ. Київ, 2007 С. 35-43.

44. Дацій О. І. Ефективність інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом» / К., 2005. 39 с.

45. Денисюк В. І. Інноваційна активність національної економіки: вдосконалення методології, показники промислових підприємств, державна підтримка. Економіст. 2005. № 8 (226). С. 45-49.

46. Державна підтримка та перспективи інноваційного розвитку і структурних перетворень вугільної промисловості України: монографія. О. І. Амоша, А. І. Кабанов, Л. Л. Стариченко та ін. НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2009. 326 с.

47. Державне управління: словн.-довід. / уклад.: В.Д. Бакуменко (кер. творчого кол., Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князєв та ін. / за заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. К.: УАДУ, 2002. 228 с.

48. Довідка щодо стану інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. Журнал инновационной палаты Украины. 2009. URL: <http://nanoinnovation.livejournal.com/1072.html>.

49. Долішний М. Мошенець О. Ринкові механізми регіонального управління. Регіональна економіка. 2001. №1. С. 7-17.

50. Економіка і організація інноваційної діяльності : підруч. / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.; за ред. О. І. Волкова. К. : ВД «Професіонал», 2004. 960 с.

51. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / заред. акад. НАН України В.М. Геєця. К.: Ін-т екон. прогнозів.; Фенікс, 2003. 1008 с.

52. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я.А.

Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін.; за заг. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2009. 142 с.

53. Економічний потенціал України. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. С. 48-70.

54. Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. К.: Феміна, 1995. 368 с.

55. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування промислової політики: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.

56. Жорова Є. Р. Оптимізація фінансової структури капіталу підприємства. Бізнес Інформ. 2014. № 4. С. 330-334.

57. Жулавський А. Ю., Лапін Е. В. Систематизація і класифікація показників управління виробничим потенціалом регіону. Вісник СумДУ. Серія Економіка. 2008. №2. С. 15-23.

58. Заблодська І.В., Хандій О.О., Гречана С.І., Ковальчук Є.О. Економічний та соціальний розвиток локальних територій у воєнний і повоєнний час: ефективність, тригери, предиктори, пропозиції Академічні візії. 2024. Вип.33.

59. Заблодська І.В., Рогозян Ю.С., Хандій О.О. Методичний патерн з оцінювання економічних та соціальних результатів розбудови територій відновлення (на прикладі територіальних громад Донецького регіону). Регіональна економіка. 2024. № 1(111). С. 5-15.

60. Засадко В. Перспективи функціонування спеціальних економічних зонв України в умовах створення зони вільної торгівлі з ЄС. Львів: Регіональний філіал НІСД. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March08/10.htm>.

61. Збарський В. К. Економічний потенціал регіону в умовах становлення малих підприємств. Економіка АПК. 2005. №11. С. 99-105.

62. Згуровський М. З. Аналіз сталого розвитку глобальний і

регіональний контекст: монографія / М. З. Згуровський; Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]. К.: НТУУ «КПІ», 2010. Ч. 2: Україна в індикаторах сталого розвитку. 359 с.

63. Іванов В. Л. Методи зниження економічного ризику. Управління проектами та розвиток виробництва. 2011. № 4. С. 119-124.

64. Ігнат'єва І. А. Методологічні основи стратегічного управління підприємством : Автореф. дис... д-ра екон. наук / Нац. ун-т харч. технологій. К., 2006. 38 с.

65. Ігнат'єва І. А. Корпоративне управління : підручник / І. А. Ігнат'єва, О. І. Гарафонов; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. К., 2010. 312с.

66. Ігнат'єва І. А. Менеджмент організації малого та середнього бізнесу : підручник / І. А. Ігнат'єва, О. М. Паливода, Р. В. Янковой. К. : КНУТД, 2012. 242 с.

67. Ілляшенко С. М. Економічний ризик: навч. посіб. 2-е вид., доп. і перероб. К.: ЦНЛ, 2004. 220 с.

68. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: [навч. посіб.] Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. 278 с.

69. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. І. Федулової. К. : «Основа», 2005. 552 с.

70. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / С. Романюк, В. Рубцов, М. Лендшел ті ін.; за ред. С. Максименка. К.: Київський центр Ін-ту Схід-Захід. Міленіум, 2001. 244 с.

71. Іщук С. О. Промисловий потенціал промислових підприємств: проблеми формування і розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2006. 278 с.

72. Йохна М. А., Стадник В. В. Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посіб. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 400 с.

73. Карпенко А. В. Формування інноваційного потенціалу. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць. Мариуполь: ПДТУ, 2012. Вип. 1, Т. 1. С. 42-46.

74. Каховська О. В. Соціальність результату функціонування суб'єктів економіки. Проблеми економіки. 2012. № 3. С. 25-29.

75. Керецман В. Регіональний розвиток як предмет державного регулювання. Вісник НАДУ: Регіональне управління та місцеве самоврядування. 2003. № 4. С. 397-401.

76. Кіндзерський Ю. Державна контрактна система в моделі держави підприємця: засади формування в Україні. Економіст. 2011. №9. С. 8-13.

77. Кіндзерський Ю. Особливості розвитку світової промисловості та їх вплив на формування екзогенних обмежень для виробництва в Україні. Економіст. 2011. №12. С. 9-13.

78. Кіндзерський Ю. Проблеми розвитку промисловості та розбудови ефективної промислової політики в Україні. Економіст. 2012. № 8. С. 15-22; № 10. С. 33-40.

79. Кіндзерський Ю. В. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій. К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. 408 с.

80. Клименко Ю. Л. Взаємозв'язок державної, регіональної та промислової політики. 2011. URL:: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvamu_upravl/2011_3/44.pdf.

81. Ключ Ю. І., Івченко Є.А., Івченко Ю.А. Аналіз інституційних факторів підвищення економічної безпеки інноваційної діяльності. Науково-виробничий журнал «Бізнес-Навігатор». №2 (58). 2020. С. 35-41.

82. Ключ Ю. І. Determine the conditions of the system of innovation management. Economics, management, law: problems of science and practice : collection of scientific articles. Nürnberg, 2015. Vol. 3. P. 112-117.

83. Klus Y. I. Factors that affect the evaluation of the effectiveness of corporate management innovation in an industrial plant. Economic Processes

Management: International Scientific E-Journal. 2016. 1. URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_1/2016_1_4.pdf

84. Кноглер М., Сєкареєв О. Ринкова реформа і регіональна політика. Економіка України. 1995. № 1. С. 64-71.

85. Князевич А. О. Ринок інновацій у складі інноваційної інфраструктури країни. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2015. № 3. С. 129-139.

86. Князь С. В., Новицький В. А., Князь О. В. Аналіз та оцінювання факторів, що впливають на ефективність контролювання та регулювання інноваційного розвитку підприємства. Вісник НУ «Львівська політехніка». Зб. наук. праць. № 554. Львів, 2006. С. 169-176.

87. Ковальська Л. Л. Оцінка промислового потенціалу регіону та удосконалення механізму його нарощення. Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2003. 21 с.

88. Коваленко Л. О. Фінансове забезпечення інноваційної моделі економічного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2008. № 7. С. 13-15.

89. Козаченко Г. В. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості: монографія / Козаченко Г. В., Воронкова А. Е., Медяник В. Ю., Назаров В. В. К. : Лібра, 2003. 328 с.

90. Колесников О. М. Удосконалення механізму створення спеціальних економічних зон в Україні. Комунальне господарство міст: наук.-тех. зб. Серія: економічні науки. К.: Техніка, 2006. Вип. 73. С. 89-98.

91. Кондрашов О. М. Державна промислова політика як ефективний інструмент державного впливу на розвиток промисловості. 2007. URL: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/04.pdf.

92. Коренєв Е. Н., Бандилко О. С. Корпоративна сталість: від функціональної до стратегічної імплементації. Управління проектами та розвиток виробництва. 2014. № 1. С. 99-107.

93. Король В. С. Промислова політика як найважливіший чинник стійкого розвитку України та посилення міжрегіональних зв'язків. Економічний

аналіз. 2009. Вип. 4. С. 42-45.

94. Космидайло І. В. Проблеми інноваційного розвитку в Україні та шляхи їх вирішення. Актуальні проблеми економіки. 2007. №2 (68). С. 20-27.

95. Костенко Я. О. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку України. Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. Випуск 202: В 4 т. Т. IV. Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. С. 929-935.

96. Крайник О. Промислова політика як основа регіонального економічного розвитку. Регіональна економіка. № 2. 2001. С. 36-41.

97. Крайник О. П. Аналіз та перспективи розвитку підприємств промислового комплексу регіону. Соціально-економічні дослідження в перехідний період: зб. наук, праць. Львів: ІРД НАН України, 2007. Вип. 31. С. 29-36.

98. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2005. 352 с.

99. Кривошея-Гулько І. О. Економічна ефективність виробництва зерна як об'єкт управління в сільськогосподарських підприємствах. Вісник аграрної науки. 2012. № 5. С. 82-84.

100. Крюкова І. О. Напрями здійснення фінансових інновацій на підприємствах. Економіка: реалії часу. 2013. № 2. С. 144-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_2_21

101. Курінний О. В., Волошко Н. О. Проблеми оцінки ефективності управління корпоративними правами в акціонерних товариствах. Проблеми економіки. 2013. № 3. С. 208-213.

102. Кушал І. М. Оцінювання соціально-економічної ефективності податкової політики держави. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2015. Т. 20 Вип. 3. С. 237-241.

103. Левченко О. П., Міщенко І. В. Етапи формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) підприємства. Економіка транспортного комплексу. 2015. Вип. 25. С. 36-49.

104. Лендбел М. Спеціальні інститути розвитку територій:

європейський досвід. Інститути та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів. К.: Міленіум, 2001. С. 67-148.

105. Лукінов І. Інвестиційна політика в стабільному економічному розвитку. Економіка України. 1999. № 10. С. 4-9.

106. Луцків О. М. Структурна модернізація промисловості: пріоритети та напрями реалізації. Управління розвитком. 2011. №4. С. 162-164.

107. Макаренко І.О. Сучасні складові державної промислової політики України. Державне управління: удосконалення та розвиток: Електронне наук. фах. видання. 2011. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=113>.

108. Макаров М. О. Особливості реалізації інноваційної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 7. С. 12-14.

109. Македон В. В. Інституційні основи становлення та розвитку національної моделі корпоративного управління. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 3. С. 48-52.

110. Максимов В. В. Економічний потенціал регіону (аналіз, оцінка та використання): монографія. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2002. 346 с.

111. Максимчук М. В. Моделювання інституційної взаємодії державних та регіональних органів влади при модернізації промислового потенціалу регіону. Економічні науки. Серія: регіональна економіка. Луцьк: ЛНТУ, 2012. Вип. 9(35) ч. 1. С. 294-303.

112. Манаєнко І. М. Складові інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств електроенергетики. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2015. № 12. С. 434-441.

113. Манн Р.В. Впровадження інновацій у виробництво для стійкого розвитку промислових підприємств. Економіка і організація управління. 2023. № 2 (50). С. 14-22.

114. Манн Р.В. Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо удосконалення стратегії регіонального розвитку України. Збірник наукових

праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2023. Вип. 68. С. 29-37.

115. Манн Р.В., Березюк-Рибак І.Р., Момот С.В. Посилення ролі соціальної відповідальності бізнесу у постпандемічний період. Трансформація підходів в управлінні та маркетингу у постпандемічний період : монографія / під заг. ред. В.В. Храпкіної, К.В. Пічик. Київ : Інтерсервіс, 2022. С. 145-152.

116. Мартюшева Л. С., Калишенко В. О. Інноваційний потенціал підприємства як об'єкт економічного дослідження. Фінанси України. 2012. № 10. С. 61-65.

117. Методологічні засади розробки стратегій регіонального розвитку / С. А. Романюк, Н. М. Внукова, Л. О. Лимонова, В. І. Лямець. Харків: ХДЕУ, 2001. 320 с.

118. Міжнародний менеджмент : навч. посіб. / В. С. Білозубенко, О. В. Озаріна, А. А. Семенов ; за заг. проф. О. Б. Чернеги. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 592 с.

119. Мишко О. А. Теоретичні підходи до забезпечення інноваційного розвитку регіонів. Економічні науки. Серія : Регіональна економіка. 2013. Вип. 10. С. 125-132.

120. Мошек Г. Є. Менеджмент : навч. посіб. / Г. Є. Мошок, Ю. В. Поканевич, А. С. Соломко, А. В. Семенчук ; заг. ред. Мошека Г. Є. К. : Кондор, 2009. 392 с.

121. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні. К.: Кондор, 2009. 406 с.

122. Мушинська Н. Ю. Впровадження оцінки рівня тінізації економіки на регіональному рівні. Коммунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. К.: Техніка, 2006. Вып. 70. С. 61-65. (Серия «Экономические науки»). URL: <http://eprints.ksame.kharkov.ua/1292/>.

123. Наврузов Ю. Регіональна політика в Україні: проблеми, принципи, перспективи. Управління сучасним містом. 2001. № 1-3(1). С. 41-50.

124. Назарова Г. В. Організаційні структури управління корпораціями.

Х. : ХДЕУ, 2004. 407 с.

125. Найда А. В. Проблеми організації управлінського обліку у сільськогосподарських підприємствах. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2014. Вип. 5. С. 160-163.

126. Національна економіка: підруч. / за ред. П. В. Круша. К.: Каравела, 2008. 416 с.

127. Нємцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. К.: ТОВ "УБПК "ЕксОб", 2002. 560 с.

128. Никифоров А. С. Стратегічні аспекти формування інноваційної моделі розвитку промисловості України. Формування ринкової економіки : Міжвід. наук. зб. Вип. 14. К. : КНЕУ, 2013. С. 9-20.

129. Огаренко Ю. Проблеми вугільної промисловості України та викиди парникових газів від видобутку й споживання вугілля: доповідь / Ю. Огаренко; за редакцією: О. Пасюка та І. Ставчук. К.: Екологічний центр України, 2010. URL: <http://climategroup.org.ua/wp-content/uploads/2007/07/problemu-ugleproma.pdf>.

130. Озерська Г. В. Інтелектуально-виробнича система в процесах інноваційного розвитку залізничного транспорту. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. Вип. 44. С. 168-171.

131. Омеляненко В. А. Інноваційний компонент сталого розвитку: безпековий аспект. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2020. №10. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-10-6411>

132. Омеляненко В. А., Ковтун Г. І. Аналіз інноваційної політики в контексті сталого розвитку України. Причорноморські економічні студії. 2020. № 58. С.56–61. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/58_1_2020/11.pdf

133. Основи економічної теорії: політехнічний аспект: підруч. / за ред. Г. Н. Климка та В. П. Нестеренка. К.: Вища школа, 1997. 743 с.

134. Отенко В. І. Особливості інноваційного розвитку машинобудівних

підприємств України. Проблеми економіки. 2013. № 4. С. 34–39.

135. Офіційний сайт Головного управління статистики у Луганській області. URL: <http://www.lugastat.lg.ua/statinform.htm>.

136. Офіційний сайт державного комітету статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

137. Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.lugastat.lg.ua/statinform.htm>.

138. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua>.

139. Офіційний сайт Міністерства промислової політики України. URL: <http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/index>.

140. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua>.

141. Офіційний сайт Урядового порталу. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/annboxnews?box_id=244277705.

142. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (Економіка, політологія, соціологія) / М. А. Павловський. К.: Техніка, 2001. 309 с.

143. Пекна Г.Б. . Загрози національній економічній безпеці в умовах відкритої економіки. Вчені записки Ун-ту екон. і права «Крок» : зб. наук. праць. К.: Ун-т екон. і права «Крок». 2008. С. 138-145.

144. Пельтек Л.В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: монографія. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 268 с.

145. Петрикiва О. С., Гунько Д. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «конкурентні переваги регіону». Проблеми економіки. 2012. № 4. С. 107-114.

146. Петрина М. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України. Економіка України. 2006. №8. С. 35-47.

147. Підгрушний Г. П. Особливості впливу промислового виробництва

на регіональний розвиток. Україна: географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. пр.; у 4 т. / ред. кол.: П. Г. Шищенко (відп. ред.) та ін. К.: Обрії, 2004. Т. 2. С. 201-202.

148. Підгрушний Г. П. Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження) : автореф. дис. д-ра геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / К., 2007. 40 с.

149. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. К.: Наук. думка, 1993. 220 с.

150. Пороховський О. А. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку. Економічна теорія. 2009. №1. С. 5-13.

151. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Жаліло Я. А., Архієреєв С. І., Базиліук Я. Б. К. : НІСД, 2006. 120 с.

152. Рамазанов С. К., Велігура А. В., Івановська М. В. Інформаційна підтримка життєвого циклу технічних об'єктів залізничного транспорту. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2015. № 1. С. 194-199.

153. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / за ред. С. Максименка. К.: Логос, 2000. 171 с.

154. Регіональна політика: методологія, методи, практика / редкол.: від. ред. акад. НАН України М. І. Долішній; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2001. 700 с.

155. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення: аналітична доповідь / О. В. Собкевич, А. І. Сухоруков, В. Г. Савенко та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2011. 54 с.

156. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку. Ефективна економіка. 2011. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_12_60.

157. Різник Н. С. Стратегії протидії втечі капіталу з національної економіки. Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. 2014. Вип. 11(1). С. 206-

214.

158. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підруч. / С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін.; за загл. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С. І. Дорогунцова. К.: КНЕУ, 2005. 988 с.

159. Розміщення продуктивних сил України: підруч. / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенов та ін. ; за ред. В. В. Ковалевського. К.: Знання, 1998. 546 с.

160. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів. К.: Київський центр Ін-ту Схід-Захід. Міленіум, 2001. С. 41-64.

161. Скитьова Г. С. Управління стратегічним портфелем проектів холдингової компанії: комплексний підхід. Ефективна економіка. 2012. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_9_66.

162. Скопенко Н. С., Тюха І. В. Формування та функціонування інтегрованих об'єднань в олійно-жировій галузі України. Економіка харчової промисловості. 2010. № 3. С. 5-13.

163. Солоха Д. В. Інноваційний розвиток як запорука забезпечення економічного зростання. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 2. С. 52-59.

164. Стадник В. В., Йохна М. А. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. К. : Академвидав, 2006. 464 с.

165. Стадник В. В., Петрицька О. С. Складові та чинники формування потенціалу розвитку малого підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2006. №12. С. 124-129.

166. Стеців Л. П. Шляхи підвищення конкурентоспроможності регіону на основі активізації інноваційної діяльності. Наукові записки [Української академії друкарства]. 2011. № 2. С. 91-97.

167. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посіб. К. : Вища шк., 2002. 254 с.

168. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посіб. К.: Вікар. 2001. 377 с.

169. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія. К.: КНЕУ, 2009. 302 с.
170. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
171. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. К.: Міленіум, 2003. 404с.
172. Третяк В. В., Воробйова Н. В. Домінанти регіональної інноваційної політики: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2011. 163 с.
173. Українська радянська енциклопедія / за ред. М. Бажана. 2-ге вид. К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985. 12 томів.
174. Управління потенціалом підприємства. навч. посіб. / І. З. Должанський, Т. О. Загорна, О. О. Удалих, І. М. Герасименко, В. М. Ращупкіна. К.: ЦНЛ, 2006. 362 с.
175. Управління розвитком регіону: навч. посіб. / Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А. Ф. Процай, С. Ю. Колодій. К.: ЦНЛ, 2006. 328 с.
176. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексюк. К.: КНЕУ, 2003. 316 с.
177. Федулова Л. І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України. Економіка України. 2013. №4. С. 15-23.
178. Федулова Л. І. Концептуальні засади державної регіональної промислової політики в умовах інноваційного розвитку. Стратегічні пріоритети. 2008. № 1 (6). С. 112-119.
179. Федулова Л. І. Методологічні підходи до оцінки технологічного рівня промислового виробництва. Наука та інновації. 2008. Т.4, №4. С. 65-84.
180. Федулова Л. І. Інноваційна економіка : підруч. / Л. І. Федулова. К. : Либідь, 2006. 480 с.
181. Фроленкова Н. А., Кожушко Л. Ф., Рокочинський А. М. Еколого-економічне оцінювання в управлінні меліоративними проектами: монографія.

Рівне : НУВНП, 2007. 257 с.

182. Хаустов В. К. Трансфер технологій в інноваційних процесах України та Білорусі. Економіка і прогнозування. 2012. № 2. С. 24-34.

183. Циглик І., Бибик Р. Промисловий потенціал в системі підприємництва. Економіка. Фінанси. Право. 2004. №1. С. 5-13.

184. Цигилик І. І. Економіка і організація інноваційної діяльності : навч. посіб. / І. І. Цигилик, С. О. Кропельницька, О. І. Мозоль, І. Г. Ткачук. К. : «Центрнавчальної літератури», 2004. 128 с.

185. Чмир О. С., Пила В. І. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика. К.: КДТЕУ, 1998. 327 с.

186. Чорнобай О. Світова фінансова криза: сутність, причини виникнення та її вплив на економіку України. 2009. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2009_13/Chornobay.pdf.

187. Чумаченко М. Г. Економічний аналіз: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2001. 540 с.

188. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 435 с.

189. Шелегда Б., Савченко М., Савченко І. Економічний потенціал регіону: закони формування і методи оцінки. Схід. 2003. № 5 (54). С. 25-29.

190. Шикова Л. В., Швець Г. О. Особливості управління інноваційною діяльністю на підприємстві. Економіка і організація управління. 2014. Вип. 3-4. С. 293-297.

191. Шкрабак І. В., Ахунзянов О. В. Методичний підхід до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва. Молодий вчений. 2016. - № 5. С. 200-203.

192. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення оцінки. Фінанси України. 2007. №15. С. 55-64.

193. Щелкунов В. І. Промисловий потенціал України. Стратегія формування та використання. К.: Наук. думка, 1999. 238 с.

194. Юрса М. Я. Публічне розміщення акцій на міжнародних фондових

біржах як інструмент зовнішнього корпоративного фінансування. Наукові праці НДФІ. 2010. Вип. 1. С. 91-97.

195. Якубовський М. Внутрішній ринок як дзеркало проблем української промисловості. Економіка України. 2012. №8. С. 4-15.

196. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації. Економіка України. 2010. №8. С. 21-29.

197. Якуша Г.Б. Промышленность Украинской ССР. К.: Техніка, 1989. 216 с.

198. Albert S., Bradley R. The Impact of Intellectual Capital / Albert S., Bradley

R. Open University Business School Working Paper, 1996. № 15. P. 162-170.

199. Biloshkurska, N., Harnyk, O., Biloshkurskyi, M., Liannoi, M., Kudrina, O., & Omelyanenko, V. Methodological bases of innovation development priorities integrated assessment. International Journal of Civil Engineering and Technology. 2019. № 10 (1). 1231-1240.

200. V. Bokovets, O. Moskvichova, I. Hryhoruk, S. Suprunenko. The ways of improving the innovation management in Ukraine using the international development. European Journal of Sustainable Development. 2020. Vol.9. № 2. P.203-210. URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1021>

201. Borghoff U., Pareschi R. Information Technology for Knowledge Management / U. Borghoff, R. Pareschi. Berlin : Springer Verlag, 1998. 56 p.

202. Buchniev M., Ivchenko Y., Derzhak N., Morhachov I. (2021). Research of the Issue of Effective Management of Regional Development in the System of State Regional Policy. Modern Economics, 25 (2021), 33-39.

203. Daum J.H. Intangible Assets / J.H. Daum. Bonn Galileo Press, 2002. P. 152-154.

204. Drucker P. F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. Harper L Rom, 1974. 218 p.

205. Enright M. The Geographical Scope of Competitive Advantage / M. Enright / Stuck in the Region? Changing scales for regional identity — Ed by E.

Dirven, J. Grocnewegen and S. van Hoof. Utrecht, 1993. P.87-102.

206. Garcia M.L., Bray O.H. Fundamentals of Technology Roadmapping. / M.L. Garcia, O.H. Bray Sandia National Laboratories Working Paper, 1997. 33 p.

207. Gotta M. Social Computing: Getting Ahead of the Blog. / M. Gotta. April 20, 2004. URL: http://techupdate.zdnet.com/techupdate/stories/main/Social_Computing.html.

208. Foster R. N. Managing technological innovation for the next 25 years. Research-Technology management, Jan.-Febr. 2000. T. 43. P. 23-31.

209. Frappaolo C., Toms W. Knowledge Management: From Terra Incognito to Terra Firma / C.Frappaolo, W.Toms. Imaging World, 1997. 122 p.

210. Ivchenko, Y., Morhachov, I., Manukhina, M., Serikova, O., & Hussein Ibrahim, M. S. (2021). Identifying the Assessment Principles for the Tax Potential of the Industrial Enterprises in the Region. European Journal of Sustainable Development, 10(4), 240.

211. Illiashenko, S., Illiashenko, N., Shypulina, Y., Raiko, D., Bozhkova, V. Approach to assessment of prerequisites for implementation of strategic directions of innovative development of industrial enterprises. Eastern-European Journal ofEnterprise Technologies. 2021. № 3 (13 (111)). pp. 31–46. URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1024>.

212. Inkpen A., Dinur L. Knowledge Management Processes and International Joint Ventures. Organization Science, 1999. № 9(4). P. 454-468.

213. Rapkin P.D. Is International Competitiveness a meaningful Concept? / P.D. Rapkin, J.R. Strand / International Political Economy: State Market relation in thechanging Global Order / Edited by C.R. Goddart [et al.]. Lynne Rienner, 1996. 386 p.

214. Kappel T. A. Perspectives on roadmaps: How organizations talk about future. Journal of Product Innovation Management. 2001. P. 330-337.

215. Klius, Y., Ivchenko, Y., Rozmyslov, A., & Fatalov, V. (2021). Development of a Calculation Basis for the Goals and Objectives of Innovation

Management at Industrial Enterprises in the Context of Post-Conflict Transformation. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 684. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p684>

216. Kudrina Olga, Raievskyi Serhii. Social responsibility of business as a tool for implementing the principles of sustainable regional development. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59.

217. Kudrina Olga, Raievskyi Serhii. Principles and mechanisms for the formation of social responsibility of business. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 1 (48). С. 373-377.

218. Kudrina Olga, Raievskyi Serhii. Formation of an assessment of social responsibility of business // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. Випуск №1 (131). С. 138-142

219. Kunte A. Estimating National Wealth: Methodology and Results / A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon, M. Clemens. *Environmental Economics Series* (IMF), 1998.44 p.

220. Morhachov, Illia & Ovcharenko, Ievgen & Yevhen, Ivchenko & Buchniev, Maxym & Tkachenko, Nataliia & Derzhak, Nataliia. (2021). Creation of Investment Funds in Ukraine by Individuals as a Criterion for Sustainable Development of the Country's Economy. *European Journal of Sustainable Development*. 10. 271-280.

221. Mensch G. Das technologische Patt: Innovationen ubervinden die Depression / G. Mensch. Frankfurt, 1975. 355 p.

222. Mckay M. D., Beckman R. J. & Conover W. J. A Comparison of three Methods for Selecting Values of Input Variables in Analysis of Output from a Computer Code. *Technometrics*. 1979. V.21, N.2. P. 239-245.

223. Neter J., Kutner M. H., Nachtsheim C. J. and Wasserman W. / Neter J., Kutner M. H., Nachtsheim C. J. and Wasserman W. *Applied Linear Statistical Models*. Fourth Edition. McGrawHill: Chicago, IL, 1996. 255 p.

224. V. Omelyanenko, O. Kudrina, O. Semenikhina, V. Zihunov, O. Danilov, T. Liskovetska. Conceptual aspects of modern innovation policy. *European*

Journal of Sustainable Development. 2020. Volume 9, Issue 2. pp. 238-250.
<https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1024>

225. Plumley D. Process-Based Knowledge Mapping / D. Plumley // KMMag. 2003. March 3. URL:
<http://w\v\v.destinationkm.com/default.asp?NevvsID=: 1041>

226. Prokopenko O., Shmorgun L., Kushniruk V., Prokopenko M., Slatvinska M., Huliaieva L. Business Process Efficiency in a Digital Economy. International Journal of Management. 2020. № 3. pp. 122–132. URL:
<https://ssrn.com/abstract=3568385>

227. Prokopenko O., Rusavska V., Maliar N., Tvelina A., Opanasiuk N., Aldankova H. Digital-Toolkit for Sports Tourism Promoting. International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology. 2020. № 5. pp. 84-96. URL:
<https://ssrn.com/abstract=3628048>

228. Romer D. Advanced Macroeconomics / D. Romer. McGrawHill, ch.1, 2001. 98 p.

229. Prusak L., Cohen D. Knowledge Buyers, Sellers, and Brokers / L. Prusak, D. Cohen. The Political Economy of Knowledge. 1997. P. 94-101.

230. Segre E. The Collected Works of Enrico Fermi / E. Serge. Chicago: The University of Chicago Press, 1965. 222 p.

231. Semenenko I., Bilous Y., Halhash R. The compliance of the regional development strategies and funding with the sustainable development concept: The case of Ukraine. Green Finance. 2022. Vol. 4, Issue 2. P. 159–178.

232. Semenenko, I., Shvets, N., Burko, I., Olshanskyi, O., & Maslosh, O. (2025). Problems of Ukraine's Recovery: A Business Perspective on Sustainable Local Development. European Journal of Sustainable Development, 14(2), 575.

233. Semenenko I., Halhash R., Lytovka Y., Borova G. Sustainable development of the region's ecosystem: essence and support problems. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2021. № 3 (267). С. 7–12.

234. Sen A. and Srivastava M. Regression Analysis: Theory, Methods and

Applications / A. Sen and M. Srivastava. SpringerVerlag: New York, 1990. 341 p.

235. . Skyrme D. Capitalizing on Knowledge: From E-Business to K-Business. London : Butterworth-Heinemann, 2001. 165 p.

236. Snowden D. The ecology of a sustainable Knowledge Management Program. Knowledge Management 1998. № 1(6). P. 13-22.

237. Steel R.G., Torrie J.H. and Dickey D.A. Principals and Procedures of Statistics A Biometric Approach. 3 rd Edition. WCB McGraw Hill: Boston, Massachusetts, 1997. P. 125-133.

238. Tetyana Calinescu, Olena Zelenko, Olena Khandii Resilience of industrial enterprises in Ukraine regions Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Tom 47 № 2. 2025. P. 319-326

ДОДАТКИ

Додаток А

КОНСОРЦІУМ "СОЮЗ БУД" Код за ЄДРПОУ 44344854 Україна, 36022, Полтавська обл., місто Полтава, вул. Старий Поділ, будинок 4, кімната 401 souzbud@gmail.com +38(095)-387-64-41		КОНСОРЦІУМ "СОЮЗ БУД" Код за ЄДРПОУ 44344854 Адреса для листування: Україна 49035, м. Дніпро Криворізьке шосе, 35 souzbud@gmail.com
--	---	--

№ 138/1 від 25.05.2025 р.

ДОВІДКА

щодо впровадження результатів дисертаційної роботи
 Ніжнікова Іллі Михайловича, яку представлено на здобуття
 наукового ступеню доктора філософії за спеціальністю «Економіка»

Одержані результати та практичні рекомендації становлять методичну основу реалізації соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку. До результатів, що мають найбільше практичне значення, належать: послідовність розрахунку агрегованого показника для оцінювання необхідного обсягу інвестицій в рамках соціальної відповідальності, інструментарій масштабного поширення соціального інвестування як фактору стійкого регіонального розвитку, алгоритм впровадження проєктів соціального інвестування на регіональному рівні.

У діяльності підприємства буде застосована розроблена автором методику розрахунку інвестицій в охорону навколишнього природного середовища, яка, на відміну від існуючих, заснована на використанні показника соціальних інвестицій, що містить витрати на інвестиції в природоохоронні заходи, витрати на інвестиції в запобігання економічним збиткам, витрати на соціальний розвиток територій присутності, додаткові інвестиції, що задає рамки прийняття бізнес-рішень та надає ряд інституційних переваг.

Директор

Володимир СЕРГЄЄВ

ДОВІДКА

щодо впровадження результатів дисертаційної роботи
Ніжнікова Іллі Михайловича, яку представлено на здобуття
наукового ступеню доктора філософії за спеціальністю «Економіка»

№ 11 від 28.05.2025 р.

Комплекс теоретичних і методичних напрацювань, представлений у дисертаційному дослідженні Ніжнікова Іллі, спрямований на розробку методологічного та методичного підходів до соціально відповідальної поведінки бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку. Він має значну практичну цінність і може бути використаний при розробці програм розвитку ТОВ «Старвей Продакшн».

Особливу значущість для практичного застосування на ТОВ «Старвей Продакшн» має розроблений дисертантом алгоритм впровадження проєктів соціального інвестування на регіональному рівні шляхом уточнення етапів оцінювання соціально-економічного ефекту.

Також безумовне практичне значення має запропонована в дисертаційному дослідженні модель реалізації соціальної відповідальності бізнесу в регіоні відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку, на відміну від існуючих, ґрунтується на програмно-цілевих засадах реалізації і державно-приватному партнерстві та передбачає здійснення діяльності з нівелювання завданих підприємствами збитків території присутності.

Директор ТОВ «Старвей Продакшн»

Дьякова К.С.

КОНСОРЦІУМ «БУДІВЕЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ»

Україна, 01054, м. Київ, вул. Коцюбинського Михайла (Шевченківський р-н),
будинок 1, офіс 313
п/р UA683390720000026009192129001 в АТ «РВС БАНК» м. Київ, МФО 339072
ЄДРПОУ 45811970, ПІН 458119726571

Вих. № 0409-2 від 04.09.2025 р.

ДОВІДКА

щодо впровадження науково-прикладних результатів щодо реалізації соціального
відповідальності бізнесу в контексті стійкого регіонального розвитку, що
виконані в рамках дисертаційної роботи Ніжнікова Іллі Михайловича, яку
представлено на здобуття наукового ступеню доктора філософії за спеціальністю
051 - Економіка

В діяльності Консорціуму «Будівельні технології» практичне застосування
знайшла методика розрахунку інвестицій в охорону навколишнього природного
середовища, заснована на використанні показника соціальних інвестицій, що
містить витрати на інвестиції в природоохоронні заходи, витрати на інвестиції в
запобігання економічним збиткам, витрати на соціальний розвиток територій
присутності, додаткові інвестиції, що задає рамки прийняття бізнес-рішень та надає
ряд інституційних переваг.

Також безумовний практичний вплив на діяльність Консорціуму «Будівельні
технології» матиме запропонована в дисертаційному дослідженні Ніжнікова Іллі
Михайловича модель реалізації соціальної відповідальності бізнесу в регіоні
відповідно до парадигми стійкого регіонального розвитку, яка, на відміну від
існуючих, ґрунтується на програмно-цільових засадах реалізації і державно-
приватному партнерстві та передбачає здійснення діяльності з нівелювання
завданих підприємствами збитків території присутності.

Директор

О.В. Бакитько

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042; e-mail: uni@snu.edu.ua,
код ЄДРПОУ 02070714

23.09.2025 № 619/01 На № _____ від _____

До разової спеціалізованої вченої
ради по захисту дисертацій на
здобуття наукового ступеню
доктора філософії у
Східноукраїнському національному
університеті імені Володимира Даля

Довідка

Результати дисертаційної роботи Ніжнікова Іллі Михайловича на тему:
«Реалізація соціальної відповідальності бізнесу в контексті стійкого
регіонального розвитку» використані в навчальному процесі
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Міністерства освіти і науки України при створенні навчально-методичних
комплексів та викладанні дисциплін: «Сталий розвиток», «Стратегічне
управління соціально-економічними системами», «Економічна діагностика»,
«Потенціал і розвиток підприємства», «Обґрунтування господарських рішень і
оцінювання ризиків».

Ректор

Ольга ПОРКУЯН

Додаток Б

Показники соціальної відповідальності бізнесу в розвинених країнах

Показники соціальної відповідальності бізнесу	Країни				
	США	Англія	Росія	Канада	Японія
1. Витрати приватного бізнесу на соціальні потреби, частка в національному багатстві, % ¹					
1.1.Виплати при народженні дитині (вартісний еквівалент частки), %	5,0	0,3	-	1,1	-
1.2.Податок в бюджет країни, %.	3,8	3,4	0,3	3,4	3,3
1.3.Виплати на гарантований розмір пенсії, %	2,1	0,7	4,6	0,8	1,1
1.4.Відрахування в фонди безоплатної медицини, %	0,1	0,2	0,1	-	0,2
Витрати приватного бізнесу на соціальні потреби, частка в доході регіону(муніципального співтовариства), %.					
Інвестиції в технології і процеси що дозволяють знизити викиди в атмосферу, знизити обсяги відходів	42	26	9	23	12
Інвестиції в енергозберігаючі технології	67	31	8	21	10
Підтримка соціальних програм (благодійні фонди, підтримка дитячих і медичних установ, підтримка об'єктів культури)	56	41	17	43	40
Інвестиції в інфраструктуру (зв'язок, дороги, транспорт)	54	44	10	31	20
3. Соціальні інвестиції бізнесу на внутрішні заходи, частка від загального обсягу соціальних інвестицій, %					
Створення нових робочих місць	12	15	8	20	10
Модернізація наявних робочих місць	30	22	12	25	40
Приріст реальної заробітної плати	14	14	12	20	24
Соціальний пакет: Оплата транспорту, компенсаційні витрати, лікування працівників і їх сімей, оплата харчування, оплата мобільного зв'язку, ets .	25	12,6	25	15	36
Власний житловий фонд підприємства, пайовий лад МЖК	8	22	30	-	30

Додаток В

Дослідження категорії «фінансування»

№ п/п	Визначення категорії «фінансування»	Основні фактори для дослідження				
		Визначальне поняття	Об'єкт	Суб'єкт	Умова	Ціль
1	Забезпечення необхідними фінансовими ресурсами всього господарства країни, регіонів, підприємств, підприємців, громадян, а також різних економічних програм та видів економічної діяльності	Забезпечення	Фінансові ресурси	Господарство країни, регіонів, підприємств, підприємців, громадян	-	-
2	Забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрат за розвиток підприємств, галузей, економіки загалом, соціальної сфери, регіонів	Забезпечення	Фінансові ресурси	Підприємства, галузі, економіка загалом, соціальна сфера, регіони	-	Розвиток
3	Забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрат за здійснення, розвиток чогось. Наприклад проекту, технічного переозброєння, плану заходів, комплексної програми, бюджету і бюджетних витрат і т.д.	Забезпечення	Фінансові ресурси	Проект, технічне переозброєння, план заходів, комплексні програми, бюджетні витрати	-	Розвиток чогось
4	Надання бюджетних коштів на безповоротній та поворотній основі всім бюджетодержувачам відповідно до встановленого законодавством для повного або часткового покриття їх витрат	Надання	Бюджетні кошти	Усі бюджетотримувачі	На безповоротній і зворотній основі; Відповідно з усьм законодавством	Для повного або часткового покриття їх витрат
5	Виділення коштів, бюджетних асигнувань з державного (місцевого) бюджету на витрати, пов'язані із здійсненням державних замовлень, виконанням державних програм	Виділення	Грошові кошти, бюджетні асигнування	-	-	Витрати, пов'язані з виконанням державних замовлень, виконанням держ. програм
6	Надання у безповоротному порядку коштів із державного бюджету підприємствам, установам, організаціям, бюджетам нижчого рівня для повного або часткового покриття їх витрат	Надання	Кошти з державно-військового бюджету	Підприємства, установи, організації, бюджети нижчого рівня	Безповоротний порядок	Повне або часткове покриття витрат
7	Надання фірмі короткострокових або довгострокових кредитів	Надання	Коротко-термінові або довго-термінові кредити	Фірма	-	-
8	Забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрат за ведення бізнесу, реалізацію інвестиційного проекту і ін.	Забезпечення	Фінансові ресурси	-	-	Ведення бізнесу, реалізація інвестиційного проекту

9	Виділення коштів, фінансових ресурсів на щось: відплатне (платне) - позику, кредит, позиčku, оренда; безоплатне (безкоштовне) - пожертвування, дарування, субсидія, субвенція, дотація, грант	Виділення	Грошові кошти, фінансові ресурси	-	Відплатне (платне) безоплатне (безкоштовне)	-
10	Виділення коштів або ресурсів для досягнення намічених цілей. Якщо метою фінансування є отримання прибутку, тоді фінансування перетворюється на інвестування. Якщо метою прибуток не є, це не інвестування	Виділення	Кошти або ресурси	-	Отримання прибутку (інвестування), або не отримання прибутку	Досягнення намічених цілей
11	Процес утворення капіталу фірми во всіх його формах; забезпечення грошовими коштами (грошове забезпечення) потреб розширеного відтворення	Забезпечення	Грошові кошти	Потреби розширеного відтворення	-	-
12	Виділення фінансів, коштів на щонебудь	Виділення	Фінанси, грошові кошти	Певні напрямки діяльності (на щонебудь)	-	-

Додаток Г

Концепції сталого розвитку та їх взаємозв'язок із концепціями, асоційованими з проблематикою соціальної відповідальності

	Визначення	Основні представники	Період розвитку концепції	Специфічність	Тимчасовий масштаб	Складники
Стійкий розвиток бізнес - організації	Розвиток, який не буде негативно відбиватися на потребах майбутніх стейкхолдерів компанії.	Дж. Елкінгтон Р. Штойрер Т. Діллік К. Хокертс М. Епштейн У. Віссер	1990р. - наст. час.	Стійкість компанії та внесок у стійкий розвиток суспільства	Очікування стейкхолдерів і майбутніх поколінь	Економічний, соціальний та екологічний (в межах приєднаного підходу)
Свідомий капіталізм	Ціль бізнесу – покращувати наші життя і створювати акціонерну вартість	Дж. Маккі Р. Сісодія	2015 р. - наст. час	Творці успішного бізнесу прагнуть не тільки до максимізації та прибутку. Ними рухає не тільки прибуток. Вони роблять те, що вважають важливим та потрібним. Бізнес повинен не просто приносити користь, але й міняти світ і життя людей до кращого.	Не вказано .	Усі аспекти діяльності бізнесу.
Свідома економіка	Трансформація з протимчасових економічних відносин в нову модель, в якій і споживачі та бізнесу задумуються про наслідки своїх щоденних дій	С. Оверман Ф. Блок С. Оханіан Дж. Нельсон	2000 р. - наст. час	«Совість» споживачів і виробників як стимул переходу до нової соціально-економічної парадигми.	Повсякденний вибір та стратегічне мислення	Усі аспекти діяльності без вираженого поділу
Концепція загальних цінностей	Конкурентоспроможність та стійкість компанії взаємопов'язані з добробутом її стейкхолдерів.	М. Портер М. Креймер	2011 р. - наст. час	Побудова ланцюжка створення спільних цінностей.	Поточні очікування зацікавлених сторін (стратегічний і ситуаційний підхід)	Переважно - місцеві спільноти.
Соціальна економіка	«Третій сектор економіки» та його роль у форматі державно-приватного партнерства.	Р. Кассель Дж. Армстронг К. Грін А. Ніколс	1920 р. - наст. час	Некомерційний сектор як перспективний напрямок соціально-ек. трансформацій	Від коротко- до довгострокового періоду.	Загальні потреби

Додаток Д

Результати порівняльного аналізу закордонний і вітчизняної практики в області соціального інвестування

Країна (країни), чий досвід розглядається	Особливості моделі соціального інвестування	Місце та роль держави на ринку соціального інвестування	Основні гравці (учасники) ринку соціального інвестування	Масштабність ринку соціальних інвестицій	Основні проблеми та перспективи розвитку
США	Ринковий тип фінансової системи відобразився на відмінних особливостях соціального інвестування. Особливість цього виду американських соціальних інвестицій в наступному: 1. Основна орієнтація інвестицій на ринку цінних паперів - отримання матеріальної вигоди від вкладень, однак вибір інвестора підкріплюється і другим критерієм - позитивним впливом на суспільство, екологію, соціальний розвиток і т.д. Іншими словами, серед компаній, які задіяні в підтримці соціального середовища, інвестор обирає ту, яка принесе більший дохід. 2. Здійснюючи інвестиційну діяльність, інвестор бере на себе відповідальність за те, які наслідки потягнуть його вкладення для соціуму. Так, наприклад, інвестиції в компанії, що займаються рішенням екологічних проблем, підтримують розвиток приватного підприємництва в окремих регіонах, більше привабливі, ніж інвестиції в компанії, які здійснюють викиди в зовнішнє середовище або використовують неякісне очисне обладнання при виробництві. 3. Impact Investing на ринку цінних паперів обмежено кількістю відповідних критеріїв корпорацій, імітуючих акції і облігації, в зв'язку з основною стратегією бізнесу.	Особливе місце у соціальному інвестуванні займає держава: з однієї сторони, безпосередньо-учасник процесу, з іншої – стимулюючий орган	Основна частка соціального інвестування припадає на мікрофінансові організації, метою яких є підтримка і розвиток малого бізнесу.	Ринок соціального інвестування в США достатньо широкий і зайнятий великою кількістю інституціональних учасників. Усі учасники мають вільний доступ до інформації. США є лідером у світі по масштабності ринку соціального інвестування.	Обсяги ринку збільшуються в геометричній прогресії та в наступні роки, за прогнозами великих гравців, будуть нарощувати обороти. Явних проблем не виявлено
Великобританія	Фінансова система ринкового типу наклала відповідний відбиток на процес соціального інвестування, а також на основні інструменти Impact Investing. Британська модель соціальних інвестицій є однією з основних моделей. У ній закладена ідея переходу від патерналістської політики соціального захисту (дана модель характеризується всебічною відповідальністю держави за соціальні та економічні положення громадян) до стимулювання особистої та колективної підприємницької активності громадян у справі рішення громадських завдань	Держава несе відповідальність за соціальний та економічний стан громадян, стимулює особисту та колективну активність громадян у рішенні громадських завдань (податкові пільги, закріплені на законодавчому рівні)	Висока частка Impact Investing у сфері мікро-фінансування, організації якої спрямовані на розвиток приватного підприємства. У Великій Британії зосереджені найбільші фонди соціального страхування світового масштабу	Ринок соціального інвестування Великобританії достатньо широкий і зайнятий великою кількістю інституціональних учасників. Усі учасники мають вільний доступ до інформації. Великобританія є лідером в Європі та одним з лідерів у світі по застосуванню та розвитку соціальних інвестицій (друге місце після США)	Великобританія щорічно приваблює максимальну кількість іноземних інвестицій та нагромаджує їх обсяги за рахунок грамотно збудованого інвестиційного режиму. Явних проблем не виявлено
Інші країни Європи	У країнах Скандинавії модель соціального інвестування представляє собою злиття приватної інвестиційної діяльності, спрямованої на рішення соціальних та екологічних проблем, і державного дотування.	Держава не втручається в процес Impact Investing, підтримує	Основними гравцями ринку є спеціальні фонди (Swiss Investment Fund	Соціальне інвестування розвинене не в усіх європейських країнах	Impact Investing в Європі активно розвивається і щорічно показує кількісний та

	Моделі Франції, Бельгії і Німеччини наближені до британської моделі Impact Investing, але мають менший вплив держави на сам процес інвестування. У Швейцарії в більшості випадків проекти пов'язані з рішенням проблем в сферах медицини, освіти, сільського господарства, будівництва доступного житла.	ініціативу цього виду фінансування, але не стимулює учасників (високі податкові платежі)	for Emerging Market, Global Systemically Important), а також підприємства різного масштабу. Висока частка Impact Investing в сфері мікро фінансування, організації якої спрямовані на розвиток приватного підприємства	поступово. Лідерами країни Скандинавії, Франція, Бельгія, Німеччина та Велика Британія. У цілому по Європі закрито доступ до інформації з проектів соціального інвестування, на відміну від США. Винятком є Великобританія (особливості описані раніше)	якісний приріст. З приходом даного виду фінансування європейських інвесторів з'являється третій критерій (крім ризику та прибутковості) для вибору об'єкта вкладення коштів - соціальна ефективність
Країни Азії	Перші соціальні підприємства, які з'явилися в Азії на початку 2000-х років, формували капітал за рахунок власних коштів, коштів наближених осіб (родина, друзі) та за рахунок банківських кредитів. Рідше джерелами були гранти та благодійні фонди. Реєстрація подібних підприємств у більшості випадків здійснювалася і здійснюється до цього дня у вигляді некомерційних організацій. Це пов'язано із заявленими вимогами до підприємств, що займаються підтримкою соціальної сфери. Високу частку в фінансуванні соціальних підприємств займають релігійні пожертвування. Азіатські соціальні підприємства страждають від недовідності фінансування, так як достатньо нещодавно стали залучати зовнішні інвестиції крім грантів та пожертвувань	Держава підтримує соціальний бізнес, особливо в сферах сільського господарства та фермерського господарства. В більшості країн розроблені державні програми фінансової підтримки соціальних підприємств.	Основними гравцями ринку є організації мікрофінансування, видаючі соціальні кредити місцевим підприємцям	Ринок соціальних інвестицій менш розвинений, ніж в США і країнах Європи, але щорічно збільшує масштаби своєї діяльності	Перспективи розвитку ринку соціального інвестування і безпосередньо Impact Investing в Азії масштабні, так як соціальні проблеми даних регіонів загострені і вимагають невідкладного рішення

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Bokovets V., Nizhnikov I., Wang Fei. Risk management on regional innovation processes. *Управління змінами та інновації*. Випуск 5. 2023. С. 79-82. <https://doi.org/10.32782/CMI/2023-5-14>

Особистий внесок: кількісно визначено область компромісу, яка необхідна для ведення консультацій та переговорів, а також прийняття управлінських рішень щодо територіальних інноваційних кластерів.

2. Klius Y., Nizhnikov I. Study of methods of measuring social responsibility of business in the system of sustainable development of the region. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2023. № 1 (93) С. 52-56. <https://doi.org/10.32782/bsnau.2023.1.10>

Особистий внесок: вивчено взаємозв'язки соціальної відповідальності бізнесу та сталого розвитку, визначено пріоритети з боку бізнесу та територій присутності.

3. Klius Y., Nizhnikov I. Modern models of social responsibility of business and peculiarities of their implementation in ensuring sustainable development of the region. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2023. Випуск 56. С. 49-55. <https://doi.org/10.32782/2413-2675/2023-56-7>

Особистий внесок: розроблено підхід до класифікації моделей соціальної відповідальності.

4. Klius Y., Nizhnikov I. Development of the definition of "social responsibility of business" and its transformation. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Економічні науки. 2023. № 1 (68). С. 74-80. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/68-12>

Особистий внесок: уточнено дефініцію поняття «соціальна відповідальність бізнесу».

5. Nizhnikov I., Bulatnikov S. Social investment as a component of the «financing» category. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2025. № 3 (289). С. 38-47. <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2025-289-3-38-47>

Особистий внесок: розроблено концептуальної моделі інтеграції соціального інвестування до системи фінансування соціально-орієнтованих проєктів

Участь у міжнародних та всеукраїнських конференціях

6. Ніжніков І.М. Формування регіональної інноваційної системи. *Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку фінансів, менеджменту та маркетингу: традиції, моделі, перспективи»*, Київ, 28 травня 2024 р. Електронне видання, 2024. С. 20-23.

7. Nizhnikov Illya. Alternative options for economic development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Економіка*

підприємства: сучасні проблеми теорії та практики», Одеса, 13 вересня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 137-139.

8. Nizhnikov Illya. Tools for measuring corporate social responsibility. *Міжнародна науково-практична конференція «Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи»*, Одеса, 4-5 жовтня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 445-447.

9. Shi Guangming, Wang Fei, Nizhnikov Illya. Risks of innovative activity in ensuring sustainable development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти»*, Київ, 15 жовтня 2024р., Інтерсервіс, 2024. С. 27-30.

10. Nizhnikov Illya, Buzyniuk Mykola. MECHANISMS FOR MEASURING CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY. *Всеукраїнська науково-практична конференція «ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі»*, Київ, 23-24 жовтня 2024р. Електронне видання, 2024. С. 208-210.

11. Nizhnikov Illya, Bulatnikov Stanislav. Ensuring social investment as a factor of sustainable socio-economic development of the region. *Міжнародна науково-практична конференція «Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості»*, Київ, 24 січня 2025р. Електронне видання, 2025. С. 209-211.